

Agder Vitenskapsakademi ~ Årbok 2014

Agder Vitenskapsakademi

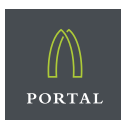
Årbok 2014

REDAKSJON

Ernst Håkon Jahr, Rolf Tomas Nossum, Leiv Storesletten

BILDEREDAKTØR

Olav Breen

© 2015 Portal forlag, Agder Vitenskapsakademi og forfatterne

Utgitt i samarbeid med Agder Vitenskapsakademi.

ISBN: 978-82-8314-034-7

ISSN: 0809-7283

Design: Rune Eilertsen

Omslag: BRANDNEW via Design, Hellas

Trykk: Dardedze holografija, Latvia

Font: Arno Pro 12,5 pkt

Papir: Scandia 2000 Natural 100 gr/m²

Alle henvendelser om denne boka kan rettes til:

Portal forlag AS

Agder Allé 4

4631 Kristiansand

www.portalforlag.no

post@portalforlag.no

Agder Vitenskapsakademi

Postboks 422

4604 Kristiansand

www.agdervitenskapsakademi.no

E-post: agdervitenskapsakademi@uia.no

Tel.: +47 38 14 19 57

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven eller fotografiloven eller i strid med avtaler inngått av KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

INNHold

Forord	11
Statutter	12
Statutter for priser og prisvinnere 2004–2014	15
Matrikkel	19
Årsmelding for 2014	40

VINTERMØTET

Referat fra Vintermøtet 5. februar 2014	44
---	----

FRIDA FORSGREN

Johannes Døperen i villmarken	45
-------------------------------	----

Agderforskere før UiA:

FRANK HØGBERG

Anton Jørgen Andersen: Kristiansanderen som ble musikkprofessor i Stockholm	51
---	----

Hovedforedrag:

HELJE KRINGLEBOTN SØDAL

Oxfordbevegelsen, en annerledes vekkelse	62
--	----

VÅRMØTET

Referat fra Vår møtet 24. april 2014 72

SYLFEST LOMHEIM

Minnetale over Kjell Nupen 73

FRIDA FORSGREN

Den Botferdige Maria Magdalena 77

Hovedforedrag:

THOR EINAR HANISCH

Halvor Vegard Hauge som institusjonsbygger 83

Vedlegg til hovedforedraget:

GERD BUENE MORTENSEN

Kristiansand Museum gjennom 23 år 1965–1988 105

SOMMERMØTET

Referat fra Sommer møtet 28. august 2014 112

BJØRG DALE

Minnetale over Olle Söderhamn 113

FRIDA FORSGREN

Hendric Krocks «Jesus helbreder en syk ved Betesda dam» 117

Hovedforedrag:

MAY-BRITH OHMAN NIELSEN

La oss kverke krekene! 124

ÅRSMØTE

Referat fra årsmøtet 24. oktober 2014	158
THOR EINAR HANISCH	
Takk og tilbakeblikk på min tid med vårt gedigne sørlandske akademi	161
ARNE TORP	
Takketales fra de nye medlemmene	165
Årsmøteforedrag:	
ERNST HÅKON JAHR	
Andreas Faye og Holt seminar	167

ÅRSFEST

Årsfest 2014: Velkommen til bords! (ved preses)	178
HELGE HOLDEN	
Hilsen fra Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab	182
TORUNN LAUVDAL	
Hilsen fra Universitetet i Agder	186
ODDVAR HOLMESLAND	
Takketales for Sørlandets Kompetansefond's forskningspris	188
SYLFEST LOMHEIM	
Takk for Sørlandets Kompetansefond's populærvitenskapelige pris	190
HELLE INGEBORG MELLINGEN	
Takketales til akademiet for Fysiografens pris til yngre forskere	192
JACEK FISIĄK	
Poznań Chapter of Agder Academy, report on activity 2014	194
Poznań Chapter members	196

NOBELMØTE

MARGRETHE WOLD

Nobelprisen i fysikk 2014: Blå lysdioder 199

KJETIL ANDERSSON

Sveriges Riksbanks økonomipris til minne om Alfred Nobel 2014 203

BRIT HELENE LYGSTAD

Nobelprisen i litteratur 2014 208

LEIV STORESLETTEN

Abelprisen 2014 212

FRODE GALLEFOSS

Nobelprisen i medisin eller fysiologi 2014 216

TURID KNUTSEN

Nobelprisen i kjemi 2014 225

F. LERON SHULTS

Reflections on the 2014 Nobel Peace Prize 232

LEVI GEIR EIDHAMAR

Holbergprisen 2014 237

Annet:

Holt seminar 175 år

2. september 1839 – 2. september 2014 241

Bidragstere 243

FORORD

Med dette legg Agder Vitskapsakademi fram den trettande årboka etter reetableringa som vitskapsakademi i 2002. Akademiet hadde i 2014 ein omfattande og variert aktivitet, som blir dokumentert ved innhaldet i årboka. I 2014 var det 175 år sidan Holt seminar byrja med undervisning i andre høgda på prestegarden i Holt, og med sokneprest Andreas Faye som den første styraren. I markeringa av dette viktige jubileet for Agders lærdomshistorie stod Akademiet sentralt, og denne markeringa er derfor godt dekt i årboka.

Takk til alle som har bidratt med manus og bilete.

Oversikt over alle bidragsytarar finn ein bak i boka.

Kristiansand i februar 2015

Ernst Håkon Jahr
preses

STATUTTER

1

Agder Vitenskapsakademi (Agder Academy of Sciences and Letters) har til formål å fremme alle former for vitenskapelig virksomhet på Agder og forståelsen for vitenskapens betydning i samfunnet. Denne oppgaven søkes løst ved bl.a. å arrangere møter, konferanser og foredrag, samt ved å dele ut vitenskapelige priser og arrangere prisoppgaver.

2

Akademiet har maksimalt 205 tellende medlemmer: 1) fra Agder (100 plasser), 2) fra resten av landet (50 plasser) og 3) utenlandske (50 plasser), dessuten 4) æresmedlemmer (maksimalt 5). Betegnelsene gjelder bopel, ikke nasjonalitet eller statsborgerskap. Ved flytting kan derfor et medlem skifte gruppetilhørighet. Fra og med det år et medlem fyller 70 år, går det ut av den antallsbegrensede medlemsmasse, men beholder alle rettigheter som medlem.

Det bør sikres en rimelig fordeling av medlemmer mellom de ulike fagområdene. Medlemmene har innsynsrett ved innvalg, en rett som effektueres ved oppmøte i sekretariatet. Innvalg av medlemmer skjer etter begrunnet forslag fra minst to av Akademiets medlemmer. Fristen for å sende inn forslag fastsettes av styret. Styret skal hvert år avgjøre hvor mange ledige plasser som kan fylles i hver medlemskategori. Styret behandler og prioriterer mellom forslagene før de blir sendt til skriftlig avstemning blant medlemmene. Medlemmene innvelges etter en vurdering av vedkommendes dokumenterte vitenskapelige kompetanse eller kunstneriske innsats. For å bli valgt må den foreslåtte ha minst halvparten av de

avgitte stemmer. Innvalg skal bekreftes i medlemsmøte. Eventuelle nærmere bestemmelser om innvalg fastsettes av styret.

Valg av æresmedlemmer foretas av Akademiets medlemmer fra Agder etter forslag fra styret. Den foreslåtte må ha $\frac{3}{4}$ av de avgitte stemmer for å bli valgt. Eventuelle nærmere bestemmelser om valg av æresmedlemmer fastsettes av styret.

Styret kan bestemme å opprette avdelinger av Akademiet andre steder enn på Agder dersom det anses ønskelig for utvikling av eller støtte til Akademiets virksomhet. Styret bevilger årlig støtte til avdelingen(e) på det første styremøte hvert år. Støtten avpasses etter akademiets generelle økonomi. For å sikre nær forbindelse mellom Akademiet og Akademiets avdeling(er), er preses, eller den preses utpeker, fullt medlem av avdelingen(e).

Akademiet har også assosierte medlemmer. Som assosierte medlemmer av Akademiet kan innbys vitenskapelig interesserte personer og bedrifter og institusjoner som bidrar til å fremme Akademiets formål. Styret avgjør hvilke privatpersoner og bedrifter og institusjoner som skal innbys som assosierte medlemmer. Liste over assosierte medlemmer trykkes i Akademiets årbok.

3

Akademiet ledes av disse organer:

a) Årsmøtet, som er den høyeste myndighet og holdes hvert år på den fredag som er nærmest Akademiets stiftelsesdag 27. oktober. Styret kaller inn til årsmøtet med tre ukers varsel. Mellom årsmøtene holdes det medlemsmøter.

b) Styret velges av årsmøtet og består av preses og fire medlemmer. Det velges også første, andre og tredje varamedlem. Årsmøtet velger valgkomite på fire medlemmer. Preses og fire styremedlemmer velges for to år. Valgkomiteen velges for tre år. Styret konstituerer seg selv og velger visepreses blant styremedlemmene. Visepreses bør representere en annen vitenskap enn preses. Preses er styrets leder og Akademiets talsmann utad. Styret har som oppgave å ivareta Akademiets vitenskapelige og økonomiske interesser. Akademiets daglige arbeid drives av et sekretariat med akademisekretæren som leder. Akademisekretæren velges av årsmøtet for ett år av gangen, rapporterer til styret og mottar, hvis økonomien tilsier det, en godtgjørelse som fastsettes hvert år av styret. Styret kan eventuelt vedta at også andre i sekretariatet skal motta godtgjørelse.

STATUTTER

4

Styret legger hvert år fram årsberetning og revidert regnskap for behandling på årsmøtet. Revisor velges av årsmøtet. Akademiets årbok legges fram på årsmøtet. Årboka inneholder bl.a. Akademiets matrikkel.

5

For å kunne fremmes for årsmøtet må forslag til endring i disse statutter komme inn til styret minst en måned før årsmøtet. Forslag må gjøres kjent for medlemmene sammen med innkallingen til årsmøtet. Til vedtak kreves $\frac{2}{3}$ flertall.

6

Akademiet kan kun oppløses etter innstilling av styret, og etter vedtak med minst $\frac{2}{3}$ flertall i to på hverandre følgende ordinære årsmøter. Ved eventuell oppløsning tilfaller Akademiets formue Universitetet i Agder.

(Statuttene ble vedtatt 27.10.2003, med senere endringer, sist 29.10.2010)

STATUTTER FOR PRISER

SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS FORSKNINGSPRIS

Prisen tildeles av Agder Vitenskapsakademi for ett eller flere vitenskapelige arbeider.

Prisen deles ut hvert år.

Prisen er på NOK 30.000 og et diplom eller bilde.

Prisen tildeles en forsker tilknyttet Agder. Prisen kan deles mellom flere forskere som har samarbeidet om ett eller flere arbeider.

Styret i Agder Vitenskapsakademi oppnevner en jury på fem medlemmer.

Juryen legger fram en innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret for Agder Vitenskapsakademi utnevner prisvinner/prisvinnere på bakgrunn av innstillingen fra juryen.

Medlemmene av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidater innen en frist satt av styret. Forslaget på kandidat skal inneholde en begrunnelse på 1–3 sider og en liste over publiserte forskningsarbeider.

Prisen deles ut av Preses på akademiets årsmøte.

Prisen deltes første gang ut på årsmøtet 2004, for et arbeid publisert i 2002 eller 2003.

SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS POPULÆRVITENSKAPELIGE PRIS

Prisen tildeles av Agder Vitenskapsakademi for ett eller flere populærvitenskapelige bidrag.

Prisen deles ut hvert år.

Prisen er på NOK 20.000 og et diplom eller bilde.

Prisen tildeles en bidragsyter tilknyttet Agder. Prisen kan deles mellom flere bidragsytere som har samarbeidet om ett eller flere arbeider.

Styret i Agder Vitenskapsakademi oppnevner en jury på tre medlemmer.

Juryen legger fram en innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret for Agder Vitenskapsakademi utnevner prisvinner/prisvinnere på bakgrunn av innstillingen fra juryen.

Medlemmer av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidater innen en frist satt av styret. Forslaget på kandidat skal inneholde en begrunnelse på 1–3 sider.

Prisen deles ut av Preses på akademiets årsmøte.

Prisen deltes første gang ut på årsmøtet i 2004, for et bidrag i 2002 eller 2003.

FYSIOGRAFENS FORSKNINGSPRIS TIL YNGRE FORSKERE

Prisen er opprettet på grunnlag av en gave fra Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund til Agder Vitenskapsakademi ved jubileet i 2012.

Prisen tildeles av Agder Vitenskapsakademi for ett eller flere forskningsbidrag innen matematisk-naturvitenskapelige fag, medisin, og teknologiske fag.

Prisen tildeles en yngre forsker tilknyttet Agder. Prisen kan deles mellom flere bidragsytere som har samarbeidet om ett eller flere arbeider.

Styret i Agder Vitenskapsakademi oppnevner en jury på tre medlemmer.

Juryen legger fram en innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret for Agder Vitenskapsakademi utnevner prisvinner/prisvinnere på bakgrunn av innstillingen fra juryen.

Medlemmer av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidater innen en frist satt av styret. Kun personer yngre enn 35 år kan nomineres. Forslaget på kandidat skal inneholde en begrunnelse på 1–2 sider.

Prisen deles ut av Preses på akademiets årsmøte.

Prisen er på NOK 10.000 og et diplom eller bilde.

Prisen kan lyses ut hvert annet år, og ble med disse statuttene første gang utlyst i 2015.

AGDER VITENSKAPSAKADEMIS FORSKNINGSPRIS TIL YNGRE FORSKERE

Prisen er opprettet på grunnlag av en gave fra akademimedlem professor Michael Schulte til Agder Vitenskapsakademi i 2014.

Prisen tildeles av Agder Vitenskapsakademi for ett eller flere forskningsbidrag innen humanistiske fag eller samfunnsfag.

Prisen tildeles en yngre forsker tilknyttet Agder. Prisen kan deles mellom flere bidragsytere som har samarbeidet om ett eller flere arbeider.

Styret i Agder Vitenskapsakademi oppnevner en jury på tre medlemmer.

Juryen legger fram en innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret for Agder Vitenskapsakademi utnevner prisvinner/prisvinnere på bakgrunn av innstillingen fra juryen.

Medlemmer av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidater innen en frist satt av styret. Kun personer yngre enn 35 år kan nomineres. Forslaget på kandidat skal inneholde en begrunnelse på 1–2 sider.

Prisen deles ut av Preses på akademiets årsmøte.

Prisen er på NOK 10.000 og et diplom eller bilde.

Prisen kan lyses ut hvert annet år, første gang i 2016.

PRISVINNERE

Årets prisvinnere, fra venstre Sylfest Lomheim, Helle Ingeborg Mellingen og Oddvar Holmesland. Foto: Thor Kristian Hanisch

Den første prisutdelingen fant sted i 2004. Prisvinnerne siden den gang er de følgende:

SKIPSKREDITTFONDETS PRIS FOR MARITIM FORSKNING:

2004 professor dr.oecon. Jan Inge Jenssen og
 førsteamanuensis dr.oecon. Sigbjørn Sødal

STATUTTER FOR PRISER

SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS FORSKNINGSPRIS:

- 2004 professor dr.philos. Leiv Storesletten
- 2005 professor dr.philos. Ole B. Stabell
- 2006 professor phil.dr. Per Kjetil Farstad
- 2007 professor dr.philos. Roy T. Eriksen
- 2008 professor dr.rer.nat. dr.phil.habil. Reinhard Siegmund-Schultze
- 2009 professor dr.art. Unni Langås
- 2010 professor ph.d. Gunhild Hagestad
- 2011 professor ph.d. John Thomas Conway
- 2012 professor dr.rer.nat. dr.techn. Jose Julio Gonzalez
- 2013 professor dr.ing. dr.habil. Matthias Uwe Pätzold
- 2014 professor ph.d. Oddvar Holmesland

SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS POPULÆRVITENSKAPELIGE PRIS:

- 2004 stipendiat dr.art. Kristine Hasund
- 2005 historiker Terje Strøm-Olsen
- 2006 professor cand.philol. Martin Sjøkkeland
- 2007 professor ph.d. Stephen Seiler
- 2008 fylkeskonservator cand.philol. Frans-Arne Stylegar
- 2009 førstekonservator Ågot Noss
- 2010 professor dr.oecon. Steen Koekebakker
- 2011 professor dr.philos. May-Brith Ohman Nielsen
- 2012 professor dr.oecon. Ellen Katrine Nyhus
- 2013 førsteamanuensis ph.d. Martin Carlsen
- førsteamanuensis ph.d. Ingvald Erfjord
- førsteamanuensis ph.d. Per Sigurd Hundeland
- 2014 professor cand.philol. Sylfest Lomheim

FYSIOGRAFENS PRIS TIL YNGRE FORSKERE:

- 2014 ph.d. Helle Ingeborg Mellingen

MATRIKKE

STYRE

Ernst Håkon Jahr, preses

Leiv Storesletten, visepreses

Per Kjetil Farstad, styremedlem

Marit Aamodt Nielsen, styremedlem

Gunvor Lande, styremedlem

Hallvard Hagelia, 1. varamedlem

May-Brith Ohman Nielsen, 2. varamedlem

Inger Johanne Håland Knutson, 3. varamedlem

AKADEMISEKRETÆR

Rolf Tomas Nossun

ÆRESMEDLEMMER

Knut Brautaset

Thor Einar Hanisch

MEDLEMMER

Andersen, Otto, siv.øk, professor, UiA, fagfelt internasjonalisering, f. 1948, medl. 2002

Armstrong, Charles Ivan, dr.art, professor, UiA, fagfelt britisk litteratur, f. 1969, medl. 2014

Askedal, John Ole, cand.philol, professor em, UiO, fagfelt tysk lingvistikk, f. 1942, medl. 2013

Austad, Tore, cand.philol, tidl professor, University of Chicago, tidl rektor, Kristiansand katedralskole, tidl akademisekretær, fagfelt norsk språk, f. 1935, medl. 1965

Austad, Torleiv, dr.theol, professor, Menighetsfakultetet, fagfelt systematisk teologi, f. 1937, medl. 2003

Baker, Jonathan David, phd, professor em, UiA, fagfelt utviklingsstudier med fokus på Etiopia og Tanzania, f. 1943, medl. 2002

Barletta, Antonio, phd, professor, Universitetet i Bologna, fagfelt teknisk/industriell fysikk, fluiddynamikk, f. 1963, medl. 2008

Barrow-Green, June, phd, senior lecturer, Open University, UK, fagfelt matematisk analyse i Frankrike og England i det 19. og første del av det 20. århundre, f. 1953, medl. 2014

Beisland, Hans Olav, dr.med, overlege Sørlandet Sykehus HF, fagfelt kirurgi og urologi, kreftforskning, f. 1942, medl. 2002

Bekken, Otto Borger, phd, førsteamanuensis em, UiA, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1940, medl. 2006

Berg, Kirsten Marie Bråten, fagfelt kunstner og kulturformidler, folkemusiker, sanger, kveder og sølvsmed, f. 1950, medl. 2008

Bernt, Jan Fridthjof, dr.juris, professor, UiB, fagfelt forvaltningsrett, kommunalrett, sosial- og helserett, rettskildelære, rettsteori, f. 1943, medl. 2005

Bjorvatn, Bjarne, dr.med, professor, UiB, Senter for internasjonal helse, og WHO, Geneve, fagfelt infeksjonsmedisin, mikrobiologi, internasjonal helse, f. 1936, medl. 2002

Bjorvatn, Kjell, dr.med, professor, UiB, fagfelt odontologi, f. 1933, medl. 2007

Bjorvatn, Øyvind, cand.philol, lektor, fagfelt historie, f. 1931, medl. 1962 [død 09.02.2015]

Bjøranger, Jan, professor, UiS, fagfelt musikk, spesialområde fiolin og orkester, f. 1968, medl. 2006

Bjørnenak, Trond, dr.oecon, professor, NHH, fagfelt bedriftsøkonomi, økonomisk styring, f. 1964, medl. 2002

Braunmüller, Kurt, dr.hab, dr.hc (UiA), professor, Universität Hamburg, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1948, medl. 2008

Brautaset, Knut, m.sc, m.ed, dosent em, UiA, fagfelt reguleringsteknikk, oljehydraulikk, servoteknikk, f. 1939, medl. 2002, æresmedlem 2003

Breen, Olav, prosjektleder, UiA, tidl akademisekretær, fagfelt fagbokforfatter, f. 1948, medl. 1973

Breistein, Ingunn Folkestad, dr.theol, instituttleder, UiA, fagfelt nyere norsk kirkehistorie, f. 1963, medl. 2008

Breiteig, Trygve, cand.real, dosent, UiA, fagfelt matematikkdiraktikk, f. 1941, medl. 2003

Breivik, Gunnar, dr.scient, professor, Norges Idrettshøgskole, fagfelt samfunnsvitenskap, idrettsfilosofi og etikk, f. 1943, medl. 2008

Burn, Robert P, phd, professor em, University of Exeter, fagfelt matematikkdidaktikk, f. 1934, medl. 2005

Baardson, Bentein, adm. direktør ved Kilden Teater og Konserthus i Kristiansand, f. 1953, medl. 2010

Cestari, Maria Luiza, dr.philos, professor, UiA, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1946, medl. 2002

Comes, Martina, dr.rer.pol, førsteamanuensis, UiA, fagfelt informatikk, f. 1982, medl. 2013

Conway, John Thomas, phd, professor, UiA, fagfelt aerodynamikk og flymekanikk, matematikk, fysikk, f. 1956, medl. 2002

Da Silva, António Barbosa, dr.theol, professor, Ansgar teologiske høyskole, fagfelt systematisk teologi og psykisk helsearbeid, f. 1944, medl. 2006

Dahl-Jørgensen, Knut, dr.med, professor, UiO, fagfelt pediatri, spesialitet suksykke blant barn og unge, f. 1949, medl. 2007

Darquennes, Jeroen, phd, professor, University of Namur, visiting professor, Saint-Louis University, Brussels, fagfelt germansk språk og litteratur, kontaktlingvistikk, f. 1974, medl. 2014

Dobek, Andrzej, d.sc, dr.hab, professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt fysikk, f. 1946, medl. 2014

Dorfmüller, Joachim, dr.phil.hab, professor, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, f. 1938, medl. 2004

Dovland, Olav Kristian, dr.scient, professor, UiA, fagfelt matematisk analyse, f. 1967, medl. 2010

Drange, Tore, sivilarkitekt, selvstendig næringsdrivende, f. 1939, medl. 2006

Dybo, Tor, dr.art, professor, UiA, fagfelt rytmisk musikk, spesielt jazz, etnomusikologi, f. 1957, medl. 2006

Dziubalska-Kolaczyk, Katarzyna, d.litt, phd, professor, Adam Mickiewicz University, Poznan, fagfelt engelsk, lingvistikens historie, f. 1960, medl. 2005

Eckhoff, Knut, dr.philos, professor em, UiB, fagfelt anvendt matematikk, f. 1944, medl. 2013

Edlund, Lars-Erik, fil.dr, professor, Umeå universitet, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1953, medl. 2009

Edström, Olle, fil.dr, professor, Göteborgs universitet, fagfelt musikkvitenskap, f. 1945, medl. 2009

Ellingsen, Svein, dr.hc (Menighetsfakultetet), salmedikter, f. 1929, medl. 2006

Elmevik, Lennart, fil.dr, professor, Uppsala universitet, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1936, medl. 2009

Engebretsen, Martin, dr.art, professor, UiA, fagfelt språk, kommunikasjon og teknologi, f. 1961, medl. 2010

Eriksen, Roy T., dr.philos, professor, UiA, fagfelt engelsk filologi, renessansestudier, f. 1948, medl. 2002

Eythórsson, Thórhallur, phd, dosent, University of Iceland, fagfelt germansk syntaks, lingvistisk typologi og morfologi, f. 1959, medl. 2014

Falkenberg, Andreas Wyller, phd, professor, UiA, fagfelt internasjonal handel og verdikjeder, kultur og etikk, f. 1948, medl. 2004

Falkenberg, Joyce, phd, professor, UiA, fagfelt strategisk forandring og implementering, allianser og nettverk, f. 1947, medl. 2004

Farstad, Per Kjetil, phil.dr, dr.hc (Münster), professor, UiA, fagfelt musikk, klassisk gitar, lutt og andre historiske strengeinstrumenter, f. 1952, medl. 2004

Fedorowski, Jerzy, dr.sc, phd, professor, Adam Mickiewicz University, Poznan, fagfelt geologi, spesielt fossilfeltet, f. 1934, medl. 2010

Fiane, Arnt, dr.med, avd.leder og professor i thoraxkirurgi, OUS-Rikshospitalet, fagfelt thoraxkirurgi, f. 1958, medl. 2014

Fisiak, Jacek, OBE, dr.hab, dr.hc mult, professor em, Adam Mickiewicz University, Poznan, fagfelt engelsk språkvitenskap, f. 1936, medl. 2004

Fowler, Alastair, d.litt, CBE, FBA, regius professor em, University of Edinburgh, fagfelt engelsk litteratur og retorikk, f. 1927, medl. 2003

Fuglestad, Anne Berit, phd, professor, UiA, fagfelt matematikk, spesialitet IKT-teknologi i læring og undervisning, f. 1945, medl. 2007

Gabbay, Dov. M., phd, dr.hc mult, professor em, Kings College, London, fagfelt logikk og informatikk, bevisteori, logisk modellering av naturlige språk, f. 1945, medl. 2006

Gallefoss, Frode, dr.med, forskningssjef, Sørlandet Sykehus Kristiansand, fagfelt lungespesialist, f. 1956, medl. 2006

Golusinski, Wojciech, dr.med, dr.hab, professor, Poznan University of Medical Sciences, fagfelt øre, nese, hals, f. 1956, medl. 2003

Gonzalez, Jose Julio, dr.mult, professor, UiA, fagfelt systemdynamikk, informasjonssikkerhet og kritisk infrastruktur, f. 1944, medl. 2002

Goodchild, Simon, phd, professor, UiA, fagfelt matematikkdiraktikk, f. 1950, medl. 2008

Gran, Jan Tore, dr.med, professor, Rikshospitalet, fagfelt reumatologi, f. 1949, medl. 2002

Granmo, Ole-Christoffer, dr.scient, professor, UiA, fagfelt informatikk, f. 1974, medl. 2013

Grelland, Hans Herlof, dr.philos, cand.real, master i filosofi, professor, UiA, fagfelt kvantekjemi, fysikkens filosofi og eksistensfilosofi, f. 1947, medl. 2002

Grevholm, Barbro Elisabeth, fil.lic, dr.hc (Tallin), docent ved LTU, Sverige, professor ved UiA, fagfelt matematikdidaktikk og matematikk, f. 1941, medl. 2002

Grøttum, Kjell Arne, dr.med, overlege, Sørlandet Sykehus HF, fagfelt indremedisin, blodsykdommer, f. 1934, medl. 2002

Gundersen, Svein Gunnar, dr.med, overlege professor II, UiA, fagfelt infeksjonsmedisin, tropemedisin, internasjonal helse, f. 1948, medl. 2002

Gupta, Rolf Arnvid, cand.musicae, professor II, UiA, f. 1967, medl. 2005

Hadjerrouit, Said, dr.ing, professor, UiA, fagfelt systemering og informatikdidaktikk, f. 1954, medl. 2012

Hagelia, Hallvard, teol.dr, professor, Ansgar Teologiske Høgskole, fagfelt språkvitenskap, spesialområde semittiske og klassiske språk, f. 1944, medl. 2007

Hagestad, Gunhild O., phd, professor, UiA, fagfelt sosiologi, befolkningseldring, livsløp, generasjonsforhold, f. 1942, medl. 2002

Halvorsen, Else Marie, dr.philos, professor em, HiT, fagfelt didaktikk knyttet til kulturarv, verdilæring og kulturforståelse, fagbokforfatter, f. 1934, medl. 2006

Hanisch, Thor Einar, siv.øk og h.a NHH, tidl akademisekretær, tidl regional høyskoleledelse, fagfelt organisasjon og ledelse, f. 1932, medl. 1969, æresmedlem 2014

Haug, Dag Trygve Truslew, dr.art, førsteamanuensis, UiO, fagfelt idé- og kunsthistorie og klassiske språk, f. 1976, medl. 2008

Haugeberg, Glenn, dr.med, overlege, Sørlandet Sykehus HF, fagfelt reumatologi, f. 1962, medl. 2005

Haugen, Paal-Helge, lyriker, forfatter og dramatiker, f. 1945, medl. 2003

Haugen, Richard, dr.philos, professor, UiT, fagfelt spesialpedagogikk, kognitiv psykologi, motivasjons- og læringspsykologi, f. 1941, medl. 2002

Haumann, Dagmar, phd, professor, UiA, fagfelt engelsk lingvistikk, f. 1963, medl. 2008

Havstad, Johannes Schröder, dr.scient, tidl fylkesagronom og daglig leder ved Planteforsk., avd. Landvik, fagfelt jord- og hagebruk, lokalhistorie, f. 1930, medl. 2010

Hawkins, Stan, professor ved UiO, professor II ved UiA, fagfelt musikkvitenskap, populærmusikkforskning, f. 1958, medl. 2012

Hernes, Gudmund, phd, professor, forsker Fafo, fagfelt samfunnsvitenskap, f. 1941, medl. 2003

Holbek, Jonny, phd, professor, UiA, fagfelt strategisk ledelse, innovasjon, nyskaping, organisasjonsteori, f. 1940, medl. 2002

Holme, Audun, phd, professor, UiB, fagfelt matematikk, f. 1938, medl. 2010

Holmesland, Oddvar, phd, professor, UiA, fagfelt britisk litteratur, f. 1952, medl. 2002

Hopmann, Stefan Thomas, dr.phil, professor, Universität Wien, fagfelt pedagogikk, f. 1954, medl. 2002

Hovland, Geir, phd, professor, UiA, fagfelt mekatronikk, robotteknologi, prosessautomatisering, f. 1970, medl. 2008

Hustvedt, Siri, phd, forfatter, f. 1955, medl. 2009

Hydle, Ida Marie, dr.mult, forsker I, HiOA, fagfelt medisin, antropologi, f. 1947, medl. 2003

Hägg, Henny Fiskå, dr.art, førsteamanuensis, UiA, fagfelt teologi og samfunn, f. 1955, medl. 2009

Haakedal, Elisabet, dr.art, professor, UiA, fagfelt religionspedagogikk, f. 1955, medl. 2009

Haanes, Vidar Leif, dr.theol, professor, rektor, Menighetsfakultet, Oslo, fagfelt kirkehistorie, teologihistorie, stat og kirke, f. 1961, medl. 2006

Jahr, Ernst Håkon, dr.philos, dr.hc mult (Poznan og Uppsala), professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1948, medl. 2002

Jaworski, Barbara, phd, dr.hc (UiA), professor, Loughborough University, f. 1944, medl. 2002

Jenssen, Jan Inge, dr.oecon, professor, UiA, fagfelt entreprenørskap og forretningsutvikling, f. 1960, medl. 2005

Johannessen, Jan Vincents, dr.med, professor, fagfelt kreftforskning, patologi, f. 1941, medl. 2005

Johnsen, Berit Eide, dr.art, professor, UiA, fagfelt demografi og økonomisk historie, f. 1955, medl. 2008

Johnsen, Hans Christian Garmann, dr.polit, phd, professor, UiA, fagfelt vitenskapsfilosofi, kunnskapsøkonomi, innovasjon, f. 1955, medl. 2008

Julie, Cyril Martin, phd, professor, UiA, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1947, medl. 2008

Jørgensen, Torstein, dr.theol, professor, Misjonshøyskolen i Stavanger, fagfelt kirke- og misjonshistorie, f. 1951, medl. 2011

Kaczmarek, Maria Agnieszka, dr.hab, professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt biologi, ass.medl. 2009

Karimi, Hamid Reza, phd, professor, UiA, fagfelt reguleringsteknikk, f. 1975, medl. 2013

Kerswill, Paul, phd, professor, University of York, fagfelt språkvitenskap, f. 1956, medl. 2006

Kiefer, Ferenc, dr., professor, direktør for lingvistikk, Ungarns Vitenskapsakademi, fagfelt språkvitenskap, f. 1931, medl. 2007

Kjærdsdam, Finn, dr.mult, professor, rektor Aalborg Universitet, fagfelt teknologi, f. 1943, medl. 2007

Knudsen, Harald, phd, professor em, UiA, fagfelt strategisk og internasjonal ledelse, læringsteori, vitenskapsfilosofi, f. 1943, medl. 2002

Knutsen, Torbjørn Lindstrøm, phd, professor, NTNU, fagfelt internasjonal politikk, f. 1952, medl. 2009

Knutson, Inger Johanne Håland, ph.d, førsteamanuensis, UiA, fagfelt matematikk, ergodeteori, f. 1961, medl. 2010

Kocka-Krenz, Hanna, dr.hab, professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt arkeologi, f. 1947, medl. 2012

Koekebakker, Steen, dr.oecon, professor, UiA, fagfelt finansiell økonomi, energimarkeder, f. 1972, medl. 2010

Koroniak, Henryk, dr.hab, professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt kjemi, ass.medl. 2009

Korzeniowski, Andrzej, dr.hab, dr.hc (Krakow), professor, Poznan University of Economics, ass.medl. 2009

Kostrzewski, Andrzej, dr.hab, professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt geografi, ass.medl. 2009

Kramarz-Bein, Susanne, dr.phil.hab, professor, Universität Münster, fagfelt nordisk litteratur, skandinavistikk, f. 1959, medl. 2006

Kristiansen, Aslaug, dr.polit, professor, UiA, fagfelt pedagogikk, f. 1955, medl. 2007

Kristjánsdóttir, Anna, cand.paed, professor, Universitetet i Reykjavik, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1941, medl. 2002

Kristoffersen, Gjert, dr.philos, professor, UiB, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1949, medl. 2007

Kvanvig, Helge Steinar, dr.theol, professor, UiO, fagfelt det gamle testamente, semittiske språk, orientalske religioner, f. 1948, medl. 2004

Lande, Gunvor, dr.theol, førsteamanuensis em, UiA, fagfelt kyrkjevitenskap, feministteologi, f. 1937, medl. 2003

Lande, Aasulv, dr.theol, professor em, Universitetet i Lund, fagfelt teologi, misjonsvitenskap, f. 1937, medl. 2003

Langfeldt, Gjert, dr.polit, professor em, UiA, prof. II, HiSF, fagfelt didaktikk, f. 1948, medl. 2009

Langås, Unni, dr.art, professor, UiA, fagfelt nordisk litteraturvitenskap, f. 1957, medl. 2003

Lassen, Tom, phd, professor, UiA, fagfelt industriell økonomi, risikoanalyse, vedlikeholdsteknikk, f. 1950, medl. 2002

Lauvdal, Torunn, dr.polit, professor, rektor, UiA, fagfelt pedagogikk, organisasjon, teknologiledelse, f. 1947, medl. 2004

Leer-Salvesen, Paul Egil, dr.philos, professor, UiA, fagfelt teologi, f. 1951, medl. 2002

Lie, Svein, cand.philol, professor em, UiO, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1942, medl. 2002

Lilleaas, Ulla-Britt, dr.polit, professor, UiA, fagfelt sosiologi, f. 1944, medl. 2006

Lima, Åsvald, dr.philos, professor em, UiA, fagfelt matematikk, f. 1942, medl. 2002

Lindboe, Christian Fredrik, dr.med, overlege Sørlandet Sykehus HF, fagfelt klinisk patologi, f. 1945, medl. 2002

Linn, Andrew Robert, phd, professor, University of Sheffield, fagfelt engelsk språk, lingvistikkens historie, f. 1967, medl. 2005

Lohndal, Terje, phd, professor NTNU, fagfelt lingvistikk, f. 1985, medl. 2012

Lombnæs, Andreas G., dr.philos, professor, UiA, f. 1945, medl. 2002

Lomheim, Sylfest, cand.philol, professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1945, medl. 2004

Lumsden, Malvern Macrae, phd, professor em, UiA, fagfelt psykologi, f. 1941, medl. 2008

Lønn, Øystein, forfatter, f. 1936, medl. 2002

Mackie, Neil, CBE, professor, Royal Academy of Music, London, f. 1946, medl. 2011

Malicki, Julian, dr.sc, phd, professor, Poznan University of Medical Sciences, direktør Great Poland Cancer Centre, fagfelt biofysikk, radiologi og onkologi, f. 1961, medl. 2008

Mansoor, Mohammad Azam, dr.philos, professor, UiA, fagfelt biokjemi og bioteknologi, f. 1956, medl. 2005

Marciniak, Bronislaw, dr.hab, professor, rektor Adam Mickiewicz University, Poznan, fagfelt fotokjemi, f. 1950, medl. 2009

Marszalek, Andrzej, professor, Poznan University of Medical Sciences, fagfelt medisin, ass.medl. 2009

Marton, Waldemar, dr.hab, professor em, Adam Mickiewicz University, professor em, UiT, fagfelt engelsk språkvitenskap, f. 1932, ass. medl. 2013

Matlary, Janne Haaland, dr.philos, professor, UiO, fagfelt EU, forsvars- og sikkerhetspolitikk, menneskerettigheter, diplomati, f. 1957, medl. 2003

Mazanka, Włodzimierz, magister, billedkunstner, fagfelt maleri, f. 1951, ass. medl. 2012

Melosik, Zbyszko, dr.hab, professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt sosiologi og pedagogikk, ass.medl. 2009

Middleton, Peter Hugh, phd, professor, UiA, fagfelt elektrokjemi, brenselcelleteknologi, korrosjon, kontrollsystemer, f. 1956, medl. 2004

Midtgård, Ole-Morten, dr.ing, professor, NTNU, fagfelt elektrisitetsforsyning, fornybar energi og energioptimalisering, f. 1967, medl. 2007

Midtvedt, Tore, dr.med, professor, Karolinska Institutet, Stockholm, fagfelt medisinsk mikrobiell økologi, f. 1934, medl. 2002

Mygland, Åse, dr.med, overlege, Sørlandet Sykehus HF, fagfelt nevrologi, f. 1958, medl. 2005

Myhre, Eivind S.P., dr.med, seksjonsoverlege, professor, UiT og Sørlandet Sykehus HF, fagfelt kardiovaskulær patofysiologi, klinisk kardiologi, f. 1951, medl. 2002

Myhre, Hans Olav, dr.med, professor, St. Olavs Hospital, Universitetssykehuset i Trondheim, fagfelt kar- og thoraxkirurgi, f. 1939, medl. 2008

Møldrup, Erling, docent, Det jyske Musikkonservatorium, Århus, fagfelt musikkhistorie, klassisk gitar, f. 1943, medl. 2010

Nedrelid, Gudlaug, dr.philos, professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1952, medl. 2004

Nesland, Jahn Marthin, dr.med, professor, UiO / Det Norske Radiumhospital, fagfelt tumorpatologi, f. 1951, medl. 2005

Newman, Michael, phd, professor, Manchester Business School, University of Manchester, fagfelt informasjonssystemer, f. 1948, medl. 2008

Nielsen, Marit Aamodt, dr.philos, professor UiA, viserektor, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1948, medl. 2002

Nielsen, May-Brith Ohman, dr.philos, professor, UiA, fagfelt historie, f. 1962, medl. 2003

Norby, Truls Eivind, dr.scient, professor, UiO, fagfelt kjemi, elektrokjemi, f. 1955, medl. 2005

Norman, Victor Danielsen, phd, dr.hc, professor, NHH, fagfelt internasjonal økonomi, kapitalflyt, handel og skipsfart, f. 1946, medl. 2004

Nossum, Rolf Tomas, dr.scient, professor, UiA, fagfelt informatikk, matematikk-historie, f. 1954, medl. 2004

Nowicki, Bogumil, professor, Ignacy Jan Paderewski Academy of Music, Poznan, ass.medl. 2009

Nupen, Kjell, billedkunstner, fagfelt maleri, skulptur, grafikk, f. 1955, medl. 2002 [død 12.03.2014]

Nylehn, Børre, siv.ing. NTH, professor, UiA, fagfelt samfunnsfag, organisasjonsteori, f. 1940, medl. 2002

Næss, Harald Sigurd, professor em, University of Durham 1953-59, University of Wisconsin 1959-91, fagfelt nordisk litteratur, f. 1925, medl. 2002

Oleshchuk, Vladimir A, phd, professor, UiA, fagfelt datavitenskap, f. 1959, medl. 2005

Olsen, Harald, cand.real, seniorrådgiver, forsker, UiA, fagfelt kultur, religion, kunst, f. 1945, medl. 2005

Omdal, Helge Godtfred, fil.dr, professor em, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1940, medl. 2002

Oszkinis, Grzegorz, dr.hab.med, professor, dean of the Center for Medical Education, Poznan University of Medical Sciences, fagfelt angiologi, vaskulær kirurgi, f. 1958, ass.medl. 2012

Pedersen, Per Egil, dr.oecon, professor, NHH, fagfelt informasjonsledelse, elektroniske markeder, konsumentatferd, f. 1960, medl. 2002

Pepin, Birgit, phd, professor, HiST, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1956, medl. 2009

Pop, Ioan, phd, professor, University of Cluj, Faculty of Mathematics, director Centre of Mechanics and Astronomy, fagfelt hydrodynamikk, f. 1937, medl. 2005

Prinz, Andreas, phd, dr.hab, professor, UiA, fagfelt spesifikasjonsspråk og kompilatorer, f. 1963, medl. 2004

Puppel, Stanislaw, dr.hab, professor, Adam Mickiewicz University, Poznan, fagfelt engelsk språkvitenskap, f. 1947, medl. 2008

Pätzold, Matthias, dr.ing.hab, professor, UiA, fagfelt mobil radiokommunikasjon, f. 1958, medl. 2002

Ralph, Bo, phil.dr, professor, Göteborgs universitet, innehar stol nr 2 i Svenska Akademien, fagfelt nordiske språk, f. 1945, medl. 2004

Randøy, Trond, dr.oecon, professor, UiA, fagfelt strategi og internasjonal ledelse, f. 1962, medl. 2002

Rasch, Bjørn Ole, musiker, musikkpedagog, professor, UiA, fagfelt rytmisk musikk, f. 1959, medl. 2003

Rasmussen, Rannfrid, cand.scient, fagfelt matematikk, spesialområde Niels Henrik Abel, f. 1935, ass.medl. 2007

Rasmussengruppen AS v/Dag Rasmussen, ass.medl. 2007

Rauhut, Michael, dr.phil, professor, UiA, fagfelt rytmisk musikk, f. 1963, medl. 2009

Rees, Andrew, phd, reader, University of Bath, fagfelt matematikk, spesialfelt hydrodynamikk, f. 1959, medl. 2004

Reichert, Frank, phd, professor, UiA, fagfelt IKT, mobile kommunikasjonsnettverk, f. 1957, medl. 2006

Repstad, Pål Steinar, dr.philos, dr.hc (Uppsala), professor, UiA, fagfelt religions-sosiologi, samfunnsvitenskapelig metode, forskningsetikk, f. 1947, medl. 2002

Rickhard, Leonard, billedkunstner, fagfelt maleri, f. 1945, medl. 2002

Riis, Ole Preben, mag.scient, professor em, UiA, fagfelt religionssosiologi, f. 1944, medl. 2007

Robbersmyr, Kjell G., dr.tekn, professor, UiA, fagfelt mekatronikk, f. 1956, medl. 2009

Rogovchenko, Yuriy, phd, professor, UiA, fagfelt matematisk analyse, differensiallikninger, perturbasjonsmetoder og matematisk modellering i biologi, f. 1961, medl. 2014

Schulte, Michael, dr.hab, professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1963, medl. 2006

Seiler, Kerry Stephen, phd, professor, UiA, fagfelt idrettsvitenskap, spesialområde folkehelseforskning, f. 1965, medl. 2007

Seim, Turid Karlsen, dr.theol, professor, UiO, fagfelt det nye testamente, f. 1945, medl. 2004

Sein, Maung K., phd, professor, UiA, fagfelt informasjonsvitenskap, f. 1954, medl. 2002

Selander, Sven-Åke, dr.mult, dr.hc (Åbo Akademi), professor em, Lunds Universitet, fagfelt kirke- og samfunnsvitenskap og pedagogikk, f. 1934, medl. 2005

Shaw, Honorata Helena, dr.hab, professor, Poznan University of Medical Sciences, fagfelt endodontics, operative dentistry, dental materials, f. 1940, medl. 2007

Shults, LeRon, dr.mult, professor, UiA, fagfelt systematisk teologi og utdanningspsykologi, f. 1965, medl. 2007

Siegmund-Schultze, Reinhard, dr.mult, professor, UiA, fagfelt matematikkens sosial- og idehistorie, f. 1953, medl. 2002

Sikorska, Liliana, dr.hab, professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt engelsk litteraturvitenskap, f. 1966, medl. 2007

Skeie, Bjørn, dr.med, seksjonsoverlege, Rikshospitalet Universitetsklinikk, Avd. Hjertesenteret i Oslo, fagfelt anesthesiologi med hovedvekt på intensivmedisin, f. 1952, medl. 2002

Skjeie, Hege, dr.polit, professor, UiO, fagfelt kjønns- og likestillingspolitikk, parti-, demokrati- og maktspørsmål, f. 1955, medl. 2004

Skjekkeland, Martin, cand.philol, professor em, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1943, medl. 2002

Skjevesland, Olav, cand.theol, biskop em Agder og Telemark, tidl professor i praktisk teologi ved MF, fagfelt homiletikk og pastoralteologi, f. 1942, medl. 2002

Skommer, Grzegorz, dr.hab, professor, Adam Mickiewicz University, fagfelt norsk språk, ass.medl. 2009

Solvang, Bernt Krohn, magister, professor, UiA, fagfelt organisasjon, statsvitenskap, f. 1943, medl. 2010

Stabell, Ole B., dr.philos, professor em, UiA, fagfelt biologi, zoofysiologi, kjemisk økologi, f. 1948, medl. 2002

Stakkeland, Arne, dr.philos, fagfelt sang, musikkpedagogikk, musikkhistorie, f. 1942, medl. 2012

Steinsvåg, Sverre, dr.med, avd.overlege, ØNH-avd., Sørlandet Sykehus HF, professor, UiB, fagfelt allergologi, nese-bihule sykdommer, f. 1957, medl. 2002

Stenqvist, Catharina, fil.dr, professor, Lunds universitet, fagfelt religionsfilosofi, f. 1950, medl. 2009 [død 05.05.2014]

Sti, Arne Dag, lic NHH, professor, UiA, fagfelt bedriftsøkonomi, regnskap, finans, modellbygging for beslutningsstøtte, f. 1946, medl. 2002

Storesletten, Kjetil, phd, professor, UiO, fagfelt kvantitativ makroøkonomi, politisk økonomi, velferdspolitik, f. 1967, medl. 2008

Storesletten, Leiv, dr.philos, professor em, UiA, fagfelt anvendt matematikk, f. 1939, medl. 2002

Strandbakken, Asbjørn, dr.juris, professor, UiB, fagfelt rettsvitenskap, f. 1964, medl. 2009

Stray, Arne, dr.philos, professor, UiB, fagfelt matematikk, især kompleks funksjonsteori, f. 1944, medl. 2006

Stubhaug, Arild, dr.hc (UiO), forfatter, fagbøker, biografier, statsstipendiat, f. 1948, medl. 2005

Støkken, Anne Marie, dr.philos, professor, UiA, fagfelt velferdsadministrasjon, velferdspolitik, utdanningspolitikk, f. 1949, medl. 2002

Svendsen, Arnljot Strømme, dr.oecon, professor em, NHH, fagfelt skipsfartsøkonomi og kulturøkonomi, f. 1921, medl. 2007

Svennevig, Jan, dr.art, professor, UiO, fagfelt retorikk og språklig kommunikasjon, f. 1962, medl. 2002

Svennevig, Jan Ludvig, dr.med, professor, Rikshospitalet, UiO, fagfelt kirurgi, f. 1943, medl. 2009

Säljö, Roger, fil.dr, professor, Gøteborgs universitet, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1948, medl. 2009

Sæther, Arild, cand.oecon, professor, UiA, NorFa professor Latvjas Universitaate, Riga, fagfelt europeisk økonomisk integrasjon, mikroøkonomi, konkurransepolitikk, økonomisk idehistorie, f. 1940, medl. 2002

Sætre, Tor Oskar, dr.ing, professor, UiA, fagfelt materialteknologi, f. 1956, medl. 2002

Sødal, Helje Kringlebotn, phd, professor, UiA, fagfelt kristendomskunnskap, kirkehistorie, f. 1962, medl. 2014

Sødal, Sigbjørn, dr.oecon, professor, UiA, fagfelt samfunnsøkonomi, spesialområde transportøkonomi, f. 1961, medl. 2007

Söderhamn, Karin Ulrika, phd, professor, UiA, fagfelt sykepleie / helsefag, f. 1952, medl. 2014

Sørensen, John Dalsgaard, phd, professor, Aalborg Universitet, fagfelt styrkeberegninger og sikkerhet for vindmøller, f. 1956, medl. 2006

Thibault, Paul John, phd, professor, UiA, fagfelt språkvitenskap, medievitenskap, f. 1953, medl. 2005

Thon, Jahn Holljen, dr.art, professor, UiA, fagfelt nordisk litteraturvitenskap, f. 1946, medl. 2007

Thorsvik, Jan, phd, professor, UiA, fagfelt organisasjon og ledelse, f. 1951, medl. 2005

Thygesen, Ragnar, dr polit, professor i pedagogikk, UiA, fagfelt spesialpedagogikk, f. 1951, medl. 2014

Tobies, Renate, dr.hab, gastprofessorin, Friedrich-Schiller-Universität Jena, fagfelt vitenskapshistorie og matematikkhistorie, f. 1947, medl. 2007

Torp, Arne, cand.philol, professor em, UiO, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1942, medl. 2014

Trondal, Jarle, dr.polit, professor, UiA, fagfelt offentlig administrasjon, f. 1971, medl. 2008

Trudgill, Peter, phd, dr.hc mult (Uppsala, East Anglia, La Trobe Melbourne), professor em, University of Fribourg, professor, UiA, fagfelt engelsk og allmenn språkvitenskap, f. 1943, medl. 2003

Tveit, Per, dr.ing, dosent em, UiA, fagfelt brokonstruksjoner og styrkeberegninger, f. 1930, medl. 2004

Tveit, Sigvald, komponist og musikkforsker, førsteamanuensis, UiO, fagfelt musikkteori og satslære, f. 1945, medl. 2006

Tykarski, Andrzej, dr.hab, professor, Poznan University of Medical Sciences, fagfelt medisin, ass.medl. 2009

Tyvand, Peder A., dr.philos, professor, Norges miljø - og biovitenskapelige universitet, fagfelt anvendt matematikk og mekanikk, f. 1951, medl. 2014

Tønnessen, Elise Seip, dr.philos, professor, UiA, fagfelt litteratur- og medievitenskap, f. 1951, medl. 2003

Vandenbussche, Wim, phd, professor, Vrije Universiteit, Bryssel, fagfelt sosiolingvistikk, f. 1973, medl. 2011

Viereck, Wolfgang, dr.phil.hab, dr.hc mult, professor em, Otto-Friedrich-Universität Bamberg, fagfelt engelsk lingvistikk, middelalderengelsk, f. 1937, medl. 2006

Vos, Francisca Pauline, phd, professor, UiA, fagfelt matematikkdiraktikk, f. 1960, medl. 2013

Våland, Torstein, dr.philos, professor, UiA, fagfelt elektrokjemi, energiteknologi, f. 1936, medl. 2002

Walker, Alastair, dr.phil, professor, Universität Kiel, fagfelt lingvistikk, f. 1949, medl. 2011

Weglarz, Jan, dr.hab, dr.hc mult, professor, Poznan University of Technology, fagfelt informasjonssystemer og informatikk, f. 1947, medl. 2011

Wiig, Øystein, dr.philos, professor, UiO, Naturhistorisk museum, fagfelt arktiske marine pattedyr, f. 1949, medl. 2006

Wilson, Richard, phd, dr.hc (Constanta), professor, Kingston University, fagfelt engelsk litteratur, f. 1950, medl. 2009

Young, Peter, phd, professor em, UiA, fagfelt britisk litteratur, engelskspråklig afrikansk litteratur, f. 1941, medl. 2002

Øhrn, Konrad Mikal, professor, UiA, fagfelt komposisjon, f. 1950, medl. 2013

Øksendal, Bernt, phd, professor, UiO, fagfelt matematikk, spesialområder stokastisk analyse og kompleks funksjonsteori, f. 1945, medl. 2007

Øyhus, Arne Olav, dr.scient, professor, UiA, fagfelt utviklings- og kulturstudier med fokus på Afrika og Asia, f. 1950, medl. 2002

Aanensen, Ove Torbjørn, dr.ing, dir. AKOAA/S, tidl adm. dir. Agderforskning, tidl norsk industriattaché i Tyskland, fagfelt fysikk, spesialfelt nettverksdannelser, prosjektutvikling, f. 1934, medl. 2004

Aarli, Johan A., dr.med, professor em, UiB, fagfelt nevrologi og nevroimmunologi, f. 1936, medl. 2003

Aasebø, Turid Skarre, dr.polit, førsteamanuensis, UiA, fagfelt pedagogikk, f. 1955, medl. 2003

Aasland, Dag Gjerløw, dr.scient, professor, UiA, viserektor, fagfelt økonomi og etikk, f. 1950, medl. 2009

ÅRSMELDING FOR 2014

Styret har i 2014 bestått av professor dr.philos. Ernst Håkon Jahr (preses), professor dr.philos. Leiv Storesletten (visepreses), professor dr.philos. Marit Aamodt Nielsen, professor phil.dr. Per Kjetil Farstad og direktør dr.ing. Ove Torbjørn Aanensen. Vararepresentanter har vært førsteamanuensis dr.theol. Gunvor Lande, professor fil. lic. Barbro Grevholm og professor dr.philos. May-Brith Ohman Nielsen. Professor dr.scient. Rolf Nossun har vært akademisekretær i 2014. Valgkomiteen består av professor dr.philos. Maria Luiza Cestari, professor dr.rer.nat. dr.techn. Jose Julio Gonzalez, professor ph.d. Gunhild Hagestad og professor dr.philos. Roy Tommy Eriksen. Etter statuttene velges styremedlemmer og varamedlemmer for to år, mens akademisekretæren velges for ett år. Valgkomiteens funksjonstid er tre år.

MØTEVIRKSOMHET

Agder Vitenskapsakademi arrangerte i 2014 tre medlemsmøter, hhv 6. februar, 24. april og 28. august, i tillegg til jubileumsfesten den 24. oktober. I tillegg arrangerte Akademiet den 3. desember, for åttende år på rad, møte i Kristiansand med presentasjon av årets Nobelpriser, Holbergprisen og Abelprisen. Årets møte fant sted i Kilden konsert- og teaterhus, og var et samarbeid mellom Agder Vitenskapsakademi, Kristiansand Filosofikafé og Kilden Kulturdrift.

Preses representerte Akademiet ved årsmøtet i Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg i januar, på høytidsdagen i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i mars, ved seminaret «Forskningens samhällsansvar» i Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund i mai, og ved högtidssammanträdet i Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur i Uppsala i november. Preses og akademisekretæren representerte Akademiet på Det Norske Vitenskaps-Akademis høytidsdag i Oslo i mai. Professor Helje Kringlebotn Sødal representerte Akademiet på regjeringens lanseringskonferanse for Forskingsbarometeret og Tilstandsrapporten for høgre utdanning i Oslo i mai. Visepreses Leiv Storesletten representerte Akademiet ved utdelingen av Abelprisen i Oslo i mai.

XRISTOS RESEARCH CENTRE

Xristos Research Centre er en del av det store klosteret Leimonos på øya Lesbos i Egeerhavet, der en gruppe andelseiere tilknyttet UiA har gått sammen om å bygge et senter for studier og kontemplasjon. Senteret består av et felles biblioteks-/arbeidsrom og 7 studioleiligheter med senger, arbeidspulter og kjøkkenkrok. Agder Vitenskapskademi er største andelseier i Xristos, det vil i praksis si at en av disse leilighetene står gratis til akademiets og medlemmenes disposisjon gjennom hele sommersesongen, som er på 24 uker. I den utstrekning Akademiets leilighet på Xristos ikke benyttes av våre egne medlemmer, får medlemmene av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim tilbud om å bruke den. Denne muligheten ble benyttet av DKNVS' medlemmer også i 2014. Ytterligere ledig kapasitet har vært benyttet av forskere tilknyttet UiA og andre norske læresteder.

INNTAKSKONTORET FOR STUDIER I POLEN

Akademiet er nordisk inntakskontor for de to anerkjente polske universitetene Poznan University of Medical Sciences (PUMS) og Collegium Medicum ved Nicolaus Copernicus University i Bydgoszcz. Inntakskontoret veileder og rekrutterer studenter til engelskspråklige medisin-, tannlege-, fysioterapi- og farmasistudiene ved PUMS, og til medisinstudiet ved Collegium Medicum. I 2014 ble det gjennomført intervjuer med søkere i Kristiansand, Oslo, Göteborg og Stockholm, samt i Bydgoszcz og Poznan. Totalt 67 nye studenter ble i 2014 rekruttert til disse to universitetene.

Siden 2013 samarbeider vi også med Warsaw International Studies in Psychology (WISP) ved University of Warsaw om rekruttering til deres femårige masterprogram i psykologi, og dette resulterte i ti nye svenske og norske psykologistudenter høsten 2014.

Høsten 2014 ble det også inngått avtale med Overseas Medical Education i Berlin, som fra januar 2015 tilbyr et intensivt 20-ukers Pre-Medkurs både i vår- og høstsemesteret.

Thor Kristian Hanisch leder inntakskontoret. Denne virksomheten bidro også i 2014 vesentlig til Akademiets økonomi, samt til å gjøre Akademiet ytterligere kjent i de nordiske land og i Polen.

PRISVINNERE

Professor ph.d. Oddvar Holmesland ble tildelt Sørlandets Kompetansefonds forskningspris for 2014. Professor cand.philol. Sylfest Lomheim ble tildelt Sørlandets Kompetansefonds populærvitenskapelige pris for 2014. Ph.d. Helle Ingeborg Mellingen ble tildelt Fysiografens forskningspris for yngre forskere for 2014.

AKADEMIETS ØKONOMI

Akademiet mottar tilskudd til driften fra Universitetet i Agder og Rasmussengruppen, og Sørlandets Kompetansefond har bevilget støtte til prisene. Medlemmene betaler egenandel ved sosiale sammenkomster og årsfest. Det største bidraget til Akademiets økonomi har de senere årene vært overskuddet fra inntakskontorets virksomhet. Dette har gjort det mulig å bygge opp et driftsfond, og er ment å sikre Akademiets virksomhet på lengre sikt.

Kristiansand, 2. februar 2015

Ernst Håkon Jahr
Preses

Per Kjetil Farstad
Styremedlem

Leiv Storesletten
Visepreses

Marit Aamodt Nielsen
Styremedlem

Gunvor Lande
Styremedlem

Rolf Tomas Nossun
Akademisekretær

VINTERMØTET

5. februar 2014

Frida Forsgren foredrar om maleriet «Johannes Døperen»

Foto: Olav Breen

AGDER VITENSKAPSAKADEMI

REFERAT FRA VINTERMØTET 5. FEBRUAR 2014

Møtet ble holdt på Gimle Gård fra kl. 18.00 til 20.00.

Preses Ernst Håkon Jahr ønsket velkommen og ledet møtet.

Møteprotokollen ble signert av 33 medlemmer og fagfeller/gjester.

Frida Forsgren foredro om maleriet «Johannes Døperen» av ukjent kunstner, som henger i Malerisalen der møtet ble holdt.

Frank Høgberg foredro om Anton Jørgen Andersen (1845–1926), i serien Agderforskere før UiA. Preses takket taleren og overrakte ham Snartemokruset.

Professor Helje Kringlebotn Sødal, UiA, holdt aftenens hovedforedrag med tittelen «Oxfordbevegelsen – en annerledes vekkelse.» Etter foredraget tok Jan Thon, Jose Gonzalez, Leiv Storesletten, Svein Gundersen, Thor Einar Hanisch, Ernst Håkon Jahr og Åsolv Lande ordet med kommentarer og innspill. Preses takket taleren og overrakte henne Snartemosverdet.

Etter foredragene ble møtet lukket for ikke-medlemmer, og en agenda med to punkter ble behandlet:

1. Referat fra årsmøtet 25.10.2013.

Vedtak: Enstemmig godkjent.

2. Revidert regnskap for 2012:

Vedtak: Enstemmig godkjent.

Etter møtet på Gimle Gård var det som vanlig hyggelig sosial sammenkomst for medlemmer og inviterte gjester i Lilletunstova på Universitetet.

Frida Forsgren

JOHANNES DØPEREN I VILLMARKEN

Maleriet av Døperen Johannes er et av de motivene i malerisamlingen på Gimle Gård som fremdeles ikke er attribuert til en kunstner, og som er av ukjent opprinnelse.¹ I likhet med flere andre religiøse scener i samlingen til Bernt Holm dreier det seg sannsynligvis om en kompetent kopi av et tidligere verk. Malerstilen, samt ikonografien, leder oss mot et originalmaleri fra enten Italia eller Spania på 1600-tallet. Figurens vridde, elegante positur, hans ungdom og ynde, samt den dramatiske lys/skygge effekten, såkalt *chiaro/scuro*, peker mot spansk, men kanskje helst italiensk barokkmaleri.

IKONOGRAFIEN TIL JOHANNES DØPEREN

Døperen Johannes var jødisk botsprofet og levde samtidig med Jesus. Han var asket og holdt til i den jødiske ødemark. Han fikk tilnavnet Døperen fordi han døypte de botferdige til tegn på at de hadde fått sine synder tilgitt. Johannes spiller en viktig rolle i evangeliene som forløper, han er profeten som rydder veien for Messias som kommer etter. På grunn av sin sentrale rolle i Evangeliene er Døperen Johannes et sentralt motiv i kunsthistorien.² Scenen som var mest populær før reformasjonen var Johannes døper Kristus, en slik kjent dåpsscene er for eksempel Andrea del Verocchios *Kristi Dåp* datert til ca. 1472 – 1475, samt selve fødselssenen fra Det Nye Testamentet, hvor gjerne Johannes' Liv settes i nær forbindelse med Jesu Liv, som for eksempel i Tornabuonikapellet i Santa Maria Novella i Firenze.

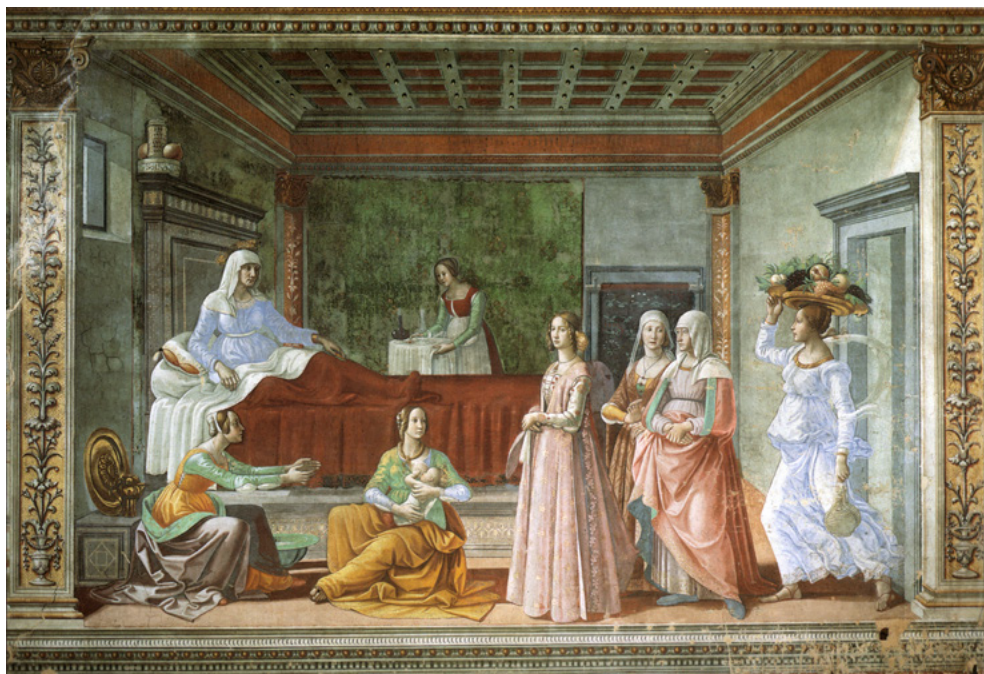
1 GIM 310. I oversikter over maleriene fra Gimle Gård på Statsarkivet i Kristiansand finnes det ingen opplysninger om kunstner eller transaksjon.

2 Kenneth Clark, *Hall's Dictionary of Subjects & Symbols in Art*, John Murray 2001.

Andrea del Verocchio, *Kristi Dâp*, ca. 1472 – 1475, freske. Galleria degli Uffizi, Firenze

Her flettes livene og scenene inn i hverandre både tematisk og profetisk. Andre sentrale scener som illustrerer Johannes Døperens liv er *Sakkarias' Bebudelse*, *Johannes som preker til folket*, *Johannes og Jesus som barn* (som vi finner i kopi av Bartolomé Esteban Murillo på Gimle Gård), og selvfølgelig den dramatiske

Domenico Ghirlandaio, *Johannes Døperens fødsel*, 1486–90, freske. Tornabuonikapellet, Santa Maria Novella, Firenze

dødsscenen *Salomes Dans*, der hans avhugde hode bæres inn på et sølvfat under Herodes bankett.

JOHANNES DØPEREN PÅ GIMLE GÅRD

Scenen som vises på maleriet på Gimle Gård er Johannes Døperen i villmarken hentet fra Lukas 1:80. Her leser vi hvordan Johannes holdt til i traktene rundt Jordanelven i Judea hvor han levde av villhonning, villbier og gresshopper, og gikk fra sted til sted og talte til folket. Han forkynte at folket måtte omvende seg og la seg døpe for å være rede til å ta imot Guds Sønn. I den kristne ikonografien ser vi ham noen ganger avbildet i det han sier farvel til sine foreldre og blir ledet inn i ørkenen av en engel, eller alene i et vilt landskap, gjerne med lammet ved sine føtter, symbolet på Kristus – Agnus Dei. Italienske og spanske kunstnere på 1600- og -1700 tallet yndet å avbilde ham som et vakkert barn eller som en yndig ungdom, ofte sammen med den yngre Kristus, gjerne i en ekstrem close-up der

Ukjent kunstner, Johannes Døperen, Gimle Gård.

alt fokus konsentreres om Døperens konkrete fysiske og åndelige fremtoning/budskap, snarere enn om landskapet rundt ham.

ASKESEIDEALET

Ser vi nøye på versjonen som er her på Gimle, ser vi Johannes sittende på en skinnfell. Rundt kroppen har han kamelhårskappen sin, men store deler av kroppen er naken. Kroppen er vridd i en dynamisk kontraposto med venstre fot hvilende på en kubisk forhøyning, og med høyre hånd lett vridd med en lang, elegant finger pekende på korset han holder i venstre hånd. Kroppen er lang og senete, snarere enn muskuløs og kraftfull. Tærne og fingrene er lange og elegante og hodet er lite og ovalt med en svært yndig rød sensuell munn. Også håret er sart og feminint, snarere enn kraftig og maskulint. Stilistisk har motivet sterke paralleller til italiensk manierisme og tidlig-barokk der anatomisk kompleksitet og kunstferdighet er viktigere enn naturtrohet. Kunsten speiler kunsten, snarere enn naturen, som vi tydelig ser her. Det er svært nærliggende å tenke på maleren Caravaggio som revolusjonerte den religiøse kunsten med sitt teatraliske og realistiske billedspråk på 1600-tallet, i møtet med dette motivet. Caravaggio innførte levende modeller for å skape en større emosjonell nærhet mellom betrakter og historie, og brukte lyset bevisst for å iscenesette hendelsene med dramatiske virkemidler.³ På lignende vis bruker kunstneren i denne versjonen av Johannes Døperen lyset for å skape drama i komposisjonen: Døperens ansikt og kropp er opplyst mot det mørke. Han er lyset i villmarken som peker mot korset og frelsen. Hele kroppen hans har fokus i komposisjonen, det er ingen for-, mellom- eller bakgrunn som gir ytterligere informasjon til scenen, fokuset er på den nakne, asketiske fremtoningen til Døperen. Han er alene, han sulter seg, og hans liv er dedikert til dette ene, til frelseren representert i korset.

Til forskjell fra andre italienske samtidige fremstillinger (av Caravaggio og Leonardo f. eks), betoner denne versjonen i større grad Døperen som en prototype på asketen.⁴ Den røye kamelhårskappen, den avmagrede fremtoningen og det lidende

3 Helen Langdon. *Caravaggio. A Life*. London 1998.

4 Caravaggios versjon av Johannes Døperen (*Youth with a Ram*) fra 1602 (Musei Capitolini, Roma) viser en mer muskuløs, vital og livsfrisk ung mann som har tydelige likhetstrekk med fremstillinger av engler som for eksempel *Seirnde Cupid* (The Gemäldegalerie, Berlin) fra samme år. Det samme ser vi i Caravaggios versjon av temaet fra 1597–98 fra katedralen i Toledo. Leonardo da Vincis versjon fra Louvre fra 1513–1516 er en langt mer enigmatisk versjon. Helgenen er fremstilt som en blanding mellom en mann og en kvinne, og møter

blikket gir assosiasjoner til klostervesenet og til askeseidealet. Til idealet om å hengi seg til den ene sannheten og til å stenge resten av verden helt ute. Slik kan motivet sies å knyttes an mer til den middelalderske teologiske tradisjonen som understreker religiøs inderlighet uttrykt kroppslig som vi ser i Donatellos versjon av Døperen, snarere enn til Caravaggios mer erotisk ladede og teatraliske virkemidler, som er mer sanselige og sensuelle. Stilistisk er vi nok snarere i Firenze eller Bologna, enn i Roma eller Syd-Italia, og forhåpentligvis vil videre undersøkelser avdekke originalmaleriet Bernt Holms versjon er basert på.⁵

*Donatello, Johannes Døperen, tre, 1438,
Santa Maria Gloriosa dei Frari, Venezia*

blikket vårt med et forsiktig smil. Det er en vakker Johannes, som igjen fjerner seg fra askeseidealet, men som snarere er fylt av undring og mystikk.

- 5 Chris Fischer fra Nationalmuseet for Kunst i København har foreslått den florentinske maleren Francesco Furini som mulig tilskrivning. Men vi trenger videre undersøkelser for å avdekke dette nærmere.

Frank Høgberg

ANTON JØRGEN ANDERSEN KRISTIANSANDEREN SOM BLE MUSIKKPROFESSOR I STOCKHOLM

INNLEDNING

I arbeidet med å skrive boken *Til glede for byen. Konsertlivet i Kristiansand 1780–1900*, som jeg ble ferdig med for et par år siden (2012), kom jeg over navn og skjebner som få i dag har kjennskap til. To av dem viste seg å være spesielt interessante. Den ene var Martha Møller som vokste opp på Nedre Lund, og som senere ble en betydelig sangerinne ved operahus og i konsertsaler i Mellom-Europa og i England. Den andre var Anton Jørgen Andersen, som også ble født på Lundsiden, som da var del av Oddernes kommune, men som tidlig i sitt liv flyttet med foreldrene til Kristiansand.

BARNDOM

Anton Jørgen Andersen ble født 26. september 1845, og ble døpt i Oddernes kirke 19. oktober samme år. Foreldrene var John Andersen og Karen Andrea Andersdatter. Anton Jørgen var den eldste i søskenflokket som ellers bestod av to søstre, Maren Dorthée og Kamilla Kirstine. I kirkeboken presenteres John som gartner, og adressen er gitt som «Lovisenlund under Oddernes Kongsgård». Lovisenlund var en av parsellene fra kongsgården på 1800-tallet – en ganske stor eiendom sammenliknet med mange av de andre parsellene. I matrikkelen fra 1838 står T. Stallemo og Norom (Norem?) som eiere av Lovisenlund. Den nøyaktige

beliggenheten av Lovisenlund er ukjent for meg, trolig har den ikke ligget langt fra stedet der Lovisenlund skole ligger nå.

KONFIRMASJON

15. april 1860 blir Anton Jørgen konfirmert i Domkirken. Familien hadde flyttet fra Oddernes til Kristiansand allerede i 1848, så det meste av oppveksten fikk Anton Jørgen i Kvadraturen. Kirkeboken sier ingenting om hvor i byen de bodde. Derimot kan vi lese prestens kommentarer til konfirmantene. Alle var nok ikke like fornøyde med sine respektive attester: «Temmelig god» er beskrivelsen mange får. «Neppe temmelig god» er dommen over andre. «Ret god kunnskab» høres ut som en meget positiv vurdering. Om Anton Jørgen står det: «Flink og snild». Ingen andre i dette konfirmantkullet får den vurderingen, så det kan tyde på at Anton Jørgen skilte seg ut, også i flokken av konfirmanter.

Å BLI KJENT MED MUSIKK

I dag er vi omgitt av musikk hvor vi enn beveger oss. Midt på 1800-tallet var mulighetene til å bli kjent med musikk svært begrensede: Du måtte være fysisk tilstede når musikken ble fremført, eller fremføre den selv. Så hvordan kom Anton Jørgen i kontakt med musikk i det hele tatt? Hvor kunne han høre musikk, og hvem kunne lære ham – en ubemidlet gutt – å spille noe som helst? Hans mor kunne senere fortelle at han som skolegutt hjalp til med økonomien ved å spille fiolin i et lite orkester ved ball og selskaper i byen. Vi vil neppe noen gang få vite hvordan guttens interesse for musikk ble vakt, og hvordan hans talent ble oppdaget, men på et tidspunkt har altså hans musikalske evner blitt lagt merke til, og noen har satt ham i forbindelse med domorganist August Rojahn.

Når han begynte sin musikalske utdanning hos Rojahn, vet vi ikke, men omkring 1860–61 finner domorganist Rojahn ut at Anton Jørgen trenger en ny lærer for å utvikle seg videre som musiker. Problemet er at Anton Jørgen og familien hans slettes ikke har midler til å finansiere studieopphold, hverken i Christiania eller andre steder. Dermed tar Rojahn med seg eleven til Christiania og presentert ham bl.a. for den berømte fløytisten Oluf Svendsen. Han ble såpass imponert over Anton Jørgens prestasjoner at han lovet å være med å spille på en konsert neste gang han kom til Kristiansand, der inntektene skulle gå til Anton Jørgens videre utdanning.

DEN FØRSTE KONSERTEN

Det vi så vet, er at 2. oktober 1861 gikk den lovede konserten av stabelen i Teateret. Oluf Svendsen var på vei tilbake til London der han bl.a. var ansatt i dronning Victorias private orkester, og båten lå i Kristiansand over natten. Det må ha vært merkelig for Anton Jørgen å oppleve dette: Å spille på konsert med Oluf Svendsen, en av landets største musikere, var en ting, og å gjøre det på Kristiansand Teater var en annen ting. Teateret hadde vel frem til da vært et lukket sted for denne unge gutten. Arbeiderklassen hørte ikke til dem som besøkte plasser som Teateret og Klubben. En sjelden gang kunne de besøke Exercherhuset når Ole Bull eller Brigademusikken gav sine billige folkekonsserter, men å være konsertgiver på byens teater må ha vært en ganske spesiell opplevelse for denne gutten som så vidt hadde rukket å fylle 16 år.

UTDANNELSE OG ARBEID

Resultatet av konserten ble at Anton Jørgen fikk midler nok til å komme til Christiania. Hvem han fikk undervisning av i Christiania, er ikke kjent, men trolig var det byens beste cellist på denne tiden, Johan Hennum, som tok seg av ham. Andersen må ha gjort det bra, for tre år senere – i 1864 – blir han ansatt ved Christiania Theater som cellist.

I 1865 reiser Anton Jørgen til Trondheim og blir ansatt ved teateret der, og deretter – tidlig i 1866, 21 år gammel – kommer han til Stockholm og begynner på Musikaliska Akademiens konservatorium. Der fikk han Georg Andreas Gehrman som cellolærer. Den samme Gehrman gav to konsserter i Kristiansand i 1843, to år før Anton Jørgen ble født. Som komposisjonslærer fikk han Johannes (Johan) Lindegren. Han ble en av Sveriges viktigste lærere i kontrapunkt, og bl.a. Hugo Alfvén hører til dem som ble sterkt påvirket av Lindegren.

15. oktober 1871, etter endt studium – 5 fulle år – ble han ansatt som cellist ved det Kungliga Hovkapellet i Stockholm, og i 1876 ble han ansatt som lærer ved Musikaliska Akademiens konservatorium. Dermed var han etablert som en viktig musiker og – skulle det vise seg – en fremragende lærer i Stockholm.

*Anton Jørgen Andersen som ganske ung mann.
(Musik- och teaterbiblioteket, Stockholm)*

NY KONSERT I KRISTIANSAND

I august 1872 holdt han igjen konsert i Kristiansand, denne gangen i Exercherhuset. Det har gått nesten 11 år siden han holdt sin konsert sammen med Oluf Svendsen. Nå er han 27 år, han har giftet seg (1868) og har fast stilling i Sveriges mest prestisjefylte orkester.

I Kristiansand blir han assistert av en sopran, en bass og en mannskvartett. Kvartetten var trolig under ledelse av August Rojahn, og sopransolisten var uten tvil Rojahns kone, Birgitte. Hun var en dyktig sangerinne som virket som sanglærer i byen i mange år.

Anton Jørgen Andersen var nok svært takknemlig for det Rojahn hadde gjort for ham i ungdommen. Rojahn på sin side fulgte med i Andersens karriere, og behandlet han på mange måter som en sønn.

Oppmøtet til den første konserten var mindre enn ventet – bare et par hundre tilhørere – men byens avis – Kristiansands Stiftsavis og Adressekontors Efterretninger – var svært positive til det som ble presentert:

Saa vel i de udførte Solonumere som i de med obligat Violoncel givne Sangnummere gjorde Kunstnerens Talent og Dygtighed samt gode og stemningsfulde Foredrag sig paa en smuk Maade gjældende: det livlige Bifald, der ledsagede hans Spil, vidnede ogsaa om Publikums Paaskjønelse deraf. Efter til Slutning at være fremkaldt, gav han da capo «Sæterjentens Søndag» af Ole Bull.

DET KUNGLIGA MUSIKALISKA AKADEMIEN

I 1876 ble han som tidligere nevnt ansatt som lærer i cello og kontrabass ved konservatoriet. Fire år senere ble han leder for cellistgruppen i Kungliga Hovkapellet, og i 1882 – 37 år gammel – ble han innvalgt som medlem av det Kungliga Musikaliska Akademien. Frem til 1882 var det ikke mer enn 9 nordmenn som var eller hadde vært medlem av Musikaliska Akademien. Den første var Ole Bull, og senere var det kjente komponister og utøvere som Halfdan Kjerulf, Erika Lie Nissen, Edvard Grieg, Agathe Backer Grøndahl og Johan Svendsen som nøt den samme æren. I Kungliga Musikaliska Akademiens lister står Anton Jørgen Andersen oppført som svensk.

Anton Jørgen Andersen holdt konsert i Kristiansand for siste gang i 1885, også denne gang med assistanse av Rojahn og hans kone.

I 1897 (52 år) ble han ridder av Vasaordenen og i 1905 (60 år) tok han avskjed med Kungliga Hovkapellet. I 1912 ble han utnevnt til professor.

I tillegg til at han ble utnevnt til professor, fikk han en uventet anerkjennelse av den Svenske Riksdagen, der hans pensjon ble tatt opp i Första Kammaren i 1910. Det resulterte i et vedtak om at han skulle beholde sin lønn uavkortet så lenge han levde. Et sterkt vitnesbyrd om den posisjonen han hadde i musikklivet og samfunnet for øvrig på denne tiden.

Anton Jørgen Andersen døde 9. september 1926 i Stockholm.

*Anton Jørgen Andersen i sin tid som musiker i Kungliga Hovkapellet.
(Kungliga Hovkapellet)*

MENNESKET OG KOMPONISTEN

På begynnelsen av 1950-tallet hadde skuespiller Sigurd Magnussøn en brevveksling med Kristian Lange i NRK. Magnussøn ivret for at musikk av Andersen skulle bli fremført i NRK, og resultatet ble at cellosonaten ble fremført tirsdag 1. april 1952. I ett brev fra Magnussøn kommer det frem at han har hatt kontakt med Andersens døtre, og der er det noen opplysninger som kaster lys over personen Anton Jørgen Andersen.

Han var svært arbeidsom hele sitt liv. Han tok mange flere undervisningstimer enn noen annen lærer på konservatoriet. I tillegg hadde han altså full stilling i orkesteret. Som styremedlem i en pensjons- og nødhjelpkasse arbeidet han for å bedre musikernes kår, spesielt for dem som ble rammet av sykdom.

Anton Jørgen Andersen selv synes å ha hatt en jernhelse, og den tilskrev han sine mange aktiviteter. Han drev i sine yngre dager med fekting og svømming, han var en ivrig roer, og elsket lange turer i robåten eller til fots. Videre forteller datteren at han var sterkt interessert i filosofi og kunsthistorie, og han elsket norsk lyrikk og malerkunst. Anton Jørgen kunne være både livlig og spirituell, men innerst inne var han stillfarende. Dette ifølge datteren.

Hans virke som komponist vet vi noe om, selv om det er mangt som ikke er kjent. Musik- og teaterbiblioteket i Stockholm har i overkant av 50 verk bevart, stort sett i manuskript. Av disse er 15 verk skrevet for cello alene eller i kombinasjon med andre instrumenter, gjerne kontrabass eller piano. Så har han 10 verk med orkester, bl.a. fire symfonier, tre Bjørnson-sanger m/orke. og et stort verk, «Hardanger» m/orkester og resitasjon (tekst: Wergeland).

Av vokalmusikk ellers skrev han minst åtte sanger med akkompagnement av lutt, gitar eller piano, flere av dem med Bjørnson-tekster. En enda større gruppe utgjør mannskvertettene. Hele 20 forskjellige verk for mannskvertetter er bevart. Mens de andre vokalverkene utelukkende henter tekstgrunnlaget fra norske diktere, så er mannskvertettene – med et par unntak – helsvenske. Frødings tekster synes å være hans favoritt på det området.

Hovedverkene hans er selvsagt de fem symfoniene. Symfoni nr. 1 i h-moll ble fremført i 1884, og Symfoni nr. 2 i Ess-dur og Symfoni nr. 3 i D-dur i 1891. Symfoni nr. 4, også den i D-dur, ble fremført i 1906 med Tor Aulin som dirigent. I 1913 i Aachen ble det arrangert et par konserter med svensk musikk. Der ble Andersens Symfoni nr. 5, også kalt «Elegisk symfoni», for 14 celli og 3 kontrabasser fremført. Andre svenske komponister som var representert ved konsertene i Aachen, var Wilhelm Stenhammar, Hugo Alfvén og Wilhelm Peterson-Berger, dvs. det aller beste Sverige hadde å by på.

Ved de to konsertene han holdt i Kristiansand i 1875, spilte han flere av sine egne verker: På den første konserten spilte han en «Concert for cello», en «Romanse» for cello og sangen «Mismod» med obligat cello. På den andre konserten spilte han «Fantasi over motiver fra Gounods 'Faust' for cello og piano», «Romance» for cello, piano og orgel, og «Norsk Nationaldivertissement» for samme besetning. På sin siste kjente konsert i Kristiansand, i 1885, stod bare én av hans komposisjoner på programmet, nemlig «Over de høie Fjelde» med tekst av Bjørnstjerne Bjørnson.

Det mest spilte verket av Anton Jørgen Andersen har vært sonaten for cello og piano i d-moll. Den har vært spilt gjentatte ganger i svensk radio, og ble også spilt i norsk radio i 1952. Den ble prisbelønnet av Musikaliska Akademien i 1876, så den hører trolig til hans tidligere verk. Cellisten Bård Henrik Bosrup (f. 1967) har tatt denne sonaten opp på sitt repertoar i 2014. Han sier bl.a. dette om sonaten:

Sonaten er fremragende. Spesielt vakker er 2. sats som jeg også har spilt på konsert i Greifswald i Tyskland. Der ble den veldig godt mottatt. (...) Andersen skriver i romantisk stil. Litt Mendelssohn, Brahms og Schumann pluss Andersen selv.

Fra Andersens samtid er det ikke mange omtaler av hans musikk jeg har kommet over. Etter oppførelsen av symfonien med 14 celli og 3 kontrabasser i Aachen ble følgende skrevet:

*Den første komposisjonen av Anton Jørgen Andersen som ble trykt og utgitt.
(Musik- och teaterbiblioteket, Stockholm)*

S O N A T.

Allegro maestoso.

Anton Andersen.

Musical score for Violoncello and Piano, titled "SONAT." by Anton Andersen. The tempo is "Allegro maestoso." The score is in 3/4 time and consists of four systems of music.

The first system shows the Violoncello (VC) and Piano (PIANO) parts. The VC part begins with a *fz* (forzando) dynamic, followed by *p* (piano) and *mf* (mezzo-forte). The Piano part begins with *mf*, followed by *p* and *mf*.

The second system continues the music. The VC part has dynamics *p*, *cre* (crescendo), *scen* (scenico), and *do* (do). The Piano part has dynamics *pp* (pianissimo), *cre*, *scen*, and *do*.

The third system shows the VC part with a *f* (forte) dynamic and a *sempre f* (sempre forte) marking. The Piano part has a *f* dynamic.

The fourth system shows the VC part with a *p* dynamic and a *cre* marking. The Piano part has a *p* dynamic and a *cresc.* (crescendo) marking.

Den første siden i Cellosonaten. (Musik- och teaterbiblioteket, Stockholm)

Professor Anton Andersen overrasket med en dristig nyhet innen musikk-litteraturen med et verk for utelukkende 14 violinceller og kontrabasser. En klangmessig helt enestående åpenbaring gir Andersen med sin originale sammenstilling av instrumentgrupper, som er blitt ham kjære uttrykksmidler, men som man i ensemblespill for det meste bare bruker som «tjänare av violinen». En Concerto grosso, med det homogene inntrykk av et fullstendig orkester, viser denne instrumentgruppes storartede utviklingsmuligheter.

Også i andre sammenhenger står han fram med originale verk: Han skrev et fantasistykke for 5 celli og 3 kontrabasser og en oktett for 4 celli og 4 kontrabasser. Det spørs om ikke enkelte av disse stykkene var tenkt som lødig samspillstoff for hans studenter ved konservatoriet.

I kapittelet om orkesterverk i siste halvdel av 1800-tallet i Musiken i Sverige blir Andersen omtalt:

Efter det förhållandevis magra 1880-talet blir den svenska produktionen av större orkesterverk rikare på betydande verk under 1890-talet. Till att börja med är det tre musiker i Hovkapellet som gör sig gällande, cellisten Anton Andersen och violinisterna Tor Aulin och Hugo Alfvén. Andersen hade 1891 hunnit fram til Symfoni nr. 3 i D-dur, som han presenterade på en egen konsert detta år. Och samma år tillkom Aulins Violinkonsert nr 1. Andersen utvecklades aldrig till någon riktigt betydande symfoniker, medan Aulin snart presenterade ytterligare vå konserter, av vilka Violinkonsert nr 3 i c-moll (1896) blivit den förmodligen mest spelade svenska violinkonserten.

KONKLUSJON

Anton Jørgen Andersen var i sin samtid en av Sveriges mest aktede komponister. Hans symfonier fremheves som betydelige i en tid da få andre svenske komponister skrev orkesterverk i det formatet, men han fikk ikke den samme fremgangen som andre av sine samtidige. Hans spesialitet – å skrive musikk for cello og kontrabasser – satte ham i en særstilling. Mange av verkene er åpenbart laget til bestemte anledninger, ikke minst de årlige studentkonsertene ved konservatoriet. Verket med tittel «Élégie Sinfonique» i h-moll for 19 celli og 4 kontrabasser ble uroppført på musikkonservatoriets elevkonsert 15.12.1910. Det er trolig samme verk som senere omtales som Symfoni nr. 5 for 14 celli og 3 kontrabasser.

Andersen glemte ikke sitt fødeland, selv om han fikk et liv i fremgang i Sverige. Hans mange verk med norske tekster viser det. Det samme gjør hans besøk og konserter i Norge. Hans nære bånd til Rojahn og hans familie varte livet ut. Hans musikk har i stor grad blitt glemt, bare cellosonaten har blitt oppført ved enkelte anledninger. Det står igjen å se om det blant sangene, symfoniene og de andre store verkene finnes noe som er verd å ta opp igjen.

KILDER:

Musik- och teaterbiblioteket, Stockholm.

Nasjonalbiblioteket, Musikkavdelingen, Oslo.

«Kristiansanderen som ble en av Sveriges store komponister», artikkel av Jannes Bjørnsen i *Fædrelandsvennen* 7.11.1953.

«Anton Andersen», artikkel av Ferdinand Rojahn i *Tidens Tegn* 10.3.1914.

Helje Kringlebotn Sødal

OXFORDBEVEGELSEN, EN ANNERLEDES VEKKELSE

Mange vekkelser har satt sitt preg på Norge – som Hauge-vekkelsen, den læstadianske vekkelsen, pinsevekkelsen og de pietistiske vekkelsene i mellomkrigstiden. Oxfordbevegelsen er nå mindre kjent, men dette var en særpreget og nærmest eksplosiv vekkelse som toppet seg i Norge fra høsten 1934 og et års tid fremover. Så fortsatte den i et roligere leie frem til okkupasjonen. Etter andre verdenskrig hadde Oxfordbevegelsen fått nytt navn, Moralsk opprustning/Moral Rearmament/MRA og kunne ikke lenger karakteriseres som en eksklusivt kristen bevegelse. I dag heter den Initiatives of Change/IofC.

Oxfordbevegelsen var opprinnelig en internasjonal, interkonfesjonell og sterkt misjonerende vekkelsesbevegelse som oppsto i studentmiljøer i USA etter første verdenskrig. I startfasen kalte den seg A First Century Christian Fellowship og siktet, som mange andre vekkelsesbevegelser, mot å finne tilbake til den tidligste kristendomsformen. Den amerikanske lutherske presten Frank Buchman (1878–1961) startet og ledet bevegelsen som ellers var løst organisert. Vekkelsen spredde seg likevel raskt til flere verdensdeler og fikk sitt tyngdepunkt i England i 1920-årene. Etter 1928 ble den kalt The Oxford Group Movement, på norsk enten Oxfordgruppebevegelsen eller bare Oxfordbevegelsen. På dette tidspunktet var bevegelsens mål ambisiøst: Den ville vekke individet, *forvandle* det i interterminologien, for så å forandre verden radikalt og redde den fra kaos: «World Changing through Life-Changing», lød parolen. Her var det ikke snakk om å forskanse seg i et vekkelsesfelleskap for å unngå fristelser og vente på verdens undergang. Gruppefolk, som bevegelsens tilhenger ble kalt, ble isteden oppfordret til å engasjere seg aktivt i samfunns- og kulturlivet for å endre det.

I mellomkrigstidens økonomiske og politiske urolige periode virket Oxfordbevegelsens optimistiske budskap forlokkende for mange, og bevegelsen var forholdsvis godt kjent i kristne miljøer i Norge før den fysisk kom hit med et

såkalte *team* høsten 1934. Foruten Buchman besto *teamet* av omkring tretti kvinner og menn – adelige, geistlige, skolefolk og militære fra flere land, mennesker som selv var blitt vakt gjennom bevegelsen. Formelt var det «høyretoppen» Carl Joachim Hambro som inviterte Buchman og *teamet* til Norge, men i realiteten sto flere kristenledere og teologistudenter bak initiativet. Hambro var en ressurs for Oxfordbevegelsen, men også en problematisk samarbeidspartner fordi han åpenlyst brøt med det bevegelsen sto for innholdsmessig. «De fire absolutter» krevde kompromissløs ærlighet, renhet, uselviskhets og kjærlighet, og Hambros utenomekteskapelige forhold til skuespilleren Gyda Christensen kunne vanskelig forenes med dem. Han ble heller ikke personlig *forvandlet* i den forstand at han offentlig vitnet om egen omvendelse og bekjente synd. Likevel holdt Hambro kontakt med bevegelsen livet ut og var Buchmans personlige venn.

Oxfordbevegelsen hadde flere atypiske trekk for en vekkellesbevegelse. Målgruppetenkningen var spesiell, den hadde nye typer vekkellesarrangementer, og den hadde liberalteologiske trekk som er uvanlig for en vekkelse. Mens pietistiske vekkelser ofte advarte mot kulturlivets fristelser, oppfordret Oxfordbevegelsen de vakte til samfunns- og kulturengasjement. Videre organiserte den deler av virksomheten korporativt, og den hadde sterkere maskuline trekk enn mange andre vekkelser som hadde kvinneoverskudd. Vekkelssespråket var også annerledes, og forkynnelsen vektla det kognitive, ikke det emosjonelle. Dessuten hadde Oxfordbevegelsen et enormt medietekke. I perioder var det nesten daglig stoff om den i de landsdekkende avisene. Den oppnådde også å få et kobbel av skjønnlitterære forfattere mot seg, med Sigurd Hoel som den mest produktive «oxfordkritikeren».

I Norge gikk Oxfordbevegelsen tidlig under kallenavnet «Frelsesarmeen for overklassen». Dette var dels en hedersbetegnelse, dels et økenavn. Frelsesarmeen selv brukte det positivt, og var begeistret for en vekkelse som satset på et befolkningssegment verken de eller andre kristne hadde hatt særlig suksess blant før. Den kulturradikale eliten raljerte derimot med kallenavnet, som for dem signaliserte snobberi og hykleri. Uavhengig av oppfatning om Oxfordbevegelsen får kallenavnet frem at den hadde en påfallende målgruppe, «key persons» eller samfunnsstopper. Målgruppetenkningen var et ledd i en pragmatisk begrunnet strategi utmeislet av Buchman. Han mente det var mest effektivt å omvende innflytelsesrike mennesker først. Så kunne de i sin tur bruke sine posisjoner og sin innflytelse, for massene ville følge eksempelet til «de store personligheter». En slik tankegang var tidstypisk, men i Oxfordbevegelsen lå det ikke noen forestilling om gradert menneskeverd i den. Her var planen å nå ut raskest mulig, slik

at hele verden kunne endres, og krig og revolusjon forhindres. «Bygg verden ny», proklamerte Buchman og utfordret samfunnstoppene til å bidra, samtidig som han understrekte at det bare fantes to klasser, de som var kristne og resten. Sistnevnte ble omtalt som «pagans» og omfattet blant annet passive, nominelle kristne. Buchman var imidlertid ikke bare opptatt av «key persons», men utviklet også store planer for arbeiderklassen, næringslivet og industrien. Geografisk fikk bevegelsen en noe ulik sosioøkonomisk profil, og hadde for eksempel større nedslag i arbeiderklassen i England og Sverige enn i Norge. Her i landet forble den i hovedsak en vekkelsesbevegelse innen den øvre middelklasse. Siden de fleste samfunnstoppene på denne tiden var menn, bidro den målrettede satsingen på «key persons» til å forsterke bevegelsens maskuline trekk som også kom til uttrykk i bevegelsenes offensive krigsretorikk. Dessuten var Oxfordbevegelsen påvirket av trender innen anglo-amerikanske kristendom som fremholdt at «muscular Christianity», idrett og tilhørende mandighetsidealer, kunne og burde brukes i evangeliseringsøyemed. Internasjonalt legemliggjorde tennissjernen «Bunny» (Henry Wilfred) Austin og krigsveteranen Loudon Hamilton slike idealer i særlig grad. I Norge gjorde Fredrik Ramm det samme. Han kunne skilte med deltagelse i Roald Amundsens forsøk på å fly over Nordpolen i 1926.

Det var en sosialt og religiøst selektert gruppe som ble innbudt til Oxfordbevegelsens første samling i Norge, et såkalt *houseparty* på fasjonable Høsbjør hotell i Brumunddal. Der startet vekkelsen her i landet, og mange sluttet seg til bevegelsen, da eller i løpet av den neste måneden. Kjendiser som Hambro fra Høyre og Johan Mellbye fra Bondepartiet, rektor ved Universitetet i Oslo Sem Sæland, stjernejournalisten Fredrik Ramm, suksessforfatteren Ronald Fangen, stifteren av Norsk Sykepleierforbund Bergljot Larssen, reiselivsgründeren Francis Bennett, professorer som Sigmund Mowinckel, Haaken Gran og Eiliv Skard, høyesterettsadvokat Erling Wikborg, forretningsmannen, juristen og legatstifteren Eivind Eckbo, hoffdame Fredrikke Hagerup Nicolaisen, skipsredere som Trygve Kielland og Arnt Mørland, og bedriftseier Sjur Fuhr, ble «oxford» under eller kort tid etter Høsbjør-møtet. De to siste var fra vår landsdel, henholdsvis Arendal og Grimstad. I første omgang fungerte samfunnstoppstrategien godt. Drøyt hundre mennesker var invitert til Høsbjør, omkring tusen kom til den ukelange samlingen som ikke hadde fastsatt program, men besto av vitnemøter, foredrag, samtaler og sjelesorg. Buchman og det internasjonale *teamet* skulle ifølge Hambro ikke tolkes, men snakke på engelsk og tysk. *Housepartyet* ble en ubetinget suksess og fikk store og i hovedsak positive medieoppslag, som bidro til å gi vekkelsen «a flying start». Det nasjonale lederskapet eller *teamet* som ble dannet ved årsskiftet 1934–35, var

maskulint og ressurssterkt med representanter fra akademia og næringsliv: tidligere redaktør og journalist Fredrik Ramm, professorene Sigmund Mowinckel og Eiliv Skard, teolog og tidligere misjonsprest og rektor i Kina, Sten Bugge, og høyesterettsadvokat Erling Wikborg. Sistnevnte var i realiteten leder for det nasjonale *teamet*. Med unntak for Bugge hadde ingen av disse fartstid som aktive kristne. Likevel ble de nå ledere for en vekkelse som i løpet av 1935 spredde seg til hele landet og berørte titusenvis av mennesker. Det nasjonale *teamet* engasjerte seg også i oppgaven om å spre vekkelsen til de andre nordiske landene. Fredrik Ramm, som sto uten fast arbeid fordi Nasjonal Samling krevde at han fikk sparken fra *Tidens Tegn* hvis partiet skulle skyte frisk kapital inn i avisen, var nærmest konstant på reisefot for bevegelsen i inn- og utland.

Samfunnstoppstrategien innebar at uvante vekkelseslokaliteter ble tatt i bruk, som hoteller, kurbad, foredragssaler og kinoer. Dette var steder der sekulære og selskapsvante mennesker kunne føle seg hjemme og åpne seg for et kristent vekkelsesbudskap. Det siste kom i form av personlige vitnesbyrd og foredragsliggende innlegg om den enkelte og synd, nasjonale problemer, verdenssituasjonen og veien til et bedre liv individuelt og kollektivt. På oxfordsamlingene var det fritt for teologisk diskusjon og teologiske fraksjonsdannelser, Kanaans språk og appeller til følelsene. Kristne skulle le ut djevelen, ikke frykte ham, sa Buchman og brukte humor på måter som forskrekket det tradisjonelle vekkelsesfolket. Smil og latter kombinert med alvor og oppfordringer til personlig vekkelse og «praktisk kristendom» preget *housepartyer* og andre samlinger. Den som hadde forstått at det var riktig å bli en kristen og var villig til å ta konsekvensene av det, ble oppmuntret til ansvar, handling, bekjennelse og daglig overgivelse til Gud. Disiplin og effektivitet var honnørord i bevegelsen. Negativitet ble omtalt som synd. Gruppefolk burde være positive, initiativrike og pågående, hevdet Buchman i amerikansk «can-do-it»-stil. Verden måtte forandres nedenfra, gjennom individer som erkjente synd, kjempet mot den og vitnet for at andre skulle komme til tro og få skikk på livet sitt moralsk og relasjonelt. Våpenet i vekkelseskampen var eksempelets makt og ord, og Oxfordbevegelsens språkføring var maskulin og krigersk. Troppene marsjerte, felttog ble planlagt, slagene sto, erobringene kom, og revolusjonen ville starte, lød det om egen virksomhet. Dette fortoner seg som ekko fra samtidens politiske virkelighet som Oxfordbevegelsen ville forandre med fredelige midler, og med individet som utgangspunkt.

I 1934–37 var det store vekkelseskampanjer (felttog) i Oslo, Bergen, Trondheim, Tromsø og Stavanger. Hvis dagspressen og internkildene oppgir riktige deltagertall, var omkring 10 % av Oslos befolkning på vekkelsesmøter i Oxfordbevegelsens

regi løpet av kampanjen i hovedstaden i november 1934. I Bergen var fremmøtet høyere, og omkring 25 % av byens innbyggere skal ha deltatt under kampanjen der i desember samme år. Dette var oppsiktsvekkende høye tall. Oppslutningen i de andre byene er ukjent, men den var trolig stor. I tiden frem mot okkupasjonen ble det arrangert minst 44 større *houseparty*er med omkring 100 deltagere eller mer i alle deler av landet, og mange mindre. Sørlandet var svakt representert med bare ett stort *houseparty* på Strand hotell på Fevik i 1938, og kildene viser på at vekkelsen fikk mindre gjennomslag i landsdelen vår enn ellers i Norge. Det var spesielt inviterte som kom til *houseparty*er. Gruppefolk og andre kristne burde ifølge Oxfordbevegelsens tankegang være i mindretall, og menn var ofte i flertall. Lokalt sto gruppefolk for arrangementene og avgjorde hvem som skulle innbys. Noen av dem pleide å være fra andre land, og de svenske forfatterne Sven Stolpe og Harry Blomberg ble for eksempel *forvandlet* på norske *houseparty*er i 1936. Deltagerne betalte selv oppholdet, som vanligvis varte fra et par dager til en uke, og som kunne ha en døgnpris på 5–8 kroner. Dette var for dyrt for enkelte, og velstående gruppefolk ble oppfordret til å sponse mindre bemidlede i tillegg til å finansiere bevegelsens øvrige virksomhet. Det fantes ingen sentral økonomistyring.

Få i samtiden var likegyldige til Oxfordbevegelsen. Den vakte mange og sterke reaksjoner, for eller imot. De kulturradikale anført av Sigurd Hoel og Helge Krog polemiserste mot vekkelsen i aviser, tidsskrifter og skjønnlitteratur. Dette var luksus-kristendom, bekjennelseshysteri og reaksjonær naivitet, mente de. Krog skrev sågar om «kristelig nazisme» i essayet «Kristelig maskerade» (1939). Barnelegen og forfatteren Alex Brinchmann utga det realistiske nåtidsdramaet *På fruktene skal de kjennes* (1937) som handlet om en omvendelse i Oxfordbevegelsen. Usikkerheten rådet blant det kristne legfolket og i de kristne organisasjonene det første halvåret etter at bevegelsen kom til landet. Mange var forvirret av Oxfordbevegelsen som riktignok omvendte folk, men som hadde en vag teologi de ante var liberal, og en kulturåpenhet som de fryktet var skadelig. Dessuten innfant gruppefolk seg sjeldent på ordinære vekkelsesarenaer som bedehus og forsamlingslokaler. Biskopene var på sin side positive og rapporterte om dette til Kirkedepartementet, og mange deltok selv på oxfordsamlinger. Eivind Berggrav var den mest ivrige. Unntaket var agderbispen, James Maroni, som forholdt seg taus. Ved Teologisk fakultet ved Universitetet i Oslo støttet flere ansatte bevegelsen. De ansatte ved Menighetsfakultetet var derimot avventende og vurderte nøye om de kunne anse denne vekkelsen som sunn og teologisk forsvarlig. Det var vanskelig å få tak i Oxfordbevegelsens teologi og kristologi. De kunne stille seg bak mye av det som ble sagt og gjort, men hadde problemer med det som ikke ble kommunisert.

Buchman tok ikke stilling til teologiske stridsspørsmål. Liberale teologer som var blitt med i vekkelsen, tok heller ikke offentlig avstand fra sine liberale standpunkter som synd, slik de teologisk konservative ønsket. Sommeren 1935 hadde ledelsen i Indremisjonen konkludert, og formidlet sitt standpunkt på årets generalforsamling. Oxfordbevegelsen var korsløs og læreløs, hevdet Ole Hallesby og Johan Martin Wisløff, henholdsvis formann og generalsekretær i organisasjonen. Dette var et negativt vendepunkt for Oxfordbevegelsen som fikk en «kristengigant» med over to tusen foreninger mot seg.

I motsetning til vekkelseskristne flest kastet norske gruppefolk seg inn i det sekulære kulturlivet og konsentrerte seg særlig om å påvirke avisene og den mest eksplisitte kunstformen, skjønnlitteraturen. Fredrik Ramm, som hadde vært redaktør i *Morgenbladet* og *Tidens Tegn*, skrev selv en mengde avis- og tidsskriftartikler og lærte samtidig opp andre gruppefolk med «skriveregler» som han distribuert gjennom interne rundskriv. Gruppefolk hadde dessuten pålegg om å få potensielle publikasjoner «checket», det vil si gjennomgått og kommentert av andre gruppefolk før de ble innsendt. Dette skulle sikre kvalitet, språklig og innholdsmessig. En profesjonell journalist som Ramm fant seg i «checkingen», Ronald Fangen gjorde det ikke. Han distanserte seg av flere årsaker gradvis fra Oxfordbevegelsen, men uten å kritisere den offentlig. Før bruddet rakk Fangen likevel å utgi seks skrifter som (over)tydelig formidler bevegelsens vekkelsesbudskap: bekjennelsesskriftet *En kristen verdensrevolusjon. Mitt møte med Oxfordgruppebevegelsen* (1935), preken- og artikkelsamlingen *Det nye liv* (samme år), skuespillet *Som det kunde ha gått* (1935) og romanene *På bar bunn* (1936) og *Allerede nu* (1937). Fangen publiserte også et skrift om Oxfordbevegelsens økumeniske budskap, *Kristen enhet* (1937). Skuespillet *Som det kunde ha gått* ble oppført på Nationaltheateret høsten 1935 med landets fremste skuespillere i rollene. Det ble en kassasuksess og en kritikerfiasko. Folk gikk mann av huse for å se vekkelse på scenen, men kritikere som Einar Skavland i *Dagbladet* raste over at Nationaltheateret var omskapt til et bedehus. Fredrik Ramm debuterte som skjønnlitterær forfatter som følge av sitt oxfordengasjement og rakk å utgi to bind av en påtenkt trilogi for okkupasjonen og sin egen arrestasjon med påfølgende deportasjon til Tyskland hvor han døde. Romanene *Uten ansvar* (1938) og *En sjel gikk mot livet* (1939) var enda mer påtrengende didaktiske enn Fangens. Ingen av de skjønnlitterære oxfordskriftene fikk plass i norsk litterær kanon og er nå mest interessante som tidsbilder og kilder til Oxfordbevegelsens kulturkristningsprosjekt. På lang sikt førte bevegelsens kulturengasjement likevel til varige konsekvenser. Etter krigen sto mange gruppefolk sentralt i kirkeakademibevegelsen og i å etablere den kristne

avisen *Vårt Land*. I det siste foretaket måtte gruppefolk for øvrig samarbeide med konservative kristne grupperinger og kompromisse med egne synspunkter for å få realisert planene. Oxfordbevegelsens samfunns- og kulturengasjement var uansett annerledes enn de andre vekkelsesbevegelsenes og uvanlig sterkt. Det fikk også vidtrekkende politiske konsekvenser etter krigen, da Kristelig Folkeparti oppsto som et landsdekkende parti med Erling Wikborg som sentral stortingsrepresentant og mange gruppefolk som støttespillere.

Oxfordbevegelsen organiserte seg av prinsipielle grunner ikke fast, og knapt noen vekkelsesbevegelse har overlevd i lengre tid uten å gjøre det. På sikt var dette en av grunnene til at Oxfordbevegelsen gradvis tapte oppslutning, men i mellomkrigstiden greide det løse nettverket av lokale grupper å stå for en betydelig virksomhet. Nettverket hang sammen på grunn av personlig kontakt, *housepartyene* og rundskriv – og en formidabel innsats fra enkeltpersoner. Det nasjonale *teamet* bygde opp et kartotek med anslagsvis to tusen navn og adresser til sentrale gruppefolk rundt om i landet. Erling Wikborg besluttet å ødelegge kartoteket under okkupasjonen av frykt for at det skulle bli konfiskert, og det er ikke lenger mulig å rekonstruere det. Med andre ord er det nå ikke mulig å få full oversikt over hvem som var aktivt med i bevegelsen. Da krigen kom, var Oxfordbevegelsen mer sårbar enn kristne menigheter og organisasjoner som hadde faste rammer, og etter 1945 fikk den aldri samme oppslutning som i mellomkrigsårene.

Tilløp til korporativ organisering preget denne vekkelsesbevegelsen til forskjell fra andre. Noen grupper ble satt sammen etter yrke, og det var egne yrkesmøter og *housepartyer* for yrkeskategorier som prester, lærere, advokater, leger og ingeniører. Prestegruppen var særlig stor og stabil og holdt ukentlige møter i Oslo frem til krigsutbruddet. Det var også to egne *housepartyer* for prester og teologistudenter (1936, 1938). Oxfordbevegelsen henvendte seg for øvrig med samme vekkelsesbudskap til prester som til andre, for Buchman mente mange geistlige var sløve vanekristne som trengte radikal åndelig fornyelse. I Norge ledet Sten Bugge prestevirksomheten. Fellesskapet blant oxfordprester med ulikt teologisk ståsted som tidligere ikke hadde samarbeidet, kan ha fått betydning for den geistlige motstanden under okkupasjonen. Ledet av blant andre Eiliv Skard etablerte Oxfordbevegelsen også grupper fra undervisnings- og forskningssektoren. Nøkkelpersoner som rektorene Sem Sæland (UiO), Arnfred Slyngstad (Oslo lærerskole), Erling Kristvik (Volda offentlige læraskule) og Hans Lødrup (Berg kommunale høyere almenskole) var for eksempel med i dette arbeidet. Skolefolk kom blant annet sammen på et *houseparty* for studenter og universitetsansatte i 1936, og på ett for lærere det neste året. Dessuten startet Oxfordbevegelsen en stor

underskriftskampanje, «læreroppøpet», som mer enn 5000 skolefolk i hele landet undertegnet i 1939. Oppøpet var et forsøk på å skape «moralsk opprustning» i skolen og forsoning i verden for å demme opp mot totalitære strømninger i tiden. Selv om det siste mislyktes, kan Oxfordbevegelsens lærerarbeid ha vært med på å demme opp mot nazifisering av skolen under okkupasjonen. Erling Wikborg gikk i bresjen for advokatarbeidet, mens leger som Einar Lundby og Cathrine Hambro, stortingspresidentens søster, var drivkrefter i legearbeidet. Fredrik Ramm strevde med å organisere en fast gruppe av journalister og forfattere, men kildene viser ikke at han lyktes. Oxfordbevegelsens korporative organisering fikk stor betydning for kristent arbeid her i landet, så som Norges Kristelige Legeforening, Norges Kristelige Lærerforbund (nå Kristent pedagogisk forum), Kristelig pedagogisk kontor (nå IKO-Kirkelig Pedagogisk Senter) og Kristent Befals Samfunn (nå Militært Kristent fellesskap).

Alt i alt skapte Oxfordbevegelsen en original vekkelse som ebbet ut mot slutten av mellomkrigstiden, og som endret seg i ideologisk retning i MRA-tiden. Men vekkelsen vokste også inn i annen virksomhet, og slik fikk den varige følger nasjonalt og internasjonalt ut over arbeidet i MRA og senere IofC. Noen nasjonale eksempler er gitt ovenfor. Internasjonalt er det mest naturlig å vise til den verdensomspennende organisasjonen Anonyme Alkoholikere, som ble startet av gruppefolk, og som fremdeles bygger på deler av Oxfordbevegelsens metodikk. Oxfordbevegelsen skapte ikke EU, men det tidlige og avgjørende viktige forsoningsarbeidet mellom Tyskland og Frankrike som Buchman fikk i stand fra 1946 av, var et viktig steg i retning av europeisk integrasjon. Til tross for at Oxfordbevegelsen nå for mange er glemt, var den på mange måter en kristen nyskapning og en viktig vekkelsesbevegelse som preget norsk kirkehistorie, kulturliv og en rekke organisasjoner og institusjoner.

LITTERATUR

- Begbie, Harold (1934): *Livsforvandling*. Aschehoug (omvendelsesfortellinger, oversatt av C.J. Hambro).
- Bjerkreim, Adolf (1935): *Oxford-bevegelsen. Dens grunnlegger, lære, mål – midler*. Lunde forlag (kritisk presentasjon fra en kjent legpredikant).
- Buchman, Frank (1948): *Bygg verden ny. Taler av Frank N. D. Buchman*. Land og kirke (eneste offentlige publikasjon fra Buchmans hånd).

- Fangen, Ronald (1935): *En kristen verdensrevolusjon. Mitt møte med Oxfordgruppebevegelsen*. Gyldendal (Fangens personlige vitnesbyrd og presentasjon av bevegelsen).
- Jarlert, Anders (1995): *The Oxford Group, Group Revivalism and the Churches in Northern Europe, 1930–1945, with Special Reference to Scandinavia and Germany*. Lund University Press (svensk doktoravhandling om bevegelsen).
- Lean, Garth (1985): *Frank Buchman. A life*. Constable (omfattende biografi).
- Munk, Kaj (1936): *10 Oxford-snapshots klippet af en dramatiker*. Nyt Nordisk Forlag (ti dialoger som illustrerer sider ved bevegelsens metodikk og budskap skjønnlitterært).
- Oxford och Vi* (1939). Wahlström & Widstrand (ti kritiske artikler om bevegelsen fra skandinaviske forfattere, deriblant Helge Krog og Aksel Sandemose fra Norge).
- Oxfordbevegelsen i Norge I-II* (1935). Blix forlag (intervjuer og presseklipp i utvalg ved norske gruppefolk).
- Russell, A.J. (1934): *Bare for syndere*. Gyldendal (utbredt skrift som presenterer bevegelsens budskap og metoder positivt).
- Sødal, Helje Kringlebotn (2013): *Norge i brann. Oxfordbevegelsen 1934–40*. Cappelen Damm Akademisk (samlet vitenskapelig fremstilling av Oxfordbevegelsens virksomhet i Norge).
- For øvrige referanser, se Sødal 2013.

VÅRMØTET

24. april 2014

Sylfest Lomheim holder minnetale om Kjell Nupen

Foto: Olav Breen

AGDER VITENSKAPSAKADEMI

REFERAT FRA VÅRMØTET 24. APRIL 2014:

Møtet ble holdt på Gimle Gård fra kl. 18.00 til 20.00.

Preses Ernst Håkon Jahr ønsket velkommen og ledet møtet.

Møteprotokollen ble signert av 33 medlemmer og fagfeller/gjester.

Sylfest Lomheim holdt minnetale om Kjell Nupen. Etter talen reiste forsamlingen seg og holdt 1 minutt stillhet.

Frida Forsgren kåserte om maleriet «Den Botferdige Magdalena» av ukjent kunstner, som henger i Malerisalen der møtet ble holdt.

Thor Einar Hanisch holdt aftenens hovedforedrag med tittelen «Institusjonsbyggeren Halvor Vegard Hauge.»

Etter foredraget tok Leiv Storesletten, Ernst Håkon Jahr og Sigmund Spjelkavik ordet med kommentarer og innspill. Preses takket taleren og overrakte ham Snartemosverdet.

Deretter ble møtet lukket for ikke-medlemmer, og en agenda med to punkter ble behandlet:

1. Referat fra forrige medlemsmøte 5. februar 2014.

Vedtak: Enstemmig godkjent.

2. Godkjenning av innvalget 2014.

Vedtak: Enstemmig godkjent.

Etter møtet på Gimle Gård var det som vanlig hyggelig sosial sammenkomst for medlemmer og inviterte gjester i Lilletunstova på Universitetet.

Sylfest Lomheim

MINNETALE OVER KJELL NUPEN

Foto: Olav Breen

Gode akademi! Alle de som sit her, som medlemmer, er det på grunn av ein spesiell profil i kunnskap, i kompetanse, i kreativitet, i kunst. Kjell Nupen tilhører dei to siste kategoriane. Men i tillegg stiller han i eiga klasse. De ser det alle, ved sida av meg: han har laga diplommet som me alle har, som medlemmer. Ingen har hatt, har, eller vil få hans posisjon i Agder Vitskapsakademi.

Under gravferda i Søm kyrkje slo det meg: kunsten er heilag. Difor er det heilage menneskeskapt, og det ypparste av det som blir skapt i kunsten, er heilagt. Difor trur eg det var noko djupt hos Kjell, dette med kapell og kyrkje; der fekk

han demonstrera kor høgt kunsten står. Skal stå. Han likte forma på rommet i Søm kyrkje. Det er rundt, dannar ein sirkel. Ein sirkel er lik for alle: ingen er først – ingen er sist, alle er på linje! Det er rundt 20 000 glasbitar i Søm kyrkje, om nokon lurar på talet.

‘Kva synst du ikkje er som det skal vera i kyrkja her?’ ‘Døra! Ho er for brei og for høg. Dei som går inn, må ikkje bøya hovudet.’ ‘Det same gjeld døra frå sakristiet og inn’, kom det kjapt frå Bjørn Eidsvåg. ‘Prestane må vera audmjuke òg!’

Respekten for det perfekte var vesentleg for han. Han skulle hogga inn eit bibelord i den store steinen som utgjør altaret, orda skulle stå på baksida, den sida kyrkjelyden ikkje ser. Kjell sjekka bokstavane og mogelege komma og teikn tre gonger før han hogg – ‘Se det mennesket!’ Det skulle vera 101 % sikkert!

Krusifikset hans skal de sjå nøye på, der det heng høgt oppe på kyrkjeveggen. I røynda laga Kjell Nupen skissa av denne krossfeste Jesus lenge før. Faktisk i sin ungdom; han var vel tjue år. Eg har sett teikninga – ho heng på veggen hos Einar Guldvog Staalesen ute i Vågsbygd. Teikninga viser ein dansar som står midt i spranget, med armane ut, knea lett bøyde, i kraftfull positur. Eg sa det til Kjell, ein gong, at han hadde gjort dansaren om til Kristus.

– Ja. Han lo.

Det skjedde etter tretti år! Slik er kunsten – han er ikkje til å fanga inn, han går sine vegar, du trur det ikkje, før du ser det!

Det har stått så mykje fint om Kjell Nupen dei siste vekene at eg ikkje kan overgå dét i mi skildring av han som utøvande kunstnar. Det finaste var artikkelen i A-magasinet, som stod den veka Kjell døydde. Skriven av professor og psykiater Finn Skårderud. Den blå timen, kalla Skårderud det intervjuet.

Kjell fann sitt kunstspråk, i mange variantar - keramikk, glasmaleri, grafikk, skulptur - men likevel var det eitt. Han opplevde den lukka at hans uttrykk appellerte til mange, svært mange. Han nådde vidt med språket sitt! Og - sjølv ville han heller stå og sjå på målinga tørka enn å snakka ‘bullshit’, som han uttrykte det. Tompreik var ikkje hans greie!

Så er det Kjell Nupen og Ivar Aasen. Å? Ja. Ingen på totusentalet var meir i slekt med Ivar Aasen enn Kjell. Difor hang det ein plakart av Nupen ved sida av eit portrett av Aasen, på direktørens kontor i Språkrådet, dei sju åra eg var der. Fordi han var etterkomar etter søstera til Ivar Aasen, ho gifte seg med bonden på Nupen-garden i Ørsta, tidleg på 1800-talet. Nupen tyder ein framstikkande nut. Kjell likte å høyra at eit par stader på Island heiter Nupen. Vestlendingane tok namnet med seg over havet. Dei første sju åra var Språkprisen, utdelt kvar haust

sidan 2005 av Språkrådet, eit trykk av Kjell Nupen. Sjølv sagt! Og – her må eg leggja til, songane i gravferda hans den 25. mars var på nynorsk...

Far til Kjell, frå Ørsta, var offiser på Gimlemoen. Kjell sprang som liten gut på militærområdet som seinare skulle bli universitetsområde. Universitetet har, heldigvis, noko me kan kalla eit Nupen-rom, oppe i sjuande etasje i administrasjonsbygget, der det heng tre måleri av han. Han var med og såg til at dei vart opphengde som dei skulle. Ingen kunstnar heng med med ein så sjølv sagt rett på universitetet som Kjell Nupen.

Og han kunne sjølv blitt professor. Då grafikkstudiet i Düsseldorf, som hadde lege nede nokre år, vart gjenopna, stod naturlegvis Kjell Nupen der, saman med andre tidlegare elevar. Han vart tilboden professoratet i grafikk, men drog heim att til Kristiansand og opna sin eigen grafikkverkstad i heimbyen.

Ansgar-kapellet ute på Hånes er i bokstavleg forstand hans største kunstverk, for heile bygget, utanpå og inni, er hans verk. Kapellet er 9 gonger 9 gonger 9 meter. Dette er måla til det aller heilagaste i templet til Israelsfolket, det templet som står omtalt i Det gamle testamentet. Dette kapellet er heilt ut forma av han: dimensjonar, materiale, lys, utsmykking – alt. Og han bestemte bruken: det skulle vera eit rom for undring.

Blåfargen hans har på norsk fått namnet Nupen-blått. Kva er det? Då må me seia noko om blåfargen generelt. Det er den einaste fargen som har noko endelaust i seg, han er fargen som me assosierer med kor langt auga rekk. Blåne etter blåne, seier me. Fargen har melankoli (tenk på blues i musikken) – og kvile. Fargen ber i seg draumen om det som er på den andre sida. Det sa Kjell sjølv. Tretti år malte han blått, filte på den same fargen. På fransk heiter fargen som Kjell brukte, 'L'outre mer' – havet på andre sida.

Den fargen dominerte framsidebiletet på gravferdsheftet. Til overmål var det også ein båt i det bildet som var valt til hans siste reis. Båt på blå botn. Reisa til den andre sida og båten med ankerfestet. Livet hans var som våre liv – å ha ein heimstad, vera ankra opp ei stund. Og så dra, til den andre sida.

'Eg har ikkje mykje ugjort', sa han til Finn Skårderud. 'Men det er mykje eg gjerne skulle ha gjort'. Slik snakkar eit menneske som har levd eit stort liv. Han levde ikkje i den såkalla tidsånd, han levde i si tid.

Den romerske filosofen Seneca skreiv i *De brevitae vitae* (Om det korte livet): Livet ... kor lenge du har levd, betyr lite, men korleis du har levd, og kva du har gjort, betyr alt.

Me signar minnet om Kjell Nupen.

KORTFATTA BIOGRAFI:

Fødd i Kristiansand 5. september 1955, død i Kristiansand 12. mars 2014.

Utdanning ved Statens kunstakademi, Oslo, 1972–75, og ved Staatliche Kunstakademie, Düsseldorf, 1975–76.

Starta som talentfull teiknar i ungdommen, men etter avslutta utdanning arbeidde han hovudsakleg med litografi, måleri, skulptur, keramikk. Hans kunstnarlege språk kan karakteriserast som enkelt i form, intenst i uttrykket. Nokre av arbeida er avgjort samfunnskritiske, stundom kan dei ha ein pessimistisk tone.

Han hadde mange utstillingar rundt om i landet vårt, og i utlandet var han særleg etterspurd i Danmark og i Frankrike.

Han er rikt representert i statlege og kommunale bygg og i næringslivet, eit prov på at hans samla produksjon som kunstnar var av eit heilt uvanleg omfang.

Blant dei store utsmykkingane hans kan nemnast Otterdalsparken i Kristiansand, av folk for lengst kalla 'Nupen-parken', Søm kyrkje, Ansgarkapellet på Hånes og oppdraget med eit kulturhus i Rio de Janeiro, det siste i samarbeid med Oscar Niemeyer.

Frida Forsgren

DEN BOTFERDIGE MARIA MAGDALENA

Det mest iøynefallende trekket ved Bernt Holms malerisamling på Gimle Gård er det store antallet katolske motiver der religiøs hengivenhet er det sentrale temaet. Vi ser dette i *Begråttelsen*, i *Himmelfarten*, i *Hyrdenes Tilbedelse*, i *Pietà*, *Jomfru Maria med helgener*, *Jesusbarnets Tilbedelse*, eller i scener som vektlegger enkelthelgeners eksemplariske liv som fremstillingen av Johannes Døperen og den botferdige Maria Magdalena. Samleren Holm hadde en utpreget katolsk smak, noe som kan synes som et paradoks for en storbonde i den lutherske utkanten av Europa. Maria Magdalena-motivet som henger i malerisalen er nok et eksempel på denne syd-europeiske religiøse hengivenhetsestetikken, både ikonografisk og stilistisk.

MARIA MAGDALENA-IKONOGRAFIEN

Maria Magdalena er en av de mest fascinerende og myteomspunne personene i Bibelen. Hun er fremstilt som hore, helgen, demonbesatt, angrende synder, salverske, disippel, kjæreste, og mor til Jesu barn.¹ Hun var kvinnen som syndet, som ble tilgitt av Jesus, og som endte opp som en av hans mest trofaste tilhengere. Hun var til stede ved tre av de viktigste øyeblikkene i Jesu liv; ved Korsfestelsen, Graven og Oppstandelsen (Matt 27:55–56; Markus 15:40–41; Lukas 23:49; Johannes 19:25; Johannes 20:1–28), og i de fire evangeliene navngis hun oftere enn de fleste apostlene.² Hun beskrives som modig og som tapper nok til å bli

1 *Maria Magdalenas Evangelium, Evangelium Mariae, Apokryfe Evangelier*, Oslo, De norske bokklubber, 2001. Kenneth Clark, *Hall's Dictionary of Subjects & Symbols in Art*, John Murray 2001, s. 202–203.

2 Fernando og Gioia Lanzi, *Saints and Their Symbols. Recognizing Saints in Art and in Popular Images*, Minnesota 2004, s. 49.

stående ved Jesus i hans tid med lidelser, og ved hans død. Hun var den første Jesus viste seg for etter oppstandelsen, og er dermed den faktiske første apostelen.³ I den kristne ikonografien fremstilles Maria Magdalena i to hovedkategorier; som den velstående, unge, vakre Magdalena som står hengivent ved Jesus side, og som den sørgende, angrende asketen.

Frederick Sandys, Maria Magdalena, olje på lerret, ca. 1860, p.e.

Som angrende synder er hun gjerne iført en enkel kappe eller er helt naken, kun dekket av sitt lange hår. I disse fremstillingene er det lange, overgrodde håret til helgenen et sterkt symbol på forsakelsen og lidelsen til den asketiske livsførselen. I disse fremstillingene har Magdalena vanligvis også attributtene krusifikset og hodeskallen, og noen ganger pisken og tornekronen. Hun leser eller mediterer, eller som svært ofte i barokke fremstillinger som denne versjonen på Gimle, vender hun tårefylte øyne mot en åpenbaring av engler i himmelen.

Omgivelsene er gjerne åpningen til en hule, fra legenden om at hun sent i livet bodde i en grotte ved Sainte-Baume i Frankrike.⁴

DEN BOTFERDIGE MAGDALENA PÅ GIMLE GÅRD

Den Botferdige Magdalena på Gimle viser helgenen sittende alene i et skoglandskap. Hun er i ferd med å lese en bok i det hun ser et syn på himmelen: Jomfru Maria omkranset av tre engler i en dus stråleglans. Hun vrir hodet opp mot høyre med åpne, tårevåte, hengivne øyne og trykker høyre hånd mot venstre skulder. Hun er kledt i en blek rosa kjole, og kroppen hennes er drapert i gult og lyseblått, en langt lysere palett enn den tradisjonelle dyp røde eller lilla kjolen hun vanligvis bærer. Det oransje håret bølger seg nedover ryggen og skuldrene og går i ett med draperiet

3 Oskar Skarsaune, *Den ukjente Jesus. Nye kilder til hvem Jesus virkelig var? Da Vinci-koden, Gralsfortellingen, Thomasevangeliet, Q-kilden*, Avenir Forlag 2005, s. 58–110.

4 Kenneth Clark, *Hall's Dictionary of Subjects & Symbols in Art*, John Murray 2001, s. 202–203.

DEN BOTFERDIGE MARIA MAGDALENA

*Ukjent kunstner, kopi av Abraham Bloemaert, Den botferdige
Magdalena, 1750 -1790 Gimle Gård.*

Willem Swanenburgh etter Abraham Bloemaert, Maria Magdalena,
kobberstikk, 1609

Abraham Bloemaert, Apollon og Diana straffer Niobe ved at dræbe hendes børn, 1591, 203×249,5 cm. Statens Museum for Kunst, København.

og trestammene rundt. Vridningen i nakken, bølgene i håret, de oppspilte øynene, bevegelsen i armene med tomlene som peker oppover, samt spillet i draperiet gir kroppen hennes en sterk spiralform som er typisk i manieristiske og barokke verk. I denne fremstillingen er det ikke bare kroppen som er i dynamisk bevegelse, men hele naturen slynger og bukker seg i organiske former, røttene på trestammene, grenene i trærne, akantusbusken nede i venstre billedkant, alle bukker de seg og skaper uro og dynamikk i komposisjonen. Dette er typiske barokke stilistiske trekk, der det synes som hver form og hver linje arbeider med å få tilskuerens oppmerksomhet. Videre projiseres det himmelske lyset som en målrettet lyskaster mot de sentrale elementene i komposisjonen: Maria Magdalena og de tradisjonelle attributtene hennes, hodeskallen, salvekrukken og korset. Denne dramatiske og klart iscenesatte bruken av lyset er nok et klassisk barokktrekk. Stiltrekk som ble perfeksjonert av

italienske mestere som Caravaggio og Guido Reni på 1600-tallet, som trer tydelig frem i dette maleriet som man opprinnelig trodde var en kopi av nettopp sistnevnte Reni («Reno»).⁵ I stedet er Gimlemotivet en senere kopi (1750–1790) av et kobberstikk av hollenderen Willem Swaneburgh (1581/82–1612), laget etter en opprinnelig tegning av maleren Abraham Bloemaert fra Utrecht.⁶

Bloemaert (1566–1651) var en av manieristene fra Haarlem, en produktiv historie- og landskapsmaler, dypt katolsk, og kjent som en særlig dyktig kolorist.⁷ Dette ser vi tydelig i maleriet hans *Apollon og Diana straffer Niobe ved å drepe hennes barn* som har stilistiske likhetstrekk med Gimle-Magdalenaen i de vridde, muskuløse personene og i de sprikende fingrene og røttene.

Den dramatiske lyssettingen og de vridde positurere viser tydelig hans påvirkning fra italiensk manierisme og barokk som ble skoledannende for barokkmaleriet i Holland. Utgangspunktet for Gimle-Magdalenaen var en av Bloemaerts cirka 1500 tegninger som ofte var dannet grunnlaget for kobberstikk av andre kunstnere som Jan Saenredam, Jan Muller og Jaques de Gheyn II, og sønnene hans Cornelis og Fredrick.

Maria Magdalena er slik sett et ganske typisk eksempel fra Bernt Holms malerisamling, det er en kopi av en kopi utført av ukjent maler som reflekterer hovedtendensene i den europeiske malerkunsten stilistisk og ikonografisk. Synderen Maria står som eksempel på anger og tilgivelse og fungerer i malerisalen som et didaktisk eksempel til etterfølgelse. De mange katolske hengivenhetsmotivene til Bernt Holm eksemplifiserer videre hvordan hans øyne var vendt utover, fra jordene rundt gården på Gimle, mot handelsforbindelsene og auksjonshusene i Danmark og England, der han fant motiver slike som dette av hollandske og italienske kunstnere.

5 Gimle Gårds *Den Botferdige Magdalena* (GIM 307) er datert til mellom 1750–1790, og er malt av en ukjent kunstner. I Bernt Holms inventarliste er maleriet feilaktig oppført som malt av den italienske barokkmaleren Guido Reni («Reno»). Ved auksjonen i 1835 ble bildet kjøpt tilbake av Petronelle Arenfeldt. Tor E. Røssaak, «Noen kopier i malerisamlingen på Gimle», Vest-Agder Fylkesmuseum, Årbok 1999, Kristiansand 1999, s. 15.

6 Tor E. Røssaak, «Noen kopier i malerisamlingen på Gimle», Vest-Agder Fylkesmuseum, Årbok 1999, Kristiansand 1999, s. 15–16.

7 Se Thieme-Becker for kunstnerbiografi, samt bibliografi om Abraham Bloemaert.

Thor Einar Hanisch

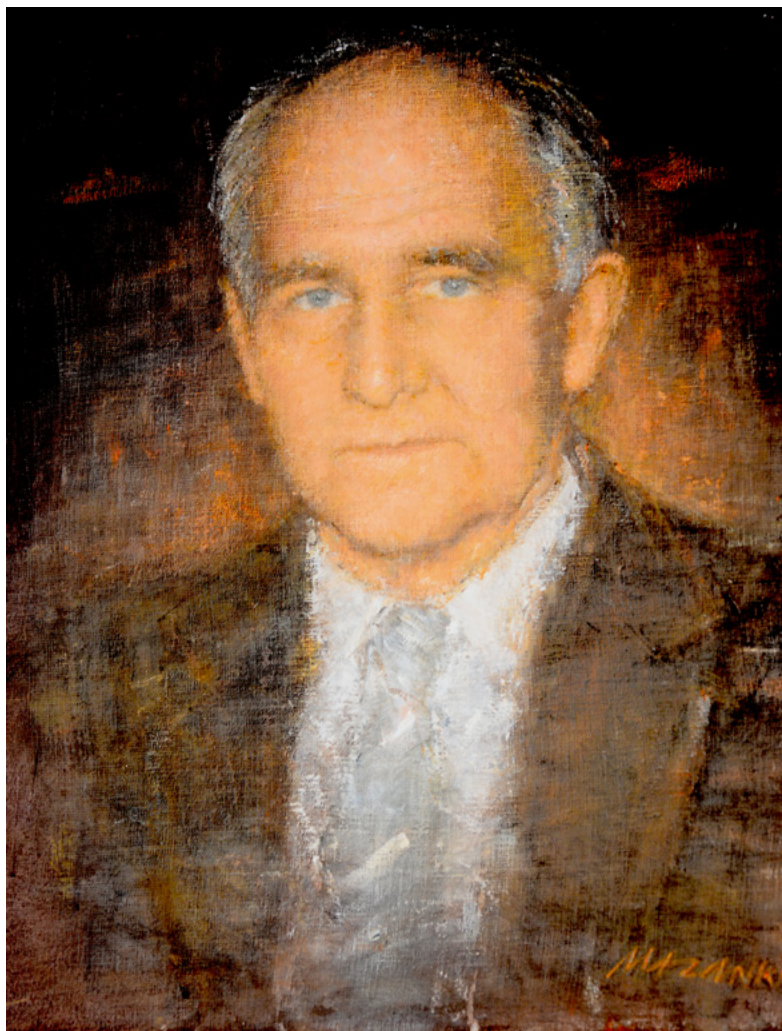
HALVOR VEGARD HAUGE SOM INSTITUSJONSBYGGER

Preses, akademisekretær, akademikolleger og gjester!

Det er en stor glede for meg å holde kveldens hovedforedrag om rektor, dr. philos. Halvor Vegard Hauge som institusjonsbygger. For Hauge har så visst sin plass i vår høyere utdannings- og forskningshistorie på Sørlandet. Om han kan en si, som det har vært sagt om store profiler før, at han kom, så og vant. Kom gjorde han 1. august 1960, fra lektorat i Drammen til stillingen som rektor ved Kristiansand Katedralskole, etter først å ha søkt rektorstillingen ved Arendal gymnas, som han ikke fikk. Han hadde vitenskapelig bagasje som dr. philos. i ferskvannsøkologi og erfaring som forskningsleder fra Institutt for Atomenergi på Kjeller. I 1973 ble hans vitenskapelige basis ytterligere befestet under vikariat for professor Olav Gjærevoll ved Universitetet i Trondheim, da Gjærevoll var landets første miljøvernminister. Hauge fikk legitimitet i universitetskretser og ble tatt alvorlig da han la grunnlaget for Agders ennå i dag store sak: Universitetet. Det ville han for øvrig plassere, og det alt i 1960-årene, på et 2000 mål stort område han hadde sett seg ut på Jegersberg-Presteheia. Det var så nær Gimlemoen som det den gang gikk an å komme. Ingen før han hadde ellers tenkt at Katedralskolen skulle kunne flyttes fra byen til Oddemarka, som den gang lå i Oddernes kommune.

Så gikk da dr. philos. Halvor Vegard Hauge til verket – som strateg, alliansebygger og iverksetter. Dette var egenskaper som skapte forutsetningene for den institusjonsbyggeren han ble.

Strategen: Nesten umiddelbart tok Hauge initiativ til oppstartning av Agder Akademi og Universitetskomiteen for Sørlandet. Han ga disse en sammensetning som trakk på bærende krefter i hele landsdelen. Han utviklet potensialet i Kristiansand Museum, senere Agder Naturmuseum og Botaniske hage, til, i tillegg til Kristiansand

Halvor Vegard Hauge malt av Włodzimierz Mazanka

Foto: Olav Breen

Katedralskole, å være base for den undervisning i universitetsfag han initierte. I tillegg så han etter hvert betydningen av den pilaren Norges Handelshøyskoles desentraliserte virksomhet ved Kristiansands Handelsgymnasium – under ledelse av en annen respektert rektor, Ewald Junker – kunne være. Det var ikke minst viktig da temaet distriktshøyskole for alvor kom på banen i og med Ottosen-komiteens innstillinger, og Komiteen for Økonomisk College i Kristiansand vant fram med

sin visjon om regionalisert høyere økonomisk-administrativ utdanning. Det var en visjon komiteen delte med inspiratoren, kristiansanderen, rektor Dag Coward ved Norges Handelshøyskole. Hauge ville nok likevel helst tatt universitetet på direkten, men innså fort at veien dit måtte gå via distriktshøyskolen.

Dermed søkte han og fikk direktørstillingen ved distriktshøyskolen. Det var en stilling som den gang, siden noen rektor ikke fantes, ga økt vingspenn. Inntil da hadde han vært katedralskolerektor, automatisk styreformann for Museet, og toneangivende i Universitetskomiteen og Akademiet, men uten selv alltid å være formell preses eller formann. Det er neppe tvil om at denne posisjoneringen var frukt av strategiske valg han så som nødvendige for å vinne fram med selve kongstanken: Universitetet.

Alliansebyggeren: Hauge så og realiserte langt på vei potensialet for samarbeid med Sørlandets Tekniske Skole i Grimstad ved rektor Einar Grude, «ingeniørutdanningens far i Agder», ved institusjonen som senere ble til AID, Agder ingeniør- og distriktshøgskole, og med Kristiansand lærerskole, senere KLH, ved rektor Wilhelm Aarek, en av landets eldste og største lærerutdanningsinstitusjoner. Begge de anerkjente rektorene, Einar Grude og Wilhelm Aarek, engasjerte seg tidlig i universitets- og distriktshøgskole-saken. Det gjorde også, og ikke minst, landsdelens to aktive skoledirektører, Hallgeir Furnes (VA) og Henrik Bargem (AA), Bargem senere også i viktig funksjon som statssekretær for kirke- og undervisningsminister Kjell Bondevik. Men alliansebyggingen til Hauge omfattet selvfølgelig også i heldige øyeblikk, når prosessene skjøt fart, Agder-representantene på Stortinget, landsdelens fylkesmenn, fylkesordførere, og ordførere, lokalpolitikere og rådmenn og toneangivende regionale næringslivsledere og avisredaktører. Av stor betydning var også hans evne til å finne fram til folk i de akademiske miljøer, spesielt ved Universitetet i Oslo, som delte, eller kom til å dele, hans visjoner for Sørlandet. Viktigst blant de første og fremste var nok UiO- professorene Eiliv Skard og Ole Koppang.

Iverksetteren: Hauge var systematikeren som bygde stein på stein. Eksempler på slag han vant, og som var viktige for sin tid, var, under varierende grader av motstand, å skape mulighet for desentralisert immatrikulering av studenter på Sørlandet, å gi undervisning til forberedende prøver lokalt, å sprengre universitetssatte grenser for å gi undervisning på grunnfagsnivå. Dette banet etter hvert vei for seinere mellomfagtillegg og stadig flere realfagemner gitt desentralisert.

Dyktige lærere til alt dette fant han ofte ved eller nær egen institusjon. Den var i hans lange rektorperiode fra 1960 til 1981 tross alt Kristiansand Katedralskole. De to årene fra sommeren 1969 til sommeren 1971, i permisjon for å være ADH's første direktør, var bare en gjesterolle i den lange sammenhengen. I likhet med kollegaen Kjølve Egeland i Rogaland ble universitetsmannen Hauge aldri helt ut distriktshøyskolemannen Hauge. Men uansett hvor disse to, nå avdøde riddere av St. Olavs orden, hadde sine baser, jevnet de begge i imponerende grad vei i hver sin region. Først fram mot distriktshøyskolen. Og så framover mot universitetet!

Det kan sies å være en korttekst om Hauge slik den kan gå inn som kronikk i en travel avis. Men her i vårt eget Agder Vitenskapsakademi og i vår årbok gis det en velkommen anledning til å gå nærmere inn på så vel mannen som verket. Det kunne være fristende først å ta for seg mannen og så verket. Men her synes det nesten umulig. Så nært er de knyttet sammen. Spesielt gjelder det når vi skal begrense oss til å bringe noe lys over hans innsats på den kristiansandske og i noen grad sørlandske arena. Mannen Hauge ble formet tidligere. Om han var født og vokst opp i Lier i Buskerud, og tok artium i Drammen, kjente han røttene sine fra Vegårshei så sterkt at han i godt voksen alder knyttet Vegard til sitt navn, men beholdt Halvor og Karsten.

Så objektivt og nesten selvironisk beskriver Hauge, i sitt egenfinansierte storverk om Kristiansand Katedralskole (*Schola Christiansandensis 1960–1980, 1981*) sin inntreden her sommeren 1960:

Den nye rektor var ikke innstilt verken av lærere eller forstanderskap. Det vakte derfor stor undring og misnøye at skolens ualminnelig dyktige og høyt avholdte inspektør, William Myhre-Nilsen, som var innstilt som nr. 1 av alle lokale instanser, ikke ble utnevnt. En undring som for så vidt deles av den nye rektor, og han forstår at forstanderskapet stilte seg spørrende til hvilke grunner departementet hadde for å gå utenom forstanderskapets innstilling.

I hvert fall, uten forkleinelse for Myhre-Nilsen, inspektøren og lektoren som vi elever, og i høyeste grad kollegene ved skolen, satte pris på og respekterte, kom Hauge utenfra mot alle odds. Han ble for øvrig hjertelig mottatt av en inspektør som var det stikk motsatte av en «bad loser». Noen slik taper, det har for øvrig Hauge selv heller aldri vært. Men en så jo hans rynkede bryn som uttrykte skuffelse når ett eller flere av hans hjertebarn blant prosjektene ikke tok av raskt nok til å matche hans til tider, og oftest helt ut forståelig, ikke så lite utålmodige sjel.

Slike prosjekter omfattet også lokaliseringssprosjektene og byggeprosjektene han lanserte og målbar.

Konkret gjaldt det Katedralskolens og Museets alltid levende byggeplaner, og mer visjonært: lokaliseringen av det framtidige universitet. Det var stort at det etter hvert ble bygging for alle på Gimle, ikke for Katedralskolen på Grim, som han først hadde tenkt seg. Denne hans hovedplattform og første kjærlighet, hans *Schola Christiansandensis*, var fra først av kalt «byens didaktiske institutt»: Fattigskole, borgerskole og latinskole i ett. Den var der jo allerede fra ca. 1650, da det bare var 50 hus i byen! Dette var likevel om lag 500 år etter at de tre første katedralskolene i Norge kom til.

Alt høsten 1960, to år før Agder Akademi ble etablert 27.oktober 1962 med Hauge selv som den første preses, og tre år før Universitetskomiteen var et faktum, med Sverre Walter Rostoft som formann, lanserte Hauge universitet-sambisjonen. Det gjorde han fra sin første bastion, i tillegg til Katedralskolen selv: Museet. Kulturredaktør Oddvar Munksgaard forteller malende om mot-takelsen av ideen i en bredt anlagt artikkel om Hauge i Fædrelandsvennen 1. september 1979:

Jeg satt som medlem av Kristiansand Museums styre da Katedralskolens nye rektor i egenskap av formann utmalte sine vyer om Kristiansand som universitetsby for et nokså måpende kollegium. Satt han kanskje ikke der og mente alvor? Jeg gikk hoderystende hjem til familien og berettet om feberfantasiene. I grunnen var det litt synd på ham, for vi imøteså hvordan idealisten ville brase hodet i veggen i rådhus og departementskontorer, hvor pengesekkene erfaringsmessig var knyttet med femdobbel muleband. Men det var naturligvis både logikk og konsekvens i alt han sa. Vi kunne ikke være uenige med ham, sånn sett. Og når han klasket i bordet den historiske kjensgjerning at biskop Gunnerus i Trondhjem Stift alt i 1771 fant at Kristiansand var et passende sete for et universitet, så var jo rektor i det minste i godt selskap. (...) Vi visste ikke da hvilken bulldoser denne nye dr. philos. i rektorstolen virkelig var. At han ikke dunket hodet i veggen, men gikk tvers gjennom den. Vi skulle lære ham å kjenne som såmann i en ny kulturell grotid.

Utfra de relativt sett traurige og beskjedne forhold som var så vel ved Katedralskolens som ved Museets i 1960-årene, må man si at det var mektig godt gjort av Hauge å gå så sterkt ut.

Ved en kollegiesammenkomst på Hotel Norge i 1966 meddelte han at en rekke kolleger slutter, og skolens forstanderskap må vi også si farvel til, skjønt det nye utvalg ennå ikke er ferdig oppnevnt og konstituert! Og han fortsetter:

Trist er det at vi ennå ikke kan si farvel til våre utjenlige skolebygninger. Ja, hva sier ikke Odd Hølaas om hva han følte for disse bygninger allerede for en mannsalder siden. Han skriver om Herman Smitt Ingebretsen at han hadde en krets av venner omkring seg som brødrene Schelderup, Erling Tobiassen, Einar Edwin og Josef Faaland, kort sagt et lite akademi av begavet ungdom, et nyttig og utviklende suffiks til den tunge og dystre Katedralskolen. Til tross for at jeg nok må si at jeg i de år jeg har vært ved Katedralskolen har opplevet lignende stimulerende suffikser, må jeg innrømme at jeg ved flere anledninger har vært sterkt fristet til og oppfordret til å forlate en skole som bys slike kår. Når jeg hittil ikke har gjort det skyldes det nettopp elevene og kollegiet.

Og karakteristisk nok tilføyer han så i ettertankens streiflys: «Jo mer man lærer mennesker å kjenne, med deres svakheter og fortrinn, jo mer trer de gode sider fram og de feil vi alle er beheftet med kommer mer i bakgrunnen.»

Som rektor gav han en annen gang overfor Katedralskolens tidligere elever uttrykk for – ikke uten humor – en viss avmakt.

Jeg er lite vant til å dirigere, nå til dags dirigeres rektor både ovenfra og nedenfra fra fylkesskolestyre og elever. De fleste av dere har vel hørt nå hvordan en kollega noe treffende karakteriserte rektors situasjon før og nå. Han sa det slik: Når det ble meldt at en elev skulle komme til rektor, meldte spørsmålet seg: Hva galt har nå han gjort, men i dag når en elev kommer inn på rektors kontor tenker han, rektor, hva galt har nå jeg gjort! Vel, den mulighet er der fremdeles, tross alt, at man kan la seg dirigere innenfra og ovenfra i de store saker som gjelder skolen,

tilføyde han så noe mer offensivt. Det forhindrer imidlertid ikke at da elevdemokratiet ble innført på Katedralskolen, så han at det fungerte godt, selv om han enn innrømmet å ha vært noe skeptisk i utgangspunktet.

Enda verre stilt enn Kristiansand Katedralskole som katapult for et universitet var Kristiansand Museum, som da nærmest var en integrert del av skolen og rektors portefølje. Fædrelandsvennen omtaler dets kranke skjebne så sent som i 1986 som en 35 år gammel skandale. I 1951 ble museet ifølge avisen regelrett

kastet ut av de lokaler man i en årrekke hadde disponert i 2. etasje i den gamle bibliotekbygningen, og som en skrev, Museet ble henvist til å stuve sammen alt sitt habengut på bibliotekloftet.

Da Hauge i 1960 kom til Kristiansand, og i stillings medfør overtok som museumsstyrets formann, var noe av det første han gjorde, sammen med vaktmesteren, å trekke fram fra en fullstappet skuff i et gammelt kjøkkenbord på bibliotekloftet de høytidelige papirer om museets utvikling tilbake til starten i 1828. «Vi gikk igjennom alt sammen, og det var en opplevelse som fikk en nesten til å gråte,» fortalte Hauge. Da hadde det alt i mange år vært forholdsvis klart at museet måtte få sine permanente lokaler på Gimle gård, der museets verksteder hadde fått opphold i det gamle grisehuset og griseslakteriet.

Selv om Hauge hadde god greie på byggesaker, og flere ganger imponerte også med på egen hånd å utarbeide, ja til og med av egen lomme også finansierte planutkast, sto nok hensynet til elevene fremst i hans forestillingsverden.

Han hadde sett fra egen studietid hvordan mange studenter ikke klarte overgangen fra hjemstedet til Oslo. Noe av det samme hadde han sett som lektor på gymnaset på Voss: Elevene kom fra hele landet og kunne enten gå til topps, eller gå helt ned. Han mente derfor at kunne de få et par ekstra år i hjemmets arne, så ville det være en stor vinning:

Derfor benyttet jeg meg av den meldingen til Stortinget hvor det sto at enkelte skoler kunne få lov til å ha undervisning videre. Det grep jeg med en gang og undersøkte om det var mulig for oss å få i stand undervisning til forberedende prøver. På enkelte hold ble jeg møtt med at Universitetet kunne ikke gå ut og holde forelesninger utenfor Universitetet. Da sa universitetets rektor, Johan Tidemand Ruud: «Dette er tøv. Jeg har jo i mange år holdt mine forelesninger på båter i Finnmarkshavet for mine studenter.» Dermed falt det argumentet til jorden.

Sammen med professor Eiliv Skard ved Universitetet i Oslo, han som Hauge først kontaktet og som ble til så stor hjelp gjennom mange år, begynte Hauge så å plukke ut forelesere. Skard holdt selv den første forelesningen 10. september 1962 i pikenes gymnastikksal på Katedralskolen. Hauge omtalte begivenheten som en stor opplevelse. Lektorene Håkon Flottorp, Olaf Larsen, William Myhre-Nilsen, Helge Bergstad, Fredrik Werring, Tore Austad og Harald Synnes var blant dem som tidlig ble utvalgt til å gi universitetsundervisning.

Hvem var først ute, Kristiansand eller Stavanger? Hauge var alltid klar på at det var fra Kristiansand det første initiativet ble tatt, og omtaler det slik:

Etter at vi hadde vært inne i Oslo og snakket med Universitetskollegiet holdt jeg pressekonferanse etter at jeg kom hjem. Da presiserte jeg overfor journalistene at nå måtte de ikke ha et oppslag om Universitetet i Kristiansand. Men neste dag slo Christiansands Tidende opp en overskrift over hele førstesiden: Universitetet i Kristiansand. Dermed kom dette i Aftenposten, og dermed kom det til stortingspresidenten, Gustav Natvig Pedersen, som også var rektor ved Stavanger Katedralskole. Så skrev han til meg, ikke offisielt, men på et stykke papir med fin gammelmanns skrift, og spurte om hvordan jeg hadde fått dette til, og om han kunne få vite hvordan han skulle gå frem. Det var på den måten det gikk til. Men nå hevder Stavangerfolk at det var de som var først ute, og at Kristiansand hele tiden har fulgt etter Stavanger.

For øvrig holdt daværende kirke- og undervisningsminister, Helge Sivertsen, på å bli vippet av tabureten på grunn av det vi hadde satt i gang. Per Lønning, som da var stortingsrepresentant, reiste nemlig spørsmål i Stortinget om hvordan man kunne tillate Kristiansand å begynne med slik undervisning. I den forbindelse var det ikke snakk om Stavanger i det hele tatt. Slik gikk det altså til at Stavanger med stortingspresidentens tyngde da kontaktet Bergen og fikk satt i gang det samme, og da hadde så vidt jeg husker Natvig Pedersen Kjølsv Egeland som vikar for seg som rektor på Katedralskolen i Stavanger. Dermed brøt det løs i Stavanger. (...)

Men vi var opptatt av universitetstanken blant annet i en senere samtale med Kristiansands kulturdirektør Edvard Brøvig, og reiste inn til Oslo for å drøfte det med Helge Sivertsen. Men først var vi innom vår egen representant, Jens Haugland, som da var justisminister, for han ville gi oss noen gode råd om hvordan man oppførte seg hos en statsråd. Vi måtte for all del ikke fortelle at vi hadde vært innom Haugland, for det var det verste som kunne skje at man gikk fra en statsråd til en annen for å bruke dette i forhandlingene. Vi hadde med oss et kart, og det la vi på pulten til Helge Sivertsen da vi kom inn til ham. Jeg hadde i sin tid gått på pedagogisk seminar sammen med Sivertsen. Ja, mine herrer, sa Helge Sivertsen, skal man bygge et universitet, så krever det store arealer. Arealer, sa Rostoft, vi har nok av arealer og pekte på 2000 mål i Jegersberg-Presteheia. Alt dette kan legges ut til universitet. Ja, det var litt av en opplevelse.

Senere gikk det slag i slag, alltid med Hauge som viktig pådriver for et universitet på Sørlandet. Og også som aktør, i hvert fall fram til han for oss andre så spontant og uventet forlot direktørstillingen ved Agder distriktshøgskole forsommeren 1971. Men Lars Aase tok snart over, en kraft Hauge hadde den største tiltro til.

I sin korte tid ved ADH var Hauge en drivende, men også krevende sjef for oss andre få som la planene og hadde det faglige ansvaret helt fra starten. Som oss kom han i juli 1969 til vår fullstendig uoppdelte og uinnredete etasje i Norske Folk-bygningen ved Wergelandsparken. Da hadde jeg dagen før fått telefon fra ekspedisjonssjef Enevald Skadsem i departementets universitets- og høgskoleavdeling om at rektor Halvard Vegard Hauge var engasjert som direktør, og Andreas Vollan og jeg som høgskolelektorer og ansvarlige for undervisningen – jeg også som faglig og administrativt ansvarlig for planleggingen av denne, som konstituert undervisningsleder til Tormod Hermansen kunne tiltre året etter. Jeg måtte straks ringe rektor Hauge, som ble noe paff fordi han nok ventet telefon fra Statsråden, og ikke fra sin konstituerte undervisningsleder, som rimelig var. Beskjeden fra Oslo var at alt måtte være klart til å ta opp og imot det første kullet på inntil 54 studenter ultimo august. Dette ble sommeren helt uten ferie for noen av oss. Hauge spurte seinere, omsorgsfull som han ofte var, min kone Kirsten om han slet meg ut, og svaret var ja! Det var et svar som nokså typisk utløste et noe forskrekket lite smil i hans ikke helt ubekymrede ansikt.

Sikkert var det i hvert fall at vi alle sto på noe forferdelig, men at vi også hadde det uhyre interessant. Vel var det nok en av de artigste og mest improviserende perioder i vårt liv. Vår belønning var at Hauge i en sammenkomst på Hotell Norge for familie, venner og tidligere kolleger 20. mars 1984 tok et langt tilbakeblikk og sa dette:

Kristiansand Museum hadde i januar 1963 ubestaltet nedsatt en universitetskomite som i løpet av året ble offisiell. Denne komite arbeidet tungt de to første årene, men så kom skoledirektør Hallgeir Furnes til byen og fra 1965 ble han aktivt medlem av komiteen og gav også komiteen møtelokale og en sekretær med usedvanlig arbeidsevne, Lars Aase. Det videre framgangsrrike arbeidet kan vi takke Hallgeir Furnes og Lars Aase for. Det arbeid som ble utført i og med selve undervisningen ved UVIK og av Universitetskomiteen, var vel ved siden av politikerne Jens Haugland, Kolbjørn Stordrange og Bent Røislands arbeid, utslagsgivende for at Agder fikk sin ADH. De som gjorde det største og vanskeligste nybrottsarbeidet de to første årene var nok Andreas Vollan og Thor Einar Hanisch. Høgskolen ble etablert og kom i gang, men

den som virkelig fikk den organisert og bragt den opp som den første blant distriktshøgskolene var direktør Lars Aase.

Dette gir meg anledning til selv å si noe mer om Lars Aase, som jeg synes er noe glemt i fremstillinger som fra ulike hold har vært gitt om den første ADH-tiden. Det var altså han som i 1971 avløste Hauge som direktør for ADH, og som Hauge med rette hadde så stor tiltro til. Du verden så artig det var å oppleve den staute kvinndølen da og der han så energisk for fram. Alt da han kom til ADH var han en nasjonalt fokusert leder for det den gang så spennende, men også i noen kretser kontroversielle organet Forsøksrådet for skoleverket, som han etter hvert syntes ble for mektig for forsøksvirksomhet og derfor anbefalte nedlagt! Han kom utvilsomt fra Forsøksrådet til ADH og så til AHS, Agder høyskolestyre fra 1976, med visjoner om hva som kunne utrettes, og fant nok en annen virkelighet her. Som hans like visjonære forgjenger Halvor Vegard Hauge ønsket han mye realisert på kort tid. Begge overrasket med å slutte så altfor tidlig, Hauge i 1971 etter to år ved ADH, Aase i 1980 etter ni, inklusive AHS, på slutten etter en to-års samarbeidsperiode med Knut Brautaset. Brautaset ble innstilt som nr. 1 til stillingen etter Aase, men foretrakk en faglig mekatronikk-karriere, og ble seinere HiAs første rektor, selv om han først var motstander av høyskolefusjonen i 1994. Men det var jo de fleste interne, da som nå. Dermed fikk jeg, som var innstilt som nr. 2, tilbudet, og sa ja. Det gjorde jeg selv om tilværelsen som regional høyskoleledelse for Hordaland, med ansvar for 14 høyskoler og tilbud om familiebolig i kulturperlen Gamle Bergen, og fortsatt samarbeid med universitetsdirektør Magne Lerheim og direktør Arne Smedal, blant annet gjennom Selskapet for Utvikling av Næringslivet på Vestlandet på Chr. Michelsens Institutt, i ett konsolidert fylke, lokket noe ganske veldig. Fra Agder, som også da var splittet og hadde langt mindre høyskolevirksomhet, men honnørstikket Distriktshøgskolen å komme tilbake til, fikk jeg via studiesjef Per Henrik Iversen høre fra datidens DH-rektor, at «dette skal nok gå greit Thor Einar, bare du legger deg flat!» Og da våknet jo selvsagt kamp- og skriveysten i meg.

Etter denne digresjonen, som jeg ikke kunne motstå, stiller jeg spørsmålet: Hvorfor sluttet Hauge og Aase så tidlig?

Kanskje er det riktig å tilføye: Begge gikk av mer eller mindre i protest, eller skal vi si det mer positivt, eller kan hende mer korrekt: for å medvirke til at forholdene kunne legge seg bedre til rette uten at de selv lenger satt i førerretet? «Når det gjelder den senere tids utvikling, er det i første rekke samarbeidet mellom de to Agder-fylkene som har forårsaket problemer», skrev Fædrelandsvennen. «Forslaget om å slå saman Agderfylka er ikkje berre betimeleg, det er overmodent», skrev

Aase, et budskap som, for å bruke et understatement, ikke akkurat gikk rett hjem i Aust-Agder! Men før det hadde idealisten, og vi kan vel også si desentralisten Lars Aase, alt i 1980 flyttet AHS-sekretariatet fra Kristiansand til Grimstad, nok for å komme Aust-Agder i møte og for å styrke Aust-Agders posisjon og fokus. Et sekretariat, vi kan vel også gjerne si landets minste og mest serviceivrige «byråkrati», av noen like fullt kalt «det dobbeltsentraliserende leddet», om vi enn stort sett bare var to til tre ansatte i «leddet» og sparte mange årsverk om hver høyskole skulle gjøre hele arbeidet selv. I Kristiansand hadde Lars nok stort sett vært alene, men med en alltid supergrei og innsatsvillig Olav Breen på halv tid til hjelp. I hvert fall, flyttingen til Grimstad kom som en komplett overraskelse på meg og ga meg fjorten nye år med pendling til Kristiansand etter åtte fra Oslo og Hordaland. Men jeg hadde jo stor glede av AHS-samarbeidet med veldig dyktige medarbeidere som Harald Olsen, Helge Møll, og Åse Gjertsen og, selvfølgelig, dyktige og engasjerte styreledere: Louis Støve V, Harald Synnes Krf, Ole Guttorm Ihme H, Randi Øverland A, Ivar Netland A, alle Vest-Agder, og Jarl Røeggen A, Kitty Ottersland H, Alf-Eivind Ljøstad Krf fra Aust-Agder.

Det var også fint å oppleve så seriøse studentrepresentanter som Seunn Smith-Tønnessen, i dag assisterende universitetsdirektør ved UiA, og Terje Damman, i dag fylkesordfører i Vest-Agder.

Hauge på sin side grunnla sin avgang fra ADH slik:

Etter to anstrengende år syntes det nødvendig å hjelpe til å fjerne det inntrykk som begynte å festne seg i landsdelen, nemlig at Agder distriktshøgskole var en Kristiansandssak og et arbeid spesielt til beste for denne by. I et forsøk på å endre dette og for å gjøre byen enda mer oppmerksom på de krav som ble stilt den som vertskapsby for distriktshøgskolen, valgte direktøren å vike plassen for en ny. Det viste seg å være riktig. De to neste prøveårene ble nok også vanskelige for administrasjonen, men høgskolen vokste da stort i organisasjon og utforming.

Hauge tok også konsekvensen av at ADH mer og mer ville ta over universitetsundervisningen og meddelte Kristiansand kommune ved Formannskapet at han anså seg løst fra sine forpliktelser i Universitetskomiteen for Sørlandet. Som svar fikk han dette fra ordfører Einar Hansen:

Formannskapet vil gjerne føye til: etter velgjort arbeid. Uten Deres pågangsmot og innsatsvilje hadde vi i dag neppe hatt Agder distriktshøgskole eller

universitetsundervisning her i Kristiansand. Formannskapet har forsøkt å følge opp Deres initiativ i tro på at resultatene er til gagn for ungdommen og for landsdelen. Takk for innsatsen.

Universitetskomiteen for Sørlandet hadde da virket fra 1963, med Kristiansands Mekaniske Verksted-direktør Sverre Walter Rostoft som første formann, og lagt ned i 1972, da oppgavene ble overtatt av Rådet for ADH, med Hunsfos-direktør Trygve R. Jarlsby og fylkesskogsjef Paul Reine som ledere. Ved høyskolefusjonen i 1976, da det regionale høyskolestyret tok over, var det ikke lenger aktuelt med separate råd for enkelthøyskoler, og Rådet for ADH ble lagt ned.

Nå er det heller ingen hemmelighet at Hauge slett ikke alltid var fornøyd med støtten fra kommunen, spesielt ikke når det gjelder bygg for Museet, byggesaken som han en gang omtalte som en 150 års lidelseshistorie. Dette trass i mange innovative og grundige fremstøt fra Hauges side for å få saken løst, og medvirkning fra gode medarbeidere som Peter Valeur, som Hauge dro til Bergen og hentet hjem, Ovin Udø, Per Arvid Åsen, Gerd Buene Mortensen, og alle de frivillige som for eksempel Jostein Andreassen, og Haakon Damsgaard, som i 13 år arbeidet med samlingene, og for å få saken løst. Men ideen om et universitet på Sørlandet fikk et kraftig støt fremover alt 1. oktober 1960, bare to måneder etter Hauges tiltredelse som rektor, da Vest-Agder Folkeakademier holdt sin kulturkonferanse under ledelse av formannen, magister Gunnar Brøvig, der både han og mange deltakere uttalte seg positivt for tanken om universitetet. Året etter, 23. oktober 1961, oppnevnte KM et utvalg som i første omgang, som vanlig på initiativ av Hauge, skulle arbeide mot det nære mål å realisere en humanistisk avdeling ved Kristiansand Museum, og for det fjernere mål – et universitet på Sørlandet. I utvalget ble i første omgang, disse med: Hauge selv som formann, redaktør Johannes Seland, journalist Oddvar Munksgaard, magister Gunnar Brøvig, statsarkivar Lauritz Repstad, lektorene Helge Bergstad, Gerhard Kjelle vold, forfatteren av viktig bok om Kristiansand Museum, Trygve Mong, Fredrik Chr. Werring og Haakon Flottorp, som ble Agder Akademis første sekretær. Senere kom adm. direktør Sverre W. Rostoft, min og min kone Kirstens dyktige og innovative toppsjef ved Kristiansands Mekaniske Verksted til.

Han ble også sammen med ordfører Leo Tallaksen, som Hauge karakteriserte som uredd, perspektivrik og fremsynt, professor Alf Sommerfelt og Hauge selv med til statsråd Helge Sivertsen 22. november 1961 i Oslo for å høre dennes syn på 1) å gjøre Kristiansand Katedralskole til statsskole, svar: avgjort nei, og 2) å sette i gang universitetsundervisning i Kristiansand, svar: ikke avvisende til forberedende prøver, men henviste spørsmålet om fagstudier til avgjørelse i Stortinget.

En videre push til universitetssaken gav Agder Akademi da det ble stiftet på initiativ av Hauge 27. oktober 1962 i Arendal, og hadde universitetet som første sak og viktigste anliggende. Fra Arendals side ble det sagt at en var informert om tiltaket noe nær for seint, men resultatet av møtet ble likevel at en støttet fullt opp om det. For å nå målet så Hauge at det var nødvendig å se hele Agder som politisk ressurs. Styret han satte sammen, var likt fordelt Agder-fylkene imellom, med fylkesmann, tidligere stortingsmann Henrik Svensen, Arendal, senere preses, rektor Ola Nordal, Grimstad, overrettssakfører Guttorm Stray, Kristiansand, og justisminister Jens Haugland, Kristiansand, men opprinnelig Setesdøl. Som varamenn stilte skoleinspektør Helge Rosenberg og stortingsmann Torvald Håverstad, begge Aust-Agder og redaktør Magnus Breilid og overlege Carl Rosendal, Vest-Agder. Også representasjonen til akademiets råd ble satt sammen etter samme prinsipp. Men et par andre prinsipper lå også til grunn: Ønsket om akademisk kompetanse, og ønsket om å speile av viktige yrker og funksjoner i samfunnet. Her finner vi biskop for Agder og Telemark Kaare Støylen, bestyrer Gunnar Dannevig, Flødevigen, redaktørene Johannes Seland, Fædrelandsvennen og Einar Gauslaa, Agderposten, rektor Gunnar Lande, Søgne, tidl. stortingsmann Einar Iveland, Iveland, forsøksleder Kaare Aamlid, Landvik, Lærerskolens rektor Wilhelm Aarek, tidl. fylkesmann Nils Hjelmtveit, Eydehavn m.fl. Det fører for langt å nevne dem alle. En kan nesten si: Det meste av Agders kompetanse og operative evne var samlet ved stiftelsen av Agder Akademi 27.10.1962. Hauge så Akademiet som en presserende vitenskapelig sak i seg selv, men brukte det systematisk for å fremme universitetssaken for alt den var verd. Antakelig gikk han med stor politisk teft proaktivt og preventivt ut med Magnus Breilids hjertesukk av 29.8.1962 til Stavanger in mente: «Det har vore eit tungt og vanskeleg arbeid å sameina Agderfylka om Akademiet, for det ligg lettare for egdene å stridast om ein ting enn å samarbeida».

På sin side intensiverte Universitetskomiteen for Sørlandet stadig sitt arbeid etter at den gjennom sitt medlem Hallgeir Furnes fikk en ny giv, inciterende støtte, ideelle arbeidsforhold og dyktig sekretærhjelp i Lars Aase og Toralf Tveiten, fremholdt Hauge. En utførlig rapport om denne viktige komiteen og dens virksomhet har Mildrid Sløgedal skrevet i nær kontakt med Hauge og Aase, etter oppsett og idé av Olav Breen. Komiteen ble oppløst og dens midler og arbeidsoppgaver overført til det nyopprettede Råd for ADH høsten 1973. 1. september 1971 fratrådte Hauge som direktør for ADH og gikk tilbake til stillingen som rektor ved Kristiansand Katedralskole. Samtidig trakk han seg tilbake fra vervet som formann i Universitetskomiteen. En enstemmig komité bad han om å fortsette, samtidig

som det ble presisert at ADH's nye direktør, Lars Aase, ble betraktet som ordinært medlem av komiteen. Direktør Aase fant det imidlertid ikke naturlig å gå inn i den, og rektor Hauge meddelte i brev av 20. desember 1972 til bl.a. fylkene og Kristiansand kommune at han betraktet seg som løst fra vervet, og reiste samtidig spørsmålet om tiden var inne for en reorganisering av arbeidet. Fram til og med november 1969 virket Universitetskomiteen med Aust-Agder-rektor Odd Chr. Fiane fra Åmli som formann, som departementsoppnevnt interimsstyre for ADH. Da fikk ADH sitt eget styre, som var i funksjon ut prøveperioden for distrikthøgskolene fram til 1975, med skoledirektør Henrik Bargem AA og rektor Louis Støve VA som ledere.

En systematisert oversikt over de fleste viktige studier og aktører som drev selve universitetsundervisningen i Kristiansand fram til ADH overtok alt, har Gerd Buene Mortensen utarbeidet. Den er datert 7. april 2014, og følger rett etter dette foredraget. Gerd Buene Mortensen er som Hauges sekretær, og etter hvert administrativ leder under han, et viktig tidsvitne for denne omfattende virksomheten og for museets egen virksomhet i hennes funksjonsperiode, som var fra 1965 til 1988. Her står også alle som hadde verv i Museet og UVIK, og de viktigste av underviserne omtalt. Det vil føre for langt å komme nærmere inn på disse her.

Den første perioden i distriktshøgskolenes liv sto ellers i studentopprørets tegn, uten at det slo særlig inn over oss i Agder. Men motstanden fra universitetets studenter og enkelte universitetslærere mot opprettelsen av distriktshøgskolene var veldig merkbar nasjonalt. På sitt verste ble vi som startet opp, karakterisert som lakeier for monopolkapitalismen og «universitetsdødere», i beste fall potensielle tappere av kompetanse som universitetsstudentene syntes deres arnesteder kunne trenge selv.

Siden kom det likevel så vel AKP-ml-ere som mer moderate 68-ere inn i lærerstaben også hos oss, og de sto slett ikke tilbake i innsats og engasjement, og etter hvert også i omstillingsevne. Universitetsmannen Hauge reagerte, som flere av oss andre, med hoderysten på de voldsomme utslag av kritikk mot Ottosen-komiteen og DH-pionerene. I boka *Studenter og byråkrati* av Harald Berntsen (Pax forlag, Oslo 1969) ble Ottosen-komiteen, bl.a. med Kjølve Egeland som medlem og Ingjald Ørbeck Sørheim som sekretær, «partert og anrettet på spidd.»

Ja, det var en baluba, men fremfor alt en kamp om makten i og styringen av universitetene selv, og de nye institusjonene. En mer velkommen grønn bølge slo også inn over oss, og ga oss økologisk og filosofisk orienterte allmennfag. Disse var et tiltrengt tilskudd til de «hardere» økonomisk-administrative fagene. Gode støtter i dette var især Dagfinn Føllesdal og Gunnar Skirbekk fra våren 1972, da

jeg ble innbeordret til departementet som nestleder for Ørbeck Sørheim, og med et særlig ansvar for å utføre sekretariatfunksjonene for Sentralutvalget for distriktshøgskolene, som ble ledet av Egil Abrahamsen.

20. juni 1969 vedtok Stortinget at det skulle settes i gang 5-års prøvedrift med tre distriktshøgskoler fra 27. august. Den dagen åpnet statsråd Kjell Bondevik ADH, blant annet med disse ord:

Vi i Departementet har merkt oss det store arbeidet som er gjort av Universitetskomiteen for Sørlandet, av dei to fylka og Kristiansand Kommune. Det er eit verdfullt arbeid som alt har hatt mykje å seie for realiseringa av høyskoletanken. Vi er òg merksam på at folk flest i i landsdelen har slutta sterkt opp om tanken. Vi har derfor gode voner om ein rik vokster for Agder distriktshøgskole.

De to årene med Hauge som leder ble gode og, for mange, ytterst lærerike år. Han ble oppfattet som en energisk og empatisk Pater Familias, som brydde seg om sine medarbeidere og studenter. Når noen kom i problemer, kunne han finne utvei til å trå til, om nødvendig med personlig oppofrelse. Jeg for min del fornemmet at det lå en gudstro bak, som han da også seinere har erklært. Gode hjelpere som Gerd Buene Mortensen fra KM og UVIK og Inger Lise Syvertsen, Ellen Breen, Mildrid Sløgedal og Greta Jacobsen fra ADH og Doris Tønnessen på KK sørget for det kontormessige på sine ulike felter, GBM med kontor hos oss i Norske Folk-bygget. Høyskolebibliotekar Ingrid Terland og mange nye lærere ble tilsatt i 1970 og 1971, gode krefter som Leiv Storesletten, Aamund Salveson, Peter Young, Helge Pedersen, Arne Stray, Ragnhild Ljosnes, Bjarne Stabekk, Jan A. Stølen og Hans Erik Borgersen. Alt det første 2-årige studentkullet oppnådde ganske imponerende resultater. Nye undervisningsledere kom til, Arild Sæther for økonomist-administrativ studieretning etter Tormod Hermansen, som dro tilbake til UiB etter bare et halvår, Tor Brattvåg for data, Knut Brautaset for teknisk-økonomisk da den kom til etter et viktig arbeid i Grude-utvalget, der også Andreas K. L. Ugland og jeg var med. Kristiansand kommune sluttet godt opp om høyskolen. Det var i motsetning til det første framstøtet fra Hauges side, søknaden om økonomisk støtte til undervisning i forberedende prøver fra høsten 1962, som strandet i første omgang på at Kristiansand formannskap mente slik undervisning burde være et statstiltak. Velvilje overfor tiltaket i og for seg kom imidlertid til uttrykk. Og mest verdifullt, en mulighet ble antydnet, at undervisningen kunne bli knyttet til Kristiansand Katedralskole i stedet for til Museet. Dermed var Museet

som institusjon forhindret fra å komme videre, inntil det likevel noen år senere fikk startet opp forelesninger til grunnfag/mellomfag, i alt 7 universitetsfag, i samarbeid med Universitetet i Oslo og Folkeuniversitetet, i tidsrommet 1966–1980.

Dermed ble ordningen slik: Da Universitetet i Oslo vedtok å desentralisere undervisning til forberedende prøver i Kristiansand, ble denne lagt til Kristiansand Katedralskole med rektor Hauge som ansvarlig leder. Denne aktiviteten var «en forlenget arm» av Universitetet og uten direkte tilknytning til det øvrige arbeidet som ble drevet av Museet og senere av Universitetskomiteen for Sørlandet. Økonomisk støtte kom inn både fra Kristiansand kommune og Vest-Agder fylke.

Senere overtok ADH denne virksomheten.

Da Hauge kom til Sørlandet, hadde landet bare to universiteter, i Oslo og Bergen. En indikasjon på vanskelighetsgraden ved å få et nytt i Kristiansand viser stortingsbehandlingen i 1963 av Kleppe-komiteens innstilling av 1960.

Denne komiteen, ledet av den seinere finansminister Per Kleppe, foreslo et tredje universitet i Trondheim. Stortinget ville også, etter anbefaling av departementet, utrede Tromsø som en fjerde mulighet. Til initiativene som ble spilt inn fra Agder og Rogaland, som da gikk på å få til desentralisert universitetsundervisning, ble det et betinget ja, men med et kjempestort *men*: «Den virksomhet som er etablert i de to byer (Kristiansand og Stavanger), innebærer på ingen måte – slik det til dels har vært slått opp – noe løfte om universitet, den innebærer ikke engang noen utdeling av krunummer.»

Til alt hell kom det snart en ny nasjonal komite på banen: Ottosen-komiteen av 1965, ledet av Kristian Ottosen, den profilerte direktøren for Studentsamskipnaden ved Universitetet i Oslo. Dens syn på desentralisert utdanning på universitetsnivå var for sin tid så ekspansivt at forventningsnivået, ikke minst på Sørlandet, steg dramatisk. Imidlertid hadde miljøene her tenkt seg en vei som kunne gå fra universitetsundervisningen i katedralskoleregi, og seinere museumsregi, til opprettelse av en universitetsfilial under Universitetet i Oslo, til et fullstendig universitet. Men dessverre ble det klart i og med komiteens andre innstilling i 1967, at et femte universitet slett ikke var aktuell politikk. Da lå det i kortene at det tredje, Universitetet i Trondheim, skulle opprettes ved fusjon av bl.a. NTH og TLH, og det fjerde, Universitetet i Tromsø, med første studentinntak i 1972, begge disse etter stortingsvedtak av 28. mars 1968.

Distriktshøgskolene skulle være tiltaket som skulle gi en nå så tiltrengt avlastning av universitetene. Men trass i at lærerne som ble tilsatt hadde forskerkompetanse, skulle det ikke drives forskning der. Forskningen skulle være universitetenes gebet. I talen til HiA- studentene ved åpningsseremonien 16.8.2002 understreket

stortingsrepresentant Jon Lilletun, vår tidligere utdannings- og forskningsminister, den helt avgjørende betydning det har hatt for utviklingen mot universitetet at fagpersonalet ved høyskolen så bort fra forbudet og drev forskning. Resultatet av det er at HiA nå til og med har studier på doktorgradsnivå, sa Lilletun da.

Ideen om distriktshøyskole ble særlig godt mottatt av oss som på den tiden drev desentralisert undervisning på handelshøyskolenivå i Kristiansand, med Kristiansands Handelsgymnasium som base. Dette var en pioneraktivitet, som fra midt i 1960-årene fikk et så betydelig omfang at Sørlandet var å betrakte som landsledende på feltet. Norges Handelshøyskole, med kristiansanderen rektor Dag Coward i spissen, viste seg langt mer villig til å desentralisere sine første års studietilbud enn UiO, som oftest strittet imot med nebb og klør, bortsett fra med de forberedende prøvene, men mer til etter hvert. Forbehold må tas om at universitetsdirektør Olav M. Trovik ved UiO og enkelte professorer der, med et forhold til Sørlandet, kunne være hjelpsomme når de så muligheter for det. Da de tre første distriktshøyskolene så spontant kom til sommeren 1969, kunne de faglige kreftene og fagtilbudet lett overføres som startgrunnlag for den nye institusjonstypen. Alle startet opp med den økonomisk-administrative studieretningen, som vi tre undervisningsledere fra ADH, RDH og MRDH samkjørte innholdet for i et tårnværelse i Bygdøy Allé sommeren 1969.

Det skulle også vise seg at økonomisk college-modellen, som var aspirasjonen, spesielt i næringsliv og utredningsarbeid i Kristiansand, formelt ikke kunne la seg realisere. Likevel ble fagtilbudet, som lå nær opp til Norges Handelshøyskoles, langt på vei ble ført videre. Det er interessant å se at på tilsvarende vis ble fagtilbudet fra universitetsfilial-konseptet, som i utgangspunktet var Universitetskomiteens konsept, brukt i praksis innenfor distriktshøyskolen. Det skjedde altså selv om betegnelsene 'økonomisk college' og 'universitetsfilial' ble gitt opp. Hauge har for øvrig i senere år tatt litt selvkritikk for at han ikke hadde den nærhet til økonomisk college-arbeidet, som han kunne ha hatt. Men han hadde jo så imponerende mange gjøremål som leder og inspirator for KK, KM, AA, UVIK, og i to år ADH, for å nevne de som var viktigst. I en tale i anledning kona, KK-adjunkt Brynhild Kringlebotn Huges 75-årsdag berømmet han henne sterkt for å ha stått bi og gjort at alle arbeidsoppgavene var til å takle.

Ellers viste en interpellasjon fra Jens Haugland at kirke- og undervisningsminister Kjell Bondevik ønsket seg en desentralisering av grunnfagsundervisningen. Men i første omgang måtte han gi dette opp på grunn av universitetsmotstanden. Ja selv et framstøt fra Hauge og Kristiansand lærerhøgskole (ved rektor Wilhelm Aarek) for å få gi sommersemester-undervisning for lærere, lokalisert til lærerskolen og

administrert av Universitetsundervisningen i Kristiansand (UVIK), måtte bare gis opp. I likhet med lærerkrefter fra Handelsgymnasiet og Katedralskolen sto kolleger fra Lærerskolen for mye av den høyere undervisningen som foregikk i Kristiansand, de to sistnevnte gjerne i regi av UVIK.

Begge Agder-fylkene sto sammen i konkurransen med Rogaland om å få distriktshøyskole i første omgang. Det lå opprinnelig i de nasjonale politiske kortene at den kunne komme enten her eller der, og statsråd Kjell Bondevik brukte selv utsagnet «enten Stavanger eller Kristiansand» på et avgjørende stadium i prosessen. De to konkurrenter mobiliserte politisk i en grad som fikk distriktshøgskolens eminente forkjempere i departementet, mine gamle sjefer, ekspedisjonssjef Enevald Skadsem og seksjonsleder Ingjald Ørbeck Sørheim, til å si at det måtte bare bli begge to.

Trass i at det fra flere hold har vært hevdet at forholdet mellom Aust-Agder og Vest-Agder til tider har vært ganske problematisk, og at det ofte – som det er nå også – var krisemaksimerende innslag i pressen, kommer en ikke utenom at det meste har gått veien for Hauge og oss, som det nå sies på moderne. Som Agder Akademi og Universitetskomiteen, den første og den senere, ble ADH, Agder distriktshøgskole, etablert som hele Agders. Slik var det også med HiA, Høgskolen i Agder, med dens avdelinger i Kristiansand, Grimstad og tidligere også i Arendal. Alle til og med skiftevis ledet av styrerepresentanter fra begge fylkene. Sett i det lange perspektivet, fra regionprosessen foran 1976 til HiA-fusjonen i 1994, samarbeidet landsdelens seks høyskoler (Agder distriktshøgskole, Agder ingeniør- og distriktshøgskole, Agder musikkonservatorium, Aust-Agder sykepleierhøgskole, Kristiansand lærerhøgskole og Kristiansand sykepleierhøgskole) oftest greit seg imellom og innenfor sitt felles landsdelsstyre, Agder høgskolestyre (AHS). Bare synd at høyskole nr. sju, den innovative Agder Maritime Høyskole på Fløyheia i Arendal ble lagt ned ved et stortingsvedtak om at all høyere maritim utdanning, utenom de videregående skolenes sjøfartsutdanninger, skulle konsentreres til Tønsberg for handelsflåten og til Ålesund for fiskeflåten. Kanskje dette har medvirket til at det nesten ikke lenger er norske sjøfolk igjen i handelsflåten vår, og at praktisk anlagte ungdommer har mistet en viktig karrierevei. Om enn Tromsø senere greide å tilkjempe seg maritim høyskoleutdanning, grunnet særlige forhold i Nord-Norge, og lang avstand til Tønsberg.

Også Agderforskning, som AHS medvirket til å få etablert, og som Agder Akademi var medstifter av, er blitt et nyttig instrument for regional samdrøktighet.

Hauge selv gikk etter hvert inn for en desentralisert høyskolemodell, i tiltro til at bare *den* kunne gi full politisk oppslutning om universitetet fra hele landsdelen,

og dermed nasjonalt gjennomslag. Han hadde jo heller aldri sett høyskolene og fagfolkene der som isolerte ressurser, men også sett kollegene i andre viktige sørlandsbaserte institusjoner som de statlige Havforskningsinstituttet Flødevigen, Bioforsk øst Landvik, Dømmesmoen, Statsarkivet, fylkenes museer og biblioteker som aktuelle og potensielle samarbeidspartnere.

I Hauges senere leveår gledet han seg stort over HiAs framgang og så den fusjonerte høyskolen som den faktor som kunne gi det endelige gjennombruddet i universitetssaken.

I oktober 1986 ble han veldig glad da ADHs rektor Finn Holmer-Hoven kunne meddele at ADH fikk anledning til å tilby undervisning på hovedfagsnivå fra 1988. Det gjaldt en to-årig spesialisering på toppen av økonomisk-administrativ studieretning, i prosjektadministrasjon, internasjonalisering, offentlig administrasjon og EDB. For han som for oss alle hadde drømmen om et Universitet Sør med dette rykket et vesentlig skritt nærmere. Et nytt skritt ble tatt da vi i 2006 fikk studium til doktorgrad i internasjonal ledelse.

Gjennom hele livet fulgte Hauge med i det meste av viktig som skjedde, enten de ble meddelt direkte eller i avisene av AHS eller ADH-rektorene Paul Flaa, Harald Knudsen, Finn Holmer-Hoven, Sylfest Lomheim, av KLH-rektorene Jan Fjelde, Svein Egil Eidet, Trygve Breiteig, Bjørn Monstad, VASH- rektor Kin Nicolaysen Holbek og AMK-rektor Paul Erik Hansen i Kristiansand, AID-rektorene Karen Junker og Ola Torkild Aas, og AASH-rektor Aud Findahl Dahl.

Det dyktige administrative arbeidet som kontorsjefene, senere direktørene Arne Holme, ADH, Carl Erik Engh, AID, og Torbjørn Dovland, KLH, utførte for hver sin institusjon, gledet også meget.

Siden Hauge gikk bort sommeren 1999 opplevde han dessverre heller ikke revitaliseringen av Agder Akademi som Agder Vitenskapsakademi i 2002, med sin «ridder-kollega» Ernst Håkon Jahr som innovativ og driftig preses og jeg som første akademisekretær. Å ta initiativ til å revitalisere Agder Akademi lovet jeg Hauge, som hans gamle akademisekretær, under en spasertur over Stiftamtmann Thygessons Minde våren 1999. Enn så konverteringen av HiA til UiA 1. september 2007: Begge deler hadde han storlig fortjent å oppleve. Men om han enn hadde levd i dag, 100 år gammel, ville han ikke nå heller kunne se noe museumsbygg slik han hadde tenkt seg det, ja selv fått det tegnet, og få det plassert på Oddemarka mellom KKG og Gimle Gård. Likevel ligger det nå et stort håp i at UiA snart kan komme til å overta og vitalisere Agder Naturmuseum og botaniske hage på Gimle og Dømmesmoen undervisningssenter i Grimstad, som universitetsmuseum. For Hauge ville nok det ha vært en veldig opptur.

Mot slutten kan det være artig å la Halvor Vegard Hauge selv få uttrykke sin mening om Kristiansand, slik han gjorde det på Hotel Norge ved feiringen av hans og kona Brynhild Kringlebotn Hauges «145-årsdag» 20. mars 1984, og om forholdet til avisene og redaktørene, og om en statusrapport med avsluttende visjon:

Om Kristiansand:

Mot slutten av den altfor lange taletid noen ytterst få frimodige ytringer om Kristiansand. For oss har denne byen stått som byen med de store muligheter både når det gjelder natur, arealer og innbyggere, men det er for meget av «kvadratur-tenkning», fortidstenkning, og for lite fremtidstenkning. Vi ønsker ikke å bli referert som om vi har uttalt at det tenkes firkantet. Det tenkes for meget på kvadraturen som om det var byen, for lite på Stor-Kristiansand og det tas for lite ansvar for byens funksjon som landsdelshovedstad. Det er for lite dristighet, og ideer og planer fører ofte til ørkenvandringer før de blir realisert. Vi kunne trenge flere «Oscar Wergeland».

Om avisene og redaktørene:

Vi er kort og godt fornøyd med den kritikk og overdrevne ros som pressen har gitt til de virksomheter som er omtalt. Det gjelder alle de tre avisene som utkom i de periodene som her er nevnt. Selv om det nå er gått lang tid, er det vanskelig å nekte seg å minne om en lederartikkel i en av avisene etter det Braathen-inspirerte foredrag av rektor i 1960 (i Venstreforeningen i Kristiansand). Der het det om den nye kosten av en rektor bl.a. noe slikt som at han svevet i det himmelblå og at det var å ønske at han kom ned på jordene og hadde realistiske planer: Men så skjedde det noe usedvanlig flere år senere da den samme redaktør, etter at noen av planene var realisert, i en leder minnet om lederen fra 1960 og tok tilbake den i og for seg rimelige kritikk og ga honnør for at det nok likevel hadde vært noe realistisk. Slikt øker respekten for pressen i sin alminnelighet og for Odd Lien i særdeleshet. Den samme respekt har vi for Johannes Seland som også har vært medlem av flere av de komiteer og styrever som gjaldt de omtalte virksomheter, og Oddvar Munksgaard. Når det gjelder Ole Dommerud har vi hatt en følelse av at han som ex-drammenser som oss har holdt en vernende hånd over oss.

Om en statusrapport med avsluttende visjon:

Ideen med Universitetskomiteen for Sørlandet var å få etablert i landsdelen en undervisningsinstitusjon, et universitet, som kunne komme hele kulturlivet i landsdelen til gode, men i første rekke skaffe landsdelens ungdom nye videregående utdanningstilbud. Siktepunktet var en *høgskole* for landsdelen, ikke «industri»-prosjekter for de forskjellige *distrikter*. Det skulle ikke være en statsinstitusjon i den forstand at landsdelen ikke skulle føle ansvar for den. Den skulle være alles eie og åpen for alle i den form og grad den enkelte kunne ha forutsetninger for å dra nytte av den, kort sagt var det den opprinnelige universitetsideen som lå til grunn.

Agder distriktshøgskole synes å ha greidd å arbeide i retning av et slikt mål. En rekke av de undervisningstilbud som universitetskomiteen arbeidet med utkast til, er realisert og blitt en del av distriktshøgskolen, andre er underveis. Et imponerende arbeid er gjort av studenter, lærere og administrasjon.

Når dette skrives, står tomtespørsmålet i Kristiansand foran sin løsning, slik at planlagt utbygging i Gimle-Presteheia-området sannsynligvis kan ta til. Muligheten for etablering av institutter, forskningsstasjoner, feltstasjoner etc. på steder som naturlig peker seg ut, synes å være tilstede.

Det er håp om at arbeidet innen overskuelig tid vil lykkes til beste for landsdelen, og landet og vil føre frem til en universitetsavdeling med innebygget handelshøgskole i Kristiansandsregionen og en universitetsavdeling av blant annet en teknisk høgskole på høyeste nivå, i Grimstad-regionen.

KILDER

Hauge, Halvor Vegard: *Schola Christiansandensis 1960–1980*, Kristiansand 1981, eget forlag.

Kjellehold, Gerhard: *Kristiansand Museum 1828–1963*, Universitetsforlaget 1963.

Kristiansand Museum: Årbok 1969, Kristiansand Museum.

Mortensen, Gerd Buene: «Kristiansand Museum gjennom 23 år, 1965–1988», Ms. 7. april 2014.

Sløgedal, Mildrid: *Universitetskomiteen for Sørlandet, komiteens arbeid 1963–1973*.

Stortingsprop. 143 (1967–68), 136 (1968–69), 121 (1969–70) om prøvedrift med distriktshøgskolar og «Ottosen-komiteens» = Videreutdanningskomiteens innstillinger»

Veier til universiteter og høyskoler, Immatruleringskomiteens innstilling, Universitetsforlaget 1971.

Ørbeck Sørheim, Ingjald: *Distriktshøgskolene, utdanningsinstitusjoner i utvikling*, Skolens Årbok 1970.

Årbøker 2002–2014 for Agder Vitenskapsakademi, flere artikler om framveksten av og status for Agder Akademi av 1962 og Agder Vitenskapsakademi av 2002 av preses Ernst Håkon Jahr og akademisekretær Thor Einar Hanisch og upubliserte notater av Halvor Vegard Hauge. «Hvem var Halvor Vegard Hauge?», kronikk i *Fædrelandsvennen* og *Agderposten* ved 100-årsleitet 6.3. 2014 (siden hans fødsel 6.3.1914), og «Halvor Vegard Hauge og veien mot Universitetet» og «Økonomisk College Entusiastene som viste vei til Handelshøyskolen i Kristiansand», artikler av Thor Einar Hanisch i *Christiansands Byselskabs* årsskrift 2002 og 2014, Diverse rapporter som Innstilling om Distriktshøgskole på Sørlandet av 1968, Agder distriktshøgskole, røynsler og sentrale vedtak i tida 1969–1975, Et høyskoleliv 1969–1994 ved ADHs 25 år, Erfaringer med prøvedrift av ADH 1969–72, Historien om Komiteen for Økonomisk College i Kristiansand ved Chr. Garmann Johnsen og Hallgeir Furnes, Rapportering til statsråd Gudmund Hernes på vegne av landets høyskoleregioner, 29. september 1991, og Fra AHS til HiA: Status og utvikling, 22. august 1994, begge ved Thor Einar Hanisch, *Ansvar, kunnskap, vekst, Kristiansand lærerhøgskole 1839–1989 og Agder ingeniør- og distriktshøgskole, de første 25 år*.

VEDLEGG TIL HOVEDFOREDRAGET

Gerd Buene Mortensen

KRISTIANSAND MUSEUM GJENNOM 23 ÅR 1965 – 1988

Da Agder distriktshøgskole (ADH) ble opprettet og startet sin undervisning i august 1969, hadde jeg allerede vært ansatt ved Kristiansand Museum (KM) i fire år. Jeg hadde utdanning som sekretær og norsk-engelsk stenograf og hadde arbeidet noen få år innen shipping og offentlig administrasjon. Stillingen jeg fikk ved KM var nyopprettet, det hadde tidligere ikke vært noen fast hel stilling i museets administrasjon.

KM, som allerede ble opprettet i 1828, var utgått fra Kristiansand Katedralskole med sine samlinger, hovedsakelig naturhistoriske (zoologi, geologi og botanikk). En fra Katedralskolens undervisningspersonale (lektor, adjunkt eller overlærer – senere rektor) fungerte som bestyrer ved museet. Da Peter Valeur ble ansatt som konservator i zoologi i 1965, ble han museets bestyrer ved siden av å være bestyrer av Zoologisk avd.

Først i 1917 overtok Kristiansand Kommune KM og hadde fra da av ansvar for museets økonomi og lokaler.

I tillegg til den naturhistoriske avdeling ble det i 1964 opprettet en humanistisk avdeling med lektor Fredrik Werring som bestyrer. Flere institutter kom til etter hvert, jeg nevner her de instituttene som fra 1960-tallet kom i gang med universitetsundervisning, i samarbeid med Universitetet i Oslo (UiO):

- 1966 – Fransk institutt opprettet, med lektor Fredrik Werring som bestyrer. Den fransk-norske sommerskolen, grunnlagt i 1951, ble ledet av lektor Werring i alle år fram til 1976.
- 1967 – Nordisk institutt opprettet, med lektor Tore Austad som bestyrer (1967–1972), senere avløst som bestyrer i 2 års perioder av lektorene Lars Thomas Braaten, Egil Børre Johnsen og Ole Bernt Syvertsen fram til 1978.
- 1968 – Tysk institutt opprettet, med Egil Hjelde (senere lektor Leiv Holte) som bestyrer.
- 1968 – Matematisk institutt, opprettet med lektor Jakob Try som bestyrer.
- 1970 – Engelsk institutt opprettet, med høghskoledosent Peter Young som bestyrer.
- 1972 – Pedagogisk institutt opprettet, med lektor Helge Bergstad som bestyrer.

I tillegg ble det opprettet to institutter som i første fase ikke var rettet mot undervisning, men mer med tanke på framtidig forskning:

- 1968 – Historisk institutt opprettet, med lektor Helge Bergstad som bestyrer.
- 1970 – Samfunnsvitenskapelig institutt opprettet, med daværende undervisningsleder ved ADH cand.oecon. Arild Sæther som bestyrer (1970–73), og senere forskningsstipendiat Jan Erik Nilsen som bestyrer (1973–76).

Etter at min stilling ved museets administrasjon ble opprettet i 1965, ble Peter Valeur ansatt som konservator i zoologi samme år. I 1968 ble taxidermist Ovin G. Udø ansatt som førstepreparant (zoologi) og i 1974 ble cand.real. Per Arvid Åsen ansatt som vitenskapelig assistent, senere førstekonservator i botanikk og bestyrer av Botanisk avd., senere også som KMs bestyrer.

Lektor Arne Buvig var bestyrer av Geologisk avd. 1965–1975 og av Numismatisk samling (mynter) 1962–1965, dessuten KMs bestyrer 1962–1965.

Lektor Haakon Damsgaard var bestyrer av Botanisk avd. i perioden 1965–1974 og av museets Numismatiske samling fra mars 1980.

I 1976 overtok cand.real. Ole Fridtjof Frigstad som bestyrer av Geologisk avd.

De ansatte ved naturhistorisk avdeling hadde sine arbeidsplasser i delvis ombygde uthusbygninger på Gimle gård med verksteder, magasin og kontorer.

Bestyrerne ble lønnet nærmest symbolsk for sitt arbeid ved museet.

I 1972 ble Solveig Kolrud ansatt som kontorassistent (deltid) ved museets kontor. Som museets bibliotekar fungerte Ellen Felberg, deltid 1969–1978, senere bibliotekarene Ria Heie og Gunn Haakedal, også deltid. Og utover 1980-tallet knyttet museets skoletjeneste til seg adjunkt Jostein Andreassen (deltid). Til slutt nevnes renholdsassistent Olga Jensen (deltid) fra 1965 – ved museets lokaler på Gimle.

I statuttene for KM het det at rektor ved Kristiansand Katedralskole også ble leder av KMs styre. Da dr.philos. Halvor Vegard Hauge kom til Katedralskolen som rektor i 1960, ble han samtidig også styreformann ved KM.

Rektor Hauge var en drivende kraft i museets styre og administrasjon. I mange år hadde jeg et nært og godt samarbeid med ham, helt til han sluttet som rektor ved Katedralskolen i 1981 og dermed også som museets styreformann.

Deretter fulgte Egil Hjelde som rektor ved Katedralskolen og dermed også som styreformann ved museet, til ham hadde jeg også et nært og godt samarbeid.

Da jeg begynte i 1965, holdt KMs kontor til i øverste etasje i tidligere Folkebibliotekets bygg på torvet. Agder distriktshøgskole (ADH), opprettet i august 1969 som en av de tre første distriktshøgskolene i landet, flyttet inn i Norske Folk-bygget ved Wergelandsparken med sin administrasjon. Halvor Vegard Hauge, som ble høgskolens første direktør, sørget for at museets ansatte ved humanistisk avd. fikk gode og tidsmessige lokaler der.

Mine arbeidsoppgaver ved museet var allerede fra starten av selvstendige og varierte – som sekretær for museets styre (saksbehandler og referent), budsjettarbeid, regnskap, personalsaker etc. – jeg fungerte som administrativ leder ved museets kontor.

I tillegg hadde jeg diverse arbeidsoppgaver for Agder Akademi (opprettet i 1962), der Halvor Vegard Hauge var første preses.

I de første årene ved museet hadde jeg også arbeid med kursvirksomheten ved Det komm. folkeopplysningsråd. Dette ble senere overtatt av Kristiansand kommune, da universitetsundervisningen ved KM for alvor kom i gang fra slutten av 1960-tallet og arbeidsmengden ved museets kontor økte betraktelig.

Allerede fra høstsemesteret 1966 satte KMs humanistiske avd. i gang universitetsundervisning til fransk mellomfag (på den tiden var det ikke fransk grunnfag ved Universitetet i Oslo (UiO) – studieopplegget godkjent av UiO – stort sett med lokale forelesere, men også med gjesteforelesere fra UiO i noen emner. Denne undervisningen ved KM fortsatte helt fram til og med vårsemesteret 1979.

Samme godkjenningsprosedyre fra UiO mht. studieopplegg etc. gjaldt også for de neste universitetsfagene KM satte i gang, hovedsakelig med lokale forelesere, men også med gjesteforelesere fra UiO, særlig i fagene tysk og norsk:

- Nordisk grunnfag/mellomfag – fra 1969 til og med 1978.
- Tysk grunnfag/mellomfag - fra 1970 til og med vårsemesteret 1974.
- Engelsk grunnfag - fra 1971 til og med vårsemesteret 1972, da ADH overtok undervisningen
- Pedagogisk seminar – sommerkurs fra 1965 - og utover til høsten 1976, da Kristiansand Lærerskole overtok undervisningen i pedagogikk.
- Juridikum, 1. og 2. avdeling, fra 1972 til 1980, med høskolelektor Lars Christensen som faglig ansvarlig.
- I tillegg ble det gitt undervisning (manuduksjon) i noen matematiske emner av KM fra 1968 til 1971, da overtok ADH matematikk-undervisningen.

Undervisning i alle disipliner til forberedende prøver i filosofi (examen philosophicum) lokalt, ble holdt av Kristiansand Katedralskole fra 1962 til 1970, da ADH overtok denne undervisningen. Det samme gjaldt immatrikulering ved Kristiansand Katedralskole (universitetsundervisningen) fra høsten 1962 til høsten 1970, da tok ADH over dette.

Universitetsundervisningen ved Katedralskolen hadde i tillegg hatt noen matematiske emner allerede fra 1963 til 1968, senere overtatt av KM (1968–1971) – i 1972 overtok ADH hele matematikkundervisningen.

Med den forholdsvis store økningen i tilbudene til universitetsundervisning KM etter hvert gav, økte også arbeidsmengden ved kontoret betraktelig. Det var arbeidskrevende, men også svært interessante år, det meste var «nybrottsarbeid» her i Kristiansand, hvor slik universitetsundervisning ikke var blitt gitt tidligere. Jeg fungerte som adm.leder for universitetsundervisningen ved museet, bestyrerne ved instituttene var de faglig ansvarlige.

Flere ganger reiste jeg inn til forskjellige avdelinger og institutter ved Universitetet i Oslo, for informasjon og «opplæring» og ble tatt vel imot av:

Romansk institutt, Nordisk institutt, Germanistisk institutt, Britisk institutt og Det juridiske fakultet, det gjaldt studieopplegg for de aktuelle studier ved museet, økonomisk dekning av undervisningen, godkjenning av lokale forelesere, pensumlister, eksamensavvikling lokalt etc.

Personlig kan jeg fortelle at jeg fra 1972 til 1976 tok examen artium, engelsk-linjen, som privatist ved Kristiansand Katedralskole, i alt 13 eksamener i løpet av fire år – og hele tiden i full stilling ved KM.

KM var i Kristiansand kommunes eie fra 1917 og fikk stort sett sitt driftstilskudd derfra, og fra 1968 også med økonomisk støtte fra Vest-Agder fylke.

Fra 1968 kom KM imidlertid inn på statsbudsjettet under posten «halvoff. museer», fra og med 1975 med egen post på statsbudsjettet. Til dekning av utgifter til foreleserne ved universitetsundervisningen, var hovedsakelig statlige midler via Folkeuniversitetet, men også fra ADH og fra Kristiansand kommune.

Fra høsten 1969 og videre utover i 20 år sørget ADH for gode og sentrale lokaler for KMs humanistiske avdeling, hvor også høgskolens auditorier ble brukt til alle museets forelesninger, dessuten bibliotek tjenester, lesesaler, eksamensavvikling lokalt osv., som ble benyttet av museets studenter på lik linje med høgskolens egne studenter. I tillegg dekket ADH alle utgifter KMs humanistiske avd. hadde mht. kontorleie, oppvarming, vaktmestertjenester, eksamensavvikling lokalt etc. i hele perioden.

I det hele tatt sørget ADH så godt for museets administrasjon til universitetsundervisningen, at det ikke hadde vært mulig å gjennomføre denne undervisningen over så lang tid uten den økonomiske støtten og bidrag ellers som museet nøt godt av i hele 20-årsperioden.

For egen del vil jeg framheve at det var svært inspirerende å arbeide innenfor høgskolemiljøet. Det var stor vekst ved ADH på 1970 og -80 tallet av nye studie-tilbud, antall ansatte og studenter økte betraktelig og ellers var det stor aktivitet på mange hold. Jo, det var en pionertid, ofte med mye moro.

Etter hvert overtok ADH museets universitetsundervisning. Innen 1980 hadde høgskolen overtatt undervisning i norsk, fransk og engelsk, i tillegg matematikk. Tysk universitetsundervisning ble avsluttet ved KM i 1974 og kom dessverre ikke i gang igjen ved ADH før ut på 90-tallet. Jus-studiet (1. og 2.avd.) ved KM ble avsluttet i 1980, da overtok Folkeuniversitetet lokalt og fortsatte med dette studietilbudet i mange år framover. Og først fra høstsemesteret 2011 ble det satt i gang et jus-studium igjen, nå ved Universitetet i Agder.

Etter at universitetsundervisningen ved KM ble avsluttet og stort sett overtatt av ADH, ble instituttene ved museets humanistiske avdeling avviklet.

Den neste store oppgaven for KM var å skaffe bygg – de naturhistoriske samlingene (hovedsakelig zoologi, geologi og botanikk) hadde vært lagret på loftet i det tidligere Folkebiblioteket og i uthus-bygningene på Gimle gård i mange år, uten tilgang for publikum. KMs styre tok derfor igjen kontakt med sentrale

myndigheter for å løse denne viktige oppgaven. Det første møte med Stortingets kirke- og undervisningskomité var i 1984, og jeg ble valgt av KMs styre til å delta fra museets administrasjon sammen med styret.

I 1985 satte Kristiansand kommune ned en plankomité (fra kommunen og Vest-Agder fylke) med en innstilling om museets framtidige bygg på Gimle. De ansatte ved KM ble bedt om å gi sine kommentarer til innstillingen. Av museets øvrige ansatte ble jeg valgt til å lage en skriftlig oppsummering av deres syn på denne innstillingen, avgitt 8. januar 1986.

Og i juni 1986 ble det nedsatt en byggekomité for KMs bygg, av Kristiansand formannskap, med daværende finansrådmann Odd Hultmann som leder. Jeg ble valgt av KMs ansatte som representant i byggekomitéen. I alt ble det foretatt fire møter til Stortingets kirke- og undervisningskomité og to med Statens Museumsråd av KMs styre og representanter fra Kristiansand Kommune i perioden 1984–87. Jeg ble valgt av KMs styre til å representere museets administrasjon i de ovennevnte møtene.

Jeg kan også opplyse at jeg ble valgt inn i landsstyret for De Norske Naturhistoriske Museer (NNML) i perioden 1985–87, som første kvinne fra administrativt personale, inntil da hadde kun mannlig vitenskapelig personale blitt valgt inn i dette landsstyret.

Av forskjellige grunner valgte jeg å slutte ved Kristiansand Museum våren 1988 – etter 23 år. Jeg ble selv student ved Agder distriktshøgskole samme høst – i studiet offentlig administrasjon.

Men det er en annen historie.

Kristiansand 07.04. 2014

SOMMERMØTET

28. august 2014

Visepreses Leiv Storesletten taler under sammenkomsten etter medlemsmøtet

Foto: Olav Breen

REFERAT FRA SOMMERMØTET 28. AUGUST 2014:

Møtet ble holdt på Gimle Gård fra kl. 18.00 til 20.00.

Preses Ernst Håkon Jahr ønsket velkommen og ledet møtet.

Preses meldte at utenlandsk medlem professor Catharina Stenqvist, Lunds universitet, døde 5. mai.

Björg Dale holdt minnetale om akademiets avdøde medlem Olle Söderhamn. Etter talen reiste forsamlingen seg og holdt 1 minutts stillhet.

Frida Forsgren foredro om maleriet «Jesus helbreder en syk ved Betesda dam» av Hendrik Krock, som henger i Malerisalen der møtet ble holdt.

May-Brith Ohman Nielsen holdt aftenens hovedforedrag med tittelen «Kverk Krekene! Kommers, vitenskap og kulturuttrykk i giftens glansdager 1945–70.» Etter foredraget tok Torunn Lauvdal, Bernt Krohn Solvang, Leiv Storesletten, Arild Sæther, Rolf Nossun, Åsulv Lande, Sylvi Flateland, Hallvard Hagelia og Ernst Håkon Jahr ordet med kommentarer og innspill. Preses takket taleren og overrakte henne Snartemosverdet.

Møteprotokollen ble signert av 20 medlemmer og fagfeller/gjester.

Etter møtet på Gimle Gård var det som vanlig hyggelig sosial sammenkomst for medlemmer og inviterte gjester, denne gang i personalkantinen på Universitetet.

Björg Dale

MINNETALE OVER OLLE SÖDERHAMN

A handwritten signature in black ink, which appears to read 'Olav Breen'. The signature is written in a cursive style and is positioned above a horizontal dotted line.

Foto: Olav Breen

Professor Olle Söderhamn døde på julaften, 24. desember, i 2013 etter lengre tids sykdom. Han ble bare 62 år gammel, og han etterlater seg kona Ulrika. Olle Söderhamn kom fra Sverige til Universitetet i Agder – den gang Høgskolen i Agder – høsten 2006, etter å ha blitt kalt som professor til Institutt for sykepleievitenskap ved Fakultet for helse- og idrettsvitenskap. Det første halve året i 50% stilling før han fra januar 2007 gikk inn i full stilling. I de årene vi fikk ha han hos oss, har han hatt en avgjørende betydning for den faglige og vitenskapelige utviklingen og veksten som har skjedd i det instituttet og fakultetet han var ansatt i. Han var medlem av Agder Vitenskapsakademi fra 2007.

Olle Söderhamn ble født 13. juli 1951 i Malmö i Sverige, hvor han også vokste opp. Etter endt artium i 1970 flyttet han til Linköping, hvor han først studerte ingeniørfag ved universitetet. I løpet av et halvt år fant han ut at dette ikke var noe for han, og han reiste til Belgia hvor han startet medisinstudier i 1971 i Gent og Antwerpen. Etter noen år i Belgia la han medisinstudiene på hylla, og dro tilbake til Sverige hvor han tok sin sykepleierutdanning ved Malmö Sjuksköterskeskola, og som han avsluttet i 1980. I ettertid snakket han om årene i Belgia som en slitsom, men en veldig lærerik tid. Han fikk erfare hvordan det var å leve som fattig student langt hjemmefra, samtidig som han lærte å takle store utfordringer og å stå på.

Etter endt sykepleierutdanning arbeidet han som sykepleier ved medisinsk avdeling ved Simrishamn sjukhus, i Skåne, fram til 1989. Deretter startet han som lektor i sykepleierutdanningen ved Vårdhögskolan i Vänersborg – senere Högskolan Väst i Trollhättan, hvor han var fram til 2006. I 1998 fullførte han sin doktorgrad og hadde deretter stilling som førsteamanuensis til 2005, og som professor i sykepleievitenskap fra våren 2006. Fra 1997 til 2003 hadde han stilling som prefekt (dekan) ved den samme høgskolen. Etter at han gikk over i full stilling ved Høgskolen i Agder i 2007 fortsatte han i en 20% professorstilling ved Högskolan Väst i Trollhättan, og opprettholdt dermed nær kontakt med fag- og forskningsmiljøet der.

Olle Söderhamn deltok i – og ledet - en rekke pedagogiske og administrative nemder, utvalg og komiteer ved Högskolan Väst, og det er ingen tvil om at han var en person som nøt stor respekt som fag- og vitenskapsperson, ikke bare på den høgskolen han var ansatt ved, men også nasjonalt og etter hvert internasjonalt. Derfor var det heller ingen tilfeldighet at han i 2005 var med i et sakkyndig utvalg nedsatt av NOKUT, Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen, som vurderte kvaliteten i bachelorutdanningene i sykepleie i Norge. På dette området var han også en svært viktig drivkraft her ved Universitetet i Agder. Han var den første som ble tilsatt som professor i sykepleievitenskap ved vårt fakultet. Den betydningen han

har hatt når det gjelder faglig og ikke minst vitenskapelig utvikling ved fakultetet er det vanskelig å beskrive. Men jeg vil prøve. Som den rause og inkluderende personen han var, stilte Olle seg raskt det målet at «alle skulle med». Samtidig som han jobbet utrettelig for å få på plass først et masterprogram og senere et doktorgradsprogram i helsefag, la han mye tid og engasjement i å få løftet så mange kollegaer som mulig til førstelektornivå. Han tok ansvar for kursing og veiledning, og dro sine kollegaer med på vitenskapelige publikasjoner – for alle skulle med! I tillegg er han den ved vårt fakultet som har oppnådd å få mest forskningsmidler fra Norges forskningsråd, inklusivt finansiering av en stipendiatstilling. Han har veiledet fire doktorgradsstipendiater i vårt miljø – dessverre rakk han bare å få være med på at en av dem forsvarte avhandlingen sin, noe vedkommende er dypt takknemlig for – jeg vet det fordi det var meg. Jeg vet også at det var sårt for han at han ikke fikk være med på de andre. Han var en utrolig kunnskapsrik, klok, støttende og raus veileder.

Olle Söderhamns fag- og forskningsprofil har i første rekke eldre og aldring som omdreiningspunkt, og i særdeleshet var han opptatt av eldre menneskers ressurser – deres egenomsorg. Hans doktorgradsavhandling ved Linköping Universitet som han avsluttet i 1998 har tittelen «Potential for self-care. Assessing and describing self-care ability among elderly people». I sitt doktorgradsprosjekt utarbeidet han et instrument for å måle eller kartlegge eldre menneskers egenomsorgsevne. Instrumentet er senere oversatt til flere språk, og har vist en høy grad av validitet og reliabilitet. Fokuset på eldre og egenomsorg har vært en rød tråd også i senere forskningsprosjekter han har ledet eller deltatt i, og hans mange publikasjoner på området har vakt internasjonal anerkjennelse.

Hans engasjement i forhold til aldersforskning og omsorgsforskning var nok også en viktig drivkraft da han i samarbeid med kollegaer ved UiA og kollegaer ved Høgskolen i Telemark i 2007 sørget for at vi hos oss fikk etablert ett av fem regionale sentre for omsorgsforskning i Norge – i skarp konkurranse med andre Høgskoler i vår region. Det var vi som trakk det lengste strået – og Olle Söderhamn ble den naturlige faglige leder ved Senter for omsorgsforskning (SOF) – Sør. Takket være godt pionerarbeid er SOF blitt et vellykket prosjekt og det er gjennomført mye god forskning og publisert en rekke vitenskapelige artikler i regi av senteret. Som en forlenget arm av senteret startet også Olle en egen fag- og forskningsgruppe som fikk navnet «Aldring og helse», og han har vært en viktig bidragsyter til at aldersforskning og eldreomsorgsforskning i dag står sterkt ved vårt fakultet og universitet. Til sammen hadde han 75 vitenskapelige publikasjoner, i tillegg til en rekke bok-kapitler, fagartikler og vitenskapelige paper-presentasjoner.

Olle Söderhamn hadde også en filosofisk åre. I flere av sine publikasjoner presenterer han gode og kloke refleksjoner rundt filosofiske temaer, og han likte godt å diskutere empiriske data opp mot filosofiske betraktninger, og i særdeleshet var han inspirert av fenomenologisk tankesett. Han startet også opp en liten tverrfakultær filosofigruppe ved universitetet koblet til prosjektet som var finansiert av Norges forskningsråd – rett og slett fordi han koste seg med det! I 2011 etablerte han, i samarbeid med nordiske kollegaer et fagfellevurdert tidsskrift, «Nordisk Sygepleieforskning», hvor han i alle år etter var sjefsredaktør. Hans filosofiske åre kommer også til uttrykk gjennom de mange leder-artiklene han skrev, - de var spennende, friske, ettertenksomme og ofte overraskende. Man kan på mange måter si at Olle Söderhamn var en komplett, allsidig og helstøpt forsker, som håndterte like godt den naturvitenskapelige, kvantitative vitenskapstradisjonen som den humanistiske, kvalitative. Og han var en god talsmann for at begge retninger er nødvendige med sine muligheter og begrensninger.

Et annet svært viktig bidrag fra Olle Söderhamn var at hans kone Ulrika ble med på lasset hit til Norge. Etter å ha disputert for sin doktorgrad ved Linköping universitet, også i sykepleievitenskap, høsten 2006 kom hun etter til Norge og de bosatte seg i Grimstad. Ulrika ble også en dyktig og trofast kollega ved vårt fakultet. I dag er Ulrika også professor, noe ikke minst Olle var opptatt av å bidra til. De hadde planlagt og ønsket seg et godt arbeids- og forskningsliv sammen, og en lang og rik pensjonisttilværelse sammen. Slik gikk det ikke. Rundt juletid for 3,5 år siden fikk Olle en kreftsykdom. Han kjempet tappert og var evig optimist, og han bidro til det siste med sitt engasjement, arbeidslyst og ønske om å være i aktivitet så lenge som mulig. Så – på selveste julaften i 2013 måtte han gi tapt, og han fikk sovne fredelig inn med sin kjære Ulrika ved siden av seg. Han ble bare 62 år, og vi synes alle det var så altfor tidlig. Han hadde så mye mer å gi og vi skulle så gjerne hatt han med videre.

Med Olle Söderhamns bortgang har vi mistet en markant skikkelse innen helse- og sykepleievitenskap. Ikke bare ved Universitetet i Agder, men også i norsk og internasjonal sammenheng har han satt grundige avtrykk etter seg. Han var ingen person som tok stor plass, og han var ikke den som snakket mest og høyest. Men, til gjengjeld var det alltid kloke ord som ble sagt, og når Olle snakket – ja, da lyttet man. Han hadde uendelig mye kunnskap om så mangt, og han var aldri gjerrig når det gjaldt å dele med seg. Han er dypt savnet, og jeg tror ikke det er noen som kan fylle hans plass.

Jeg lyser fred over Olle Söderhamns minne.

Frida Forsgren

HENDRIC KROCKS «JESUS HELBREDER EN SYK VED BETESDA DAM»

Hendric Krocks «Jesus helbreder en syk ved Betesda dam» er et godt eksempel på europeisk barokkmaleri i den klassisistiske tradisjonen. Til forskjell fra mange av verkene i malerisamlingen ved Gimle Gård er dette et signert originalmaleri fra begynnelsen av 1700-tallet, da Krock virket som hoffmaler hos Fredrik IV i København. Det finnes ingen detaljer vedrørende selve transaksjonen, men maleriet kom sannsynligvis inn i samlingen til Bernt Holm på grunn av hans tette forretningsforbindelser med København.¹

JESUS HELBREDER EN SYK VED BETESDA DAM

Maleriet fremstiller Jesus som helbreder en syk mann ved Betesda-dammen i Jerusalem (Joh 5.2–15)² – mannen hadde vært syk i 38 år og forgjeves forsøkt å komme ned til vannet når det ble opprørt.

Det het seg nemlig at Guds Engel steg ned til dammen fra tid til annen og rørte opp vannet. Den som da først steg ned etter at vannet var blitt opprørt, ble frisk, hva sykdom han så led av. Sentralt i maleriet ser vi den syke mannen som reiser seg fra liggende stilling støttende på høyre arm, med blikket vendt mot Kristus. Kristus står i en avslappet kontrapoststilling og skiller seg fra øvrige personer i bildet ved den duse stråleglorien som omgir hodet hans, samt den lyse hvite kjortelen. Armene hans åpner seg kjærlig mot mannen som ligger foran ham. Kommunikasjonen

1 Henric Krock, *Jesus helbreder en syk ved Betesda dam*, Olje på lerret, ca. 1700–1738 GIM 316. Maleriet er signert på trappetrinnet nede til venstre: «H. Krock».

2 Betesda betyr barmhjertighetens hus.

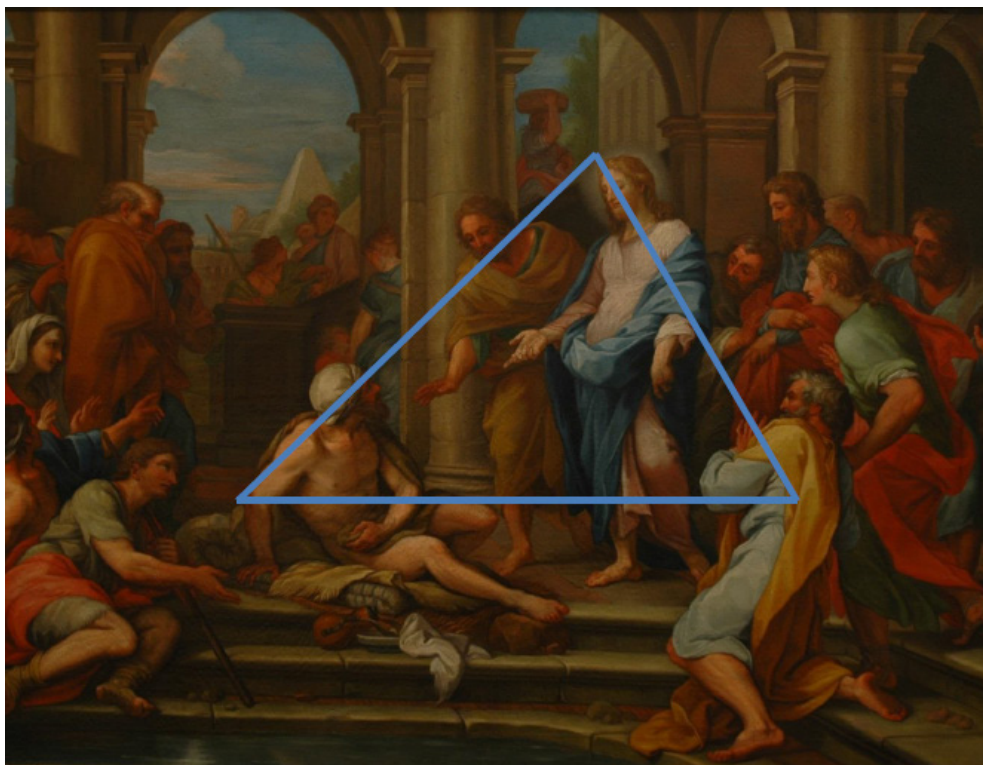

Hendrick Krock, Jesus helbreder en syk ved Betesda Dam, Olje på lerret, ca. 1700–1738

mellom de to, og vridningen til den syke mannen mot Kristus, gjør at vi forstår at vi er vitne til selve helbredelsesøyeblikket. Tilskuermassen til høyre viser også med tydelig kroppsspråk at de er sjokkerte vitner til en hellig handling, et mirakel. I Johannesevangeliet beskrives Betesda-dammen som omgitt av fem bueganger (Joh 5. 2.), og i Krocks skildring er scenen nettopp lagt til et åpent gårdsrom med doriske søyler og bueganger, to trinn fører ned til selve dammen, og i bakgrunnen ser vi konturene av et klassisk landskap. Vi skimter blant annet en pyramide (ligner Cestiuspyramiden i Roma), en kuppelbygning, muligens et amfiteater, samt en klar blå himmel og trær.

Komposisjonen er organisert i et triangel, der hovedaksen går fra den syke mannen opp mot Kristusskikkelsen og ned mot skikkelsen i grønt og gult til høyre.

Triangelkomposisjonen er dynamisk og et typisk trekk for barokkmalerne som ønsker bevegelse og dramatik, snarere enn harmoni og statisk orden, i verkene sine. Videre er trekanten også symbolet på den mystiske forening av de tre

Triangelkomposisjonen i Hendrick Krock, Jesus helbreder en syk ved Betesda Dam, Olje på lerret, ca. 1700–1738

elementene i treenigheten (Gud – Jesus – Hellig Ånd), og opptrer derfor ofte som et komposisjonsprinsipp i Kristusframstillinger. Se for eksempel Masaccios Treenighet i Santa Maria Novella, Firenze.

Vi legger også merke til at Kristusskikkelsen er plassert i det gylne snitt, på punktet der en linje deler seg mest harmonisk.

Fargene er klare og vel avgrensede, vi ser at draperiene på begge sider av hovedscenen er oransje og at kappene også på begge sider er holdt i blått og grønt, for å binde komposisjonen sammen med like tonale valører. Figurene som omgir hovedpersonene er karakterisert med individuelle trekk og har ulike gester, noe som gir komposisjonen variasjon og scenen større troverdighet.

Masaccio, Treenighet, freske, 1428, Santa Maria Novella, Firenze

Det gylne snitt i Hendrick Krock, Jesus helbreder en syk ved Betesda Dam, Olje på lerret, ca. 1700–1738

KROCK OG DET ITALIENSKE BAROKKMALERIET

Hendric Krock (1671–1738) var hoffmaler hos Fredrik IV og Christian VI i København og har en sentral plass i dansk kunsthistorie som kunstner og verkstedbestyrer, og som mannen som grunnla Danmarks første kunstakademi på Christian VI's befaling i 1738.³ Fredrik IV og hans sønn Christian VI innledet et omfattende byggeprogram som skulle danne nye fornemme rammer rundt den eneveldige kongens hoff og administrasjon, og i dette urbane utsmykningsprosjektet var Hendric Krock en sentral aktør. Hans pompøse, mytologiske og religiøse verker, som uttrykker kongemaktens prakt og makt, passet kongenes smak og han nøyte stor anseelse i sin samtid. Krock var involvert i alle store utsmykningsoppdrag i København og omegn på begynnelsen av 1700-tallet, og har monumentale vegg- og

3 For litteratur om Hendrick Krock se *Dreyers kunstleksikon*, redaktør Bjarne Jørnes og Peter Michael Hornung, Oslo 1991, s. 15. Se også *Ny Dansk Kunsthistorie*. Bind 2. *Kongens kunst*, Kunstbogklubben 1994, s. 218–241.

Hendrik Krock, Himmelfartsbillede , St. Petri Kirke, København

takmalerier på Fredriksberg Slott (1708–12), Fredensborg (1723–25), Rosenborg slott (1709), paleet bak Børsen (1709–12), Kancellibygningen (1720–22), Christiansborg og Københavns slott (1726–28), i Sankt Petri Kirke, Sankt Nikolai Kirke og Helligåndkirke for å nevne noen eksempler.

Som 11-åring gikk Krock i lære hos Johan Ayerschöttl, en berømt portrettmaler, og senere hos hoffmaleren Peder Andersen på Fredriksborg. Kongens store byggeforetak gjorde det ønskelig at man disponerte velutdannede malere i «den store stil», og Krock ble sendt hele tre ganger til Italia for å studere italiensk malerkunst. I Roma gikk han to år i lære hos den kjente romerske barokkmaleren Carlo Maratti, og studerte eldre og moderne mestere som Rafael, Michelangelo, Tizian, Tintoretto, Veronese og Annibale Carracci. Maratti hadde det viktigste malerverkstedet i Roma etter Gian Lorenzo Berninis død og var høyst innflytelsesrik.⁴ Her lærte Krock viktigheten av å studere klassisk skulptur, og fremfor alt den levende menneskekroppen i bevegelse. Krock skisserte ivrig og tok med seg inspirasjon fra den klassiske romerske barokkstilen inn i sine egne komposisjoner, og dermed direkte inn i det som danner kjernen i dansk barokkmaleri.

AVSLUTTENDE BEMERKNINGER

Stilistisk ser vi hvordan «Jesus helbreder en syk ved Betesda dam» tar opp i seg elementer fra det italiensk klassiske barokkmaleriet, en arv som kan føres tilbake til Rafael på begynnelsen av 1500-tallet. I den klassisistiske barokken er det det enkle og harmoniske som betones, i motsetning til det dramatiske, teatraliske og voldsomme som karakteriserer malere som Guido Reni og Caravaggio, eller det mer svulmende, følelsesladete og til tider ekstatiske uttrykket som preger en barokk-kunstner som Bernini. Vi kan også se til samme scene av Palma il Giovane for å se kontraster mellom klassisk barokk og mer svulstig barokk.

Palma il Giovane, Jesus helbreder en syk ved Betesda Dam, olje på lerret, 1592

4 Thieme - Becker, Grove Art London, oppslagsord Carlo Maratti, s. 373–379.

Barokken i Italia oppsto i en tid da den katolske kirken og pavemakten var i sterk vekst, da kunst og arkitektur ble brukt retorisk for å overtale massene til å følge pavekirken. På samme vis brukte Fredrik IV og Christian VI kunst og arkitektur for å ramme inn sin enevoldsstat, og Krocks maleri viser hvordan de stilistiske trekkene fra italiensk barokk videreføres i Norden. Scenen på Gimle Gård har sterke likhetstrekk med Kristus og den kanaaneiske kvinne (1707) som ble laget av Hendrik Krock for prins Carls københavnske lystgård Blågård ved Peblingesøen. Dette motivet er også en strengt klassisistisk komposisjon som minner om den franske maleren Nicolas Poussin.

*Hendrik Krock, Kristus og den kanaaneiske kvinne, 1707, olje på lerret, 146 × 200 cm.
Vemmetofte kloster*

Krocks maleri føyer seg inn i den klassiske europeiske barokken med sin bruk av klassisk arkitektur og romerske bygningselementer i bakgrunnen. Komposisjonen er klart organisert rundt triangelet og det gyldne snitt, og fargene er harmoniske og godt distribuert. Den enkelt oppbygde strukturen gir god kommunikasjon av maleriets budskap. Det er forståelig at Bernt Holm med sin interesse for europeisk maleri, og spesielt katolsk religiøse scener, ønsket dette verket av Hendrik Krock velkommen inn i samlingen sin.

May-Brith Ohman Nielsen

LA OSS KVERKE KREKENE!

SLAGORD, SYMBOLER OG FIENDEBILDER
I MARKEDSFØRINGEN AV GIFT TIL
NORSKE HAGEEIERE 1945–1975¹

Historien om den massive bruken av plantevernmidler og plantegifter i tiårene etter andre verdenskrig, og om giftstoffenes dramatiske og tragiske effekter på miljøet og menneskers helse, er kjent. Det er også historien om hvordan de mest skadelige av disse miljøgiftene, deriblant DDT, Bladan og Hexa, ble forbudt eller bare tillatt brukt på helt spesielle områder i de fleste vestlige land fra omkring 1970 av. Knappt noe forskning er gjort på hvordan disse svært giftige kjemikaliene i glansdagene, mellom 1945 og 1975, ble markedsført og gjort populære blant vanlige småhagedyrkere, hus- og hageeiere.

To av mine pågående prosjekter, *Dødelige drømmer* og *Små paradiser*, tar på ulike måter opp disse temaene.² Jeg undersøker blant annet hvilke verdensbilder, store og små, insekts- og plantegiftprodusentene presenterte for den vanlige forbrukerfamilien og for småskala familiehagedyrkerne. Hvilke sosiale og kulturelle koder formet og fremmet de i sin propaganda? Hvilke endringer skjedde i giftpropagandaens innhold, i ekspertenes råd og anbefalinger og i forbrukernes entusiasme og skepsis i tiden fra 1945 til 1975? Denne artikkelen gir smakebiter av noen av disse problemstillingene. Vi skal konsentrere oss om giftpropagandaen i *Norsk Hagetidend* og dens bilder av liv og død, fiender og venner, og om skiftende kulturuttrykk og kommunikasjonsstrategier på feltet. Her er en innfallsvinkel som flere antageligvis vil kunne kjenne seg igjen i.

Fiendebilder og problemforståelser er historiske og foranderlige. Slik er det også innenfor hagebruk, enten dette drives for selvforsyning eller salg, av nødvendighet eller som rekreasjon, for prydd eller smak, som estetisk utfoldelse og overskudd eller som et endeløst småborgerlig slit bak gressklipperen for å holde plenen presentabel. En av våre dagers største fiender for mange av disse ulike hagedyrkerne er Iberiaskogsneglen, den store brunsneglen, også kaldt mordersneglen. Metodene for å bli kvitt den varierer. Men hageeiere som innimellom tyr til et av de kjemiske bekjempingsmidlene kan i dag lese følgende på pakningen: Når sneglen får i seg stoffet, mister den appetitten, slutter å spise og går og gjemmer seg. Med andre ord; produsenten forsikrer oss om at sneglen bare dør litt og at det ikke egentlig er vi som dreper dyret. Sneglen dør fordi den selv slutter å spise, og av en eller annen grunn velger å «gjemme seg», altså forsvinne fra der vi mennesker kan observere den. I likhet med de fleste av dagens midler mot uønskede dyr i hus og hage markedsføres stoffet ikke som en gift, en «dreper», men som en «fjerner» eller et humant «middel» imot et problem. Stoffet fremstilles som ikke giftig og bare virksomt mot arten som skaper problemet, og dertil raskt nedbrytbart på få dager. Dagens hageeiere vil nemlig ikke tiltales som drapslystne dyreplagere eller figurere med giftsprøyter som sprer død i sine omgivelser. Slik har det ikke alltid vært.

Hvilke levende skapninger, dyr eller planter, som hageeiere til enhver tid har ønsket å drepe, hvilke metoder de har funnet tjenlige og forsvarlige, og hvilke ideer og tenkemåter som har preget deres valg og handlinger, har variert over tid. De varierte også betydelig i tiårene mellom 1945 og 1975. I de første tiårene etter verdenskrigen var «død», «drepe» og «kverke» de fremste slagordene i markedsføringen av giften rettet mot norske hagedyrkere.

Hva som i enhver sammenheng ble regnet som skadedyr, ble definert funksjonelt avhengig av hva disse dyrene gjorde med menneskenes matplanter. Sett fra dette perspektivet kunne også planter ta maten fra menneskene. Med det moderne åker- og hagebruket vokste også forestillingen om ugresset og skadevekstene. Dette var vekster som vokste i veien for kulturplantene og hemmet deres vekst ved å «stjele» lys, vann og næring fra dem. Forestillingene om ugresset økte særlig i den allmenne bevisstheten de første tiårene av 1900-tallet og ugress innenfor jordbruk og hagebruk ble tematisert som et problem, ja en fiende, for matdyrkingen i åker og grønnsakhage.³ Fra 1950-tallet av ble ugresset stadig oftere forstått som et estetisk problem i den private prydhagen.

«Kampen» mot alle disse reelle og innbilte truslene mot menneskenes matfat, trygghet, velstand og lykke, i form av ugress og udyr, har berørt det som i moderne

SKADEINSEKTE

DDT

Kverk

PK

De revolusjonerende KVERK-DDT preparater redder millionverdier ved å «kverke» skadeinsektene i hus og hjem, stall og fjøs, i frukt- og bærhagen, i veksthus, på grønnsakvekster og dyrket mark. KVERK-DDT preparatene er meget effektive. Framstilles i 10 forskjellige typer spesielt tilpasset de ulike formål. Forlang vår katalog!

A/S PLANTEVERN-KJEMI • SKØYEN PR. OSLO
Produksjon av plantevernmidler

Bilde 1: Død kverk. Reklame for DDT.

tid er kalt plantevern. Hva som har falt inn under de ulike kategoriene har vært funksjonelt og kulturelt bestemt, det har forandret seg over tid og fra sted til sted. Mennesker har dertil hatt ulikt syn på dette, avhengig av egen erfaring og virksomhet, av personlige interesse og graden av allmenn opplysning. Noen mennesker ser bare verden fra ett perspektiv, sitt eget. Andre forsøker å se verden fra flere sider og i et større perspektiv. Noen ignorerer det de mangler kunnskap om, tenker at det ikke finnes. Andre bekymrer seg særlig over det de ikke vet sikkert. Slik er det også i historien om giften.

Tiårene på midten av 1900-tallet var et høydepunkt i «krigen» mot udyr og ugress, både i den vestlige verden og store deler av kloden. Det ble produsert og pøst ut store mengder giftige stoffer som ble anvendt nærmest ukritisk i alle deler av planteproduksjonen og hagebruket. Dette skapte i sum enorme miljøproblemer, en mengde akutte forgiftninger på mennesker og dyreliv og langsiktige helse- og miljøproblemer. Mange av stoffene som var superpopulære og bejublete som ufarlige og helsebringende ifra de første etterkrigsårene, ble forbudt i en rekke land på 1960- og 1970-tallet. DDT, Bladan og Hexa var sin tids mest populære giftstoffer og ble markedsført sterkest og bredest som midler til å eliminere en rekke problemer i hus og hage. Giftstoffene ble først hyllet av plantevernekspertene i Norge og andre land, men ble stadig mer omdiskutert, skapte store kontroverser og ble til sist forbudt.⁴

ARENA FOR GIFTSTUDIEN

Kulturhistorien til plantevernmidlene og menneskenes forhold til dem utspilte seg på tre ulike arenaer med ulike kulturelle og økonomiske diskurser. De største og viktigste var disse: Den vitenskapelige arena, der forskningsperspektiv fra ulike fag var viktige. På denne arenaen finnes både landbruksfaglig, entomologisk, toksikologisk, økologisk og helsefaglig forskning. Flere personer hadde også sentrale verv og stillinger i forvaltningsorganer som Statens Plantevern, Institutt for landbrukskjemi og Toksikologisk utvalg, og var slik statens rådgivere i plantevern- og giftspørsmål. På denne arenaen finner vi over tid både ulike oppfatninger og forskjellige personer som i prinsippet forfektet en forskningsfaglig tilnærming til plantevernmidlene, og eksperter som etter hvert blir satt til å vurdere deres giftighet og forvalte omsetningen og bruken av dem. Fra nesten unison begeistring for de nye plantevernmidlene, ikke minst DDT, fra 1945, og fra å være de fremste forsvarerne av stoffet mot kritikere som påpekte farer og skader av bruken, ble flere av forskerne pådrivere for restriksjoner og forbud. Endringene i holdningene blant

forskerne foregikk gradvis, og det var stor variasjon i posisjonene og i deres tilknytning til det kommersielle plantevernet. Noen, som Alfhild Løken, kom tidlig med advarsler. Andre, som statsentomologene og lederne av Statens plantevern, satte lenge sin faglige prestisje i å forsvare bruken av mange av de sterkeste giftstoffene.

Den andre arenaen besto av grupper som hadde økonomiske interesser innenfor planteproduksjon, som bønder, salgsgartnere, skogbrukere og deres rådgivere, samt personer og firma som produserte og omsatte plantevernmidlene. Her var begeistringen for de nye syntetiske plantevernmidlene sterkest og mest langvarig og motforestillingene færrest.

Den tredje arenaen, den vi her skal se på, er den såkalte hageinteresserte allmennheten, de mange som hadde hage og på en eller annen måte drev hagebruk. Hagearbeid var, ved siden av husarbeid, den mest allment utbredte sysselen i befolkningen, det flest familier var litt involvert i enten som nytte, hygge eller av tvang. De aller fleste i Norge hadde en liten hageflekk omkring sin bolig, enten i byene eller på landsbygda. Det Norske Hageselskapet var en av landets største organisasjoner, kanskje den frivillige organisasjonen som appellerte videst både geografisk og sosialt og i forhold til alder, kjønn og politisk tilhørighet. Selskapets tidsskrift, *Norsk Hagetidend*, var det allmenne tidsskriftet som ble trykt og antagelig lest i størst opplag, i alle fall fra 1940 av og frem til slutten av 1900-tallet. Tidsskriftet hadde nesten tredoblet opplaget i krigsårene, fra 3 500 abonnenter i 1939 til 9 500 i 1946. Enda sterkere var økningen på den årlige *Minneliste for Hagedyrkere*, der opplaget økte fra 25 000 i 1939 til 52 000 i 1944.⁵ I 1956 nådde totalopplaget en million.⁶ En ny stor medlemsvekst i Hageselskapet og leserne av *Hagetidend* startet rundt 1965 og fortsatte gjennom 1970-årene.⁷

Norsk Hagetidends spalter var dermed den største flaten i landet for kommunikasjon omkring hagebruk og plantevern, mellom eksperter og allmenheten, mellom giftprodusenter og forbrukere og mellom personer med ulike oppfatninger av hvordan plantevernet kunne eller burde drives, hva som var utfordringer og farer, mål og midler; ja, hva som var godt, sant og vakkert. Her finnes den bredeste arenaen for å studere skiftende oppfatninger av gift og død som mål og middel og antagelig den viktigste holdningsdannende arenaen på giftområdet.

Norsk Hagetidend hadde flere stoffkategorier. I det redaksjonelle stoffet presenterer redaksjonen selv og selskapets sentrale «eksperter» Hageselskapet faglige vurderinger og anbefalinger. Dette gjøres i ledere og faglige artikler samt i selskapets årlige hefte *Minneliste for Hagedyrkere* som ble utgitt som bilag til februarnummeret hvert år. *Minnelista*, som hadde tre ganger så stort opplag og utbredelse som *Hagetidend*, fortalte hagedyrkerne hva de til enhver tid måtte

gjøre gjennom sesongen. Plantevernet var sentralt og omfattet på det meste over halvparten av hele heftet.

En annen stoffkategori er materialet som ble skapt i dialog mellom Hageselskapets eksperter og leserne, i hovedsak ulike innsenderbrev med tekster fra de mest engasjerte medlemmene og i bladets spørre- og rådgivningsspalter.⁸

Den tredje typen stoff er de kommersielle annonsene for ulike plantevernmidler. Fra 1945 og til 1970, utgjorde plantevernreklamene både de fleste og desidert største annonsene i tidsskriftet og anbefalte produktene til store internasjonale kjemigiganter og deres norske produsenter eller forhandlere. Her kan vi studere hva produsenter og selgere til enhver tid mente var det mest egnede salgsgumentene hvordan de fremstilte «problemet», produktet og forbrukere. Gjennom det meste av perioden, og særlig før 1963, var det svært liten avstand mellom plantevernfirmaenes informasjon og de råd og anbefalinger som Hageselskapet ga. En får også inntrykk av hvor økonomisk viktig giftannonsene var for *Hagetidend* og Hageselskapet.

POPULÆRE NYE PLANTEVERNGIFTER OG DERES TALSMENN

Frem til utbruddet av andre verdenskrig var det særlig to typer sterke giftpreparater som ble brukt i plantevernet i Norge og andre land, arsenpreparater og nikotinbaserte preparater. Stoffene tok raskt kverken på de fleste småkryp på nytteplanter, men hadde en lei tendens til å skade og drepe selve planten eller nabovekster. Begge typer var akutt giftige for mennesker.

Under verdenskrigen ble importen av nikotinpreparater svært begrenset, samtidig ble det satset hardt på økt potet-, frukt- og grønnsaksproduksjon. Mange privatpersoner og familier la i krigsårene også om prydhagen sin til kjøkkenhage eller leide seg en jordfleck for å drive matauk i en tid med matknapphet. Denne kraftige nydyrkingen og med mange nye uerfarne grønnsaksdyrkere i sving ga plantesykdommer og skadeinsekter gode vilkår.⁹

I 1939 oppdaget sveitseren Paul Müller de insektdrepende egenskapene i stoffet DDT, som kunne fremstilles syntetisk og masseproduseres rimelig billig. Fra 1942 av ble DDT brukt av de allierte for å drepe innsekter i kampområder der innsekter kunne være sykdomsbærende. Ofte ble DDT sprøytet ut fra fly over slagmarker og forlegninger eller sprayet på soldatene og deres utstyr. Slik holdt DDT troppene friskere i tropisk klima, og bidro slik til fremgangsrik alliert krigføring i disse områdene. DDT ble i løpet av de siste krigsårene umåtelig populært, ble en del av sanitetsutrustningene og etter krigen nevnt i samme åndedrag som

Bilde 2: «Vern om hagen».

atombomben når det gjaldt betydning for alliert seier. Særlig var USA blitt storprodusent av DDT. Også firma som sveitsiske Geigy (DDT), britiske Imperial Chemical Industries Ltd (Hexa), tyske Bayer og I. G. Farben (Parathion/Bladan) hadde vesentlig økt sin produksjon av insektgift og plantevernmidler, både til krigsbruk og landbruksformål.

Det at DDT-midlene var blitt brukt i krig, hadde gitt mange mennesker kjennskap til dem og gitt dem en aura av patriotisme og trygghet. DDT hadde «reddet allierte liv», og mange allierte soldater som var blitt desinfisert ved dusjing med DDT-pulver satt igjen med oppfatningen at stoffet var nyttig, ufarlig og en velsignelse for den frie verden.¹⁰

Da krigen var over, sto storprodusentene av disse insektgiftene, fremfor alt DDT, med en enorm produksjonskapasitet. Militærets behov sank til en liten brøkdel av forbruket under krigen, og de gamle plantevernmidlene var igjen å oppdrive. Da kastet produsentene av DDT og andre insektgifter seg med tyngde over nye markeder for insektbekjempelse og -utryddelse, fremfor alt i jordbruk, skogbruk og hagebruk, men også i prydhager, private boliger og uthus, og ute i naturen. Markedsføringen rettet mot massene foregikk ofte i allmenne blad, tidsskrift, ukeblad, reklamefilm og på plakater. I Norge foregikk denne giftpropagandaen særlig i *Norsk Hagetidend* og *Minnelista*.

Fra krigsårene av trykket *Hagetidend* jevnlig meldingene fra Institutt for landbrukskjemisk, om nye godkjente midler mot plantesykdommer. Publiseringen av listene i bladet viser hvor sentralt i oppmerksomheten plantevernmidler og insektgifter sto innenfor hagebruket, og hvor sentralt *Hagetidend* sto som informasjonskanal for hagebrukere over hele landet.¹¹ De to andre mest populære giftstoffene i de første etterkrigsårene var det tyskutviklede Bladan og det britiske Hexa, begge svært giftige stoff for planter og dyr og med akutt giftvirkning hos mennesker.¹² De fleste arbeids- og fritidsulykker som inntraff, og de selvmord og drap som ble begått med planteverngift i Norge i tiårene etter verdenskrigen, involverte Bladan og andre Parathion-midler. En viktig årsak til forgiftningene var at Bladan ble brukt på mange ulike steder i omgivelsene; den ble markedsført som en gift for alle «krekene» folk ville bli kvitt, både innomhus og ute.¹³

Norsk *Hagetidend* var ikke bare den viktigste og mest vidtrekkende arena for annonsene for disse giftstoffene fra 1946 av, tidsskriftet samarbeidet også tett med ekspertisen på plantevern, og både ekspertene og *Hagetidend* anbefalte stoffene varmt. Bladet var en sterk pådriver for «systematisk planlegging» og «forebyggende sprøyting» mot alle skadedyr og sykdommer. Fra 1946 fortalte bladet hageeiere at de trengte en systematisk sprøyteplan for frukttrærne sine,

og anbefalte alle småhageeiere å organisere samsprøyting for å få til «effektiv og rasjonell sprøyting». Hageselskapets lokalforeninger, var særlig godt egnet som sprøytelag, og kunne engasjere fagfolk til å få jobben ordentlig utført.¹⁴

Landets fremste ekspertise på feltet giftbruk var samtidig de personene som i statlig regi var satt til å ivareta plantevernets interesser og økonomien i plantetenæringene, og det var de som utformet anbefalinger og ga råd i *Hagetidend*. Ekspertisen besto lenge av få personer og små fagmiljø, og ga slik begrenset rom for andre tilnærminger.¹⁵

Plantevernet i Norge ble etablert tidlig i 1890-årene. Andre verdenskrig og dens utfordringer for matforsyningene og matproduksjonen skapte en ny giv i arbeidet mot plantesykdommer, skadedyr og ugress. I 1941 ble Statens plantepatologiske institutt opprettet, og fikk i 1943 en zoologisk avdeling. I 1946 tok instituttet navnet Statens plantevern. En statlig forordning om plantevern fra 1943 ga landbruksdirektøren myndighet til å bestemme om et middel skulle oppføres på landbruksmyndighetenes liste over midler mot plantesykdommer.

Statsentomolog Thor H. Schøyen var også leder av Statens plantevern til han ble pensjonist i 1955. Schøyen anbefalte i de aller fleste tilfellene frem til innpå 1950-tallet å bruke DDT. Også forsøkslederen i Statens plantevern, Øystein Husaas, fremsto som en varm tilhenger av DDT og andre sterke plantevernmidler. Husaas hadde også engasjementer for A/S Plantevern-Kjemi, den største produsenten av DDT-midler og andre insektgifter i Norge.¹⁶ Institutt for landbrukskjemi godkjente alle reklamebrosjyrer, bruksrettledninger og etiketter for plantevernmidler, mens Statens plantevern «utarbeidet sprøyteregele i *Minnelista*».

Denne mildt sagt uryddige koblingen av næringsinteresser og stillinger i statlige organer som skulle forvalte det samme feltet fikk utfolde seg tilsynelatende uten motforestillinger i *Hagetidend*. Flere produsenter fikk tilsynelatende åpne spalter og møtte knapt motforestillinger ved introduksjonen av de nye giftene. De propaganderte for stoffene og angrep personer som mente stoffene kunne være skadelig for mennesker og nyttedyr. Fagmyndighetene stilte seg i tidsskriftet og i andre fora på produsentenes side, slik vi ser det ved introduksjonen av DDT. Den retoriske strategien til disponent Henry Frogn hos DDT-importøren Hans Clausen A/S var typisk for tiden. All virkelig vitenskap i verden og all fornuft og gode verdier var på plantevernmiddelets side:

Hundrevis av landbruksforsøksanstalter og like mange medisinske forskningsinstitutter fordelt over hele den siviliserte verden har i de senere årene beskjeftiget seg med resultatene av forsøk gjort med de nye epokegjørende

DDT-preparatene. Glimrende resultater er oppnådd i bekjemping av en hel rekke skadeinsekter. Av de offentlige rapporter fremgår de store fordeler DDT-preparatene har fremfor tilsvarende arsenikk- og nikotinmidler, ved at DDT preparatene er uskadelige overfor mennesker og varmblodige dyr.¹⁷

Like typisk var statsentomolog Schøyen støtte til Frogn:

*Betegnelsen D.D.T. gjelder utelukkende de ufarlige geigy-preparater som brukes til desinfeksjon og insektbekjempelse. [...] Jeg understreker at preparatene er absolutt ufarlige – og jeg har da også tatt dem med i «Minneliste for Hagedyrkere 1946».*¹⁸

Sitatet er ett av mange eksempler på hvordan de fremste faglige ekspertene bak *Minnelista* på denne tiden ikke bare uttalte seg helt i samsvar med plantevernproducentenes interesser og viderebrakte deres informasjon rimelig ukritisk, men også på hvordan *Minneliste for Hagedyrkere* ble oppfattet som de beste og mest autoritative rådene fra landets fremste eksperter på feltet. Logikken var dobbeltsidig: Det var i *Minnelista* at sannheten sto. Og ting var sant fordi det sto i *Minnelista*.

Like etter fulgte også Øystein Husaas opp med lovprisninger av DDT som var en flott erstatning for de gamle farlige arsenpreparatene, og forsikret at DDT var ufarlig. Artikkelen hans brukte en retorikk mange av DDT-tilhengerne ofte grep til, nemlig å fremstille kritikerne som useriøse og uvitende: «Alt tyder på at (kritikeren) ikke har nærmere kjennskap til de forsøk som er utført med DDT-preparater».¹⁹ Hans Claussens helsides annonser for «Original Geigy DDT». Det nye våpen i kampen mot skadeinsekter og parasitter på planter, dyr og mennesker» fylte nå de fleste numrene av *Hagetidend*.²⁰ Annonnene fortalte at DDT fra Geigy var et «epokegjørende» middel i «særklasse på grunn av sin enestående effektivitet, samtidig som preparatene er ufarlige for mennesker og husdyr». Disse var Gesarol mot «flueplagen» i stall og fjøs og Neocid mot veggedyr, lus, lopper, kakerlakker, maur og andre uønskede kryp.

De nye HEKSA-preparatene ble introdusert av ekspertene og redaktøren sommeren 1946 under tittelen «De revolusjonerende insektmidler. 6.6.6. eller HEKSA-preparater»:

Likesom kampmidlene på slagmarken under siste krig gjennomgikk en sterk utvikling og nådde sitt høydepunkt i atombomben, har også kampmidlene mot insektene gjennomgått en enorm utvikling og foreløpig nådd

Bilde 3: Reklame for 6.6.6. Heksa jordloppepulver.

sitt høydepunkt i de nye D.D.T. og 6.6.6. preparater. Om ikke disse i likhet med atombomben setter punktum for videre krigføring, så har en likevel oppnådd å få preparater med en hittil ukjent effektivitet, samstundes som de er ufarlige for folk og fe.²¹

Artikkelen forklarte at 6.6.6. preparatene var enda nyere enn DDT, oppdaget i England i 1941 og at 6.6.6. og HEKSA var en praktisk forkortning av hexaklorcyclohexan, navnet på virkestoffet. «Dette inneholder nemlig 6 kolstoff, 6 vannstoff og 6 kloratomer i molekylet ($C_6H_6Cl_6$) og derav kommer navnet HEKSA som betyr seks (foruten å være et fantasinavn!)»²² *Hagetidend* forklarte begeistret at «den sterke giftvirkningen av 6.6.6.» skyltes at den trengte gjennom insektenes «panser» og virket «lammende på nervesystemet».²³ Stoffet var imidlertid ufarlig for mennesker og husdyr, «folk og fe» som ekspertene ofte kalte det.²⁴

Preparatet hadde vist seg «150 ganger mer aktivt i kampen mot vandregras-hoppa» enn tidligere middel og mot mygglarver hadde 6.6.6. «synt ein uhyre effektivitet» med minimale mengder, da bare en kilo HEKSA med 5% 6.6.6. pr. dekar hadde vist seg «praktisk talt å utrydde mygglarvene». Det var også effektivt

mot husfluer. Mest kjent var middelet blitt i England i kampen mot jordloppene. Det drepte langt flere jordlopper enn DDT umiddelbart. HEKSA-preparater hadde også god virkning mot andre insekter som blant annet maur, eplesnutebiller, glansbiller, bringebærbiler, kålmark og munkelus og innvarslet en helt ny tid i kampen mot «skadedyr i jorda» som kjølmarm og stankelbeinlarver.²⁵ I dag ville vi si at nettopp disse «fortreffelighetene» viste hvor giftig og miljøskadelig stoffet var. Tenkningen til ekspertene i samtiden var annerledes. Giftigheten og dødeligheten ble ansett som en positiv kvalitet. Målet var å drepe flest mulig innsekter.

Hagetidends blandede rolle her kommer tydelig frem i redaktørens egen etterskrift til artikkelen. Det var kommet mange og nye midler «i kampen mot innsektene» og det kunne være vanskelig for hagedyrkere å velge det rette middelet mot det rette insektet. I *Minnelista* var det oppført seks ulike preparater mot jordlopper: «Gesarol, Boxol, sot, aske eller kalk, og nå er også 6.6.6. kommet til. Hva skal en så velge? Sjølsagt det beste som vel også blir det billigste. Hva er best? Forsøkene har ordet.»²⁶ Slik stilte Hageselskapet, *Hagetidend* og landets fremste plantevern eksperter seg bak prinsippet om å velge de sterkeste og giftigste midlene gjennom å tilsynelatende fremstå som «vitenskapelige» og objektive ved å vise til «forsøkene», altså planteforskningen. I første fase anbefalte bladet særlige handelsprodukter.²⁷ Fra 1953 av anbefalte *Minnelista* virkestoffene generelt. Men selv langt innpå 1970-tallet var det mange og uklare forbindelser mellom annonsører, produkter og redaksjon.

Den tette koblingen mellom redaksjonelle anbefalinger og produktreklamen ser vi også ved introduksjonen av det nye superpopulære stoffet Blandan eller E 605, et fosformiddel produsert av Bayer og først markedsført i Norge av Edin & co. Første store annonse sto i *Hagetidend* våren 1949 og viste direkte til *Minnelista*. «Rasjonaliser sprøyteplanen!» forkynte annonsen med tegning av stor plettfri frukt som strålte. Bladan virket mot det meste og avløste en rekke sprøytemidler og kunne derfor brukes i alle tre sprøytingene gjennom sesongen, fortalte annonsene. Når bruksanvisningen følges, er middelet «ufarlig i bruk» og «volder ikke bry».²⁸ «Bladan E 605 regnes for å være mindre giftig enn nikotin og kan ikke opphopes i kroppen.»²⁹ Dette første var i alle fall en sannhet med modifikasjoner.

Reklamens budskap og symboler i «kampen» mot «udyrene» ble gjensidig støttet av retorikken for de nye hormonbaserte ugrasmidlene som ble lansert sommeren 1947. Begge deler var nemlig en viktig krig: «Alt ugras og hærskaarene av andre ubudne gjester i hagen slumrer nå, men nettopp nå, før de vakner til ny virksomhet, er det tid for å se over arsenalet og tenke etter om det er orden med *forsvaret* i hagen», formante *Hagetidend*, mens Norge diskuterte medlemskap i

NATO. Teksten var illustrert av forfatteren selv og viste en mann med ryggspøyte som sprøytet kålvekster under tittelen «Dødsstrålen mot jordmarken».³⁰

Markedsføringen av midler mot ugras brukte samme symboler og retoriske strategier som insektgiften, samtidig som salget steg langt raskere gjennom 1960-tallet og i 1975 langt overgikk mengden insekticider som ble solgt.³¹ Hagebrukskjemien fremmet ideer om spesialisering og profesjonalisering. Fagfolkene fortalte vanlige hageeiere at de var uvitende og derfor ikke burde treffe valg for sin egen hageflekk, men følge ekspertenes råd for å være sikre. Dette er en del av ironien omkring giften. Det var de profesjonelle, de som var pådriverne for den utstrakte giftbruken og i sterke ordelag påsto at stoffene ikke var farlig for mennesker eller dyr, som hadde begrenset kunnskap og tok risiko, samtidig som de arbeidet for å utvide arenaen for egen ekspertise ved å ekspandere «rommet» for plantevernmidlenes anvendelse. Anbefalingene for pesticider og herbicider understøttet hverandres forestillingsunivers. Dette universet foreskrev ekspansjon og nærmest uendelige anvendelsesområder.

Våren 1948 kom de første annonsene for ugressmiddel i *Hagetidend*. «Frøken GRO» oppfordret «bekjemp ugraset med de nye hormonpreparater. Dreper de fleste sorter bladugras, løvetann, kjempe osv. Vannes eller sprøytes direkte på grasplener, i veikanter og overalt hvor ugras finnes».³² Liknende beskrivelse av bruksområdet ga også de andre nye ugrasmidlene. Særlig berepene «veikanter, og over alt hvor ugras finnes» og «grøftekanten o.l.» var bevisst svært tøylige, og lokket med at det egentlig ikke var noen begrensninger hvis folk ønsket å fjerne noe som «sjenerte» dem eller som var «uønsket». Giftkjøperens verdensbilde og estetikk var normen for bruken. Reklamen pushet drømmen om et univers der alle krek og ugras var «utryddet».

Denne overalt-retorikken for insektgift og ugrasgift, var fra 1946 tatt i bruk amerikansk giftreklame som den kjente «Pestoy DDT – Let's put it everywhere!», og kom herfra til norske giftreklamer. Retorikken oppfordret forbrukerne til å bryte en grense. Det var ikke lenger bare innsekter som skadet avlingen eller helse som burde drepes. Folk burde drepe innsekter i sine omgivelser, fordi «man» jo ikke likte insekter. Forbrukerne ble invitert til å skape seg en pen og ren kjemisk verden i stadig større sirkler omkring seg selv og sine. På kroppene, i kjøkkenet, i boligen, hagen, uthus, på husdyr, åker og eng og videre til «grøftekanten og liknende», på steder i naturen der de brukte fritiden sin. Det samme gjaldt for ugraset. Alle planter folk ikke likte var rimelige mål for plantehormonpreparatene. «Hvorfor ikke bruke UGRASKVERK», spurte A/S Plantevern-Kjemi og forsikret at stoffet kunne brukes «overalt».³³

EN KJEMISK VERDEN

Et konsentrert bilde av anbefalingene landet fremste plantevernexperte ga til hagedyrkere, finner vi i *Minnelista*. Mange produsenter og selgere av plantevern- og ugrasmidler viste til denne.³⁴ *Minnelista* ble slik den store giftmanualen for hageeiere.

I 1952 var de aller fleste av etterkrigstidens nye giftstoffer kommet på markedet i Norge. Plantevernexperte og ugrasbiologer hos Statens plantevern, samt statsentomologen og gartnere i forsøksvesenet, hadde gjennomført flere sesongers forsøk med stoffene og ga råd. I *Minnelista* for 1952 sto som vanlig, de helsides annonsene for plantevernmidler, side om side med Hageselskapets råd mot soppsykdommer og skadedyr på grønnsaker og poteter, frukttrær og bærvekster. Anbefalingslistene var utarbeidet av Statens Plantevern.³⁵ Her er noen smakebiter fra anbefalingene:³⁶

Oversikten over sykdommer og skadedyr på poteter og grønnsaker listet 10 allmenne problemer som kunne ramme flere typer av planter eller selve jorden. 9 av dem var organiske. DDT, Hexa eller andre sterke gifter som cyanamid og thiofosformiddel burde brukes mot 8 av disse. Mot de 29 andre sykdommene og skadedyrene som rammet de enkelte plantearter eller familier, ble alle unntatt råte på poteter og tomater anbefalt forebygget med DDT eller Hexa, for eksempel for 4 av 5 problemer på erter og på 7 av 10 problemer på kål.³⁷ Oversikten over sprøyting av frukttrær og bærvekster slo innledningsvis fast at: «De standardsprøytingene (1, 2, 3 og 4) som er tilrådd for hver enkelt fruktart bør alle utføre.» Dertil kom de nødvendige ekstrasprøytingene som skulle forebygge spesifikke lokale problemer.³⁸

Minnelista oppfordret alle frukttreeiere til hvert år å sprøyte, etter en forebyggende plan som for eple innebar 4 standardsprøytinger med DDT og/eller thiofosformiddel (vanligvis Bladan) mot insekter. Dertil anbefalte autoritetene minst 6 ytterlige sprøytinger i sesongen samt eventuelle «ekstra skurvsprøytinger». Halvparten burde gjøres med DDT eller thiofosformiddel, resten med svovel, nikotin eller mineralolje. Alle sprøytinger skulle være rutinemessige og forebyggende, hageeierne skulle ikke avvente et eventuelt storangrep, det samme gjaldt flere av «ekstrasprøytingene».³⁹ Anbefalingene for øvrige frukt og bærslag var litt færre antall sprøytinger, men med tilsvarende stoffer.

At en i 1952 i sannhet levde i kjemiens tidsalder, med kjemiske verdensbilder og industrielle planteforståelser, ble ytterligere understreket av oversikten over «symptomer og rågjerder» for «mangelsjukdommer». Her forklarte Toralf Ramsfjell at «vantrivsel» hos plantene oftest skyldtes mangel på et «av de tre grunnstoffene vi vanligvis gjødsler med», særlig kalium. Andre «mangelsjukdommer» var i

NEKRO SPRØYTEPULVER GRØNN I 75% KONSENTRASJON

NEKRO

DIKLOR-DIFENYL-TRIKLORETAN

NEKRO Sprøytetpulver GRØNN leveres i år både i 50 og 75% styrke. Insektgiften er Diklor — Difenyl — Trikloretan — detsamme giftstoffet som alle D.D.T.-preparatene inneholder.

NEKRO GRØNN bør brukes ved bekjempelse av trips, teger, biller, sommerfugllarver (også frostmåler), gallmygg og fluer.

Bilde 4: Reklame for Nekro sprøytetpulver, Norsk Hagetidend 1956.

følge Ramsfjell: magnesiummangel, bormangel, manganmangel, jernmangel, molybdenmangel og sinkmangel.⁴⁰

Fra 1945 og frem mot 1970 var budskapet fra Hageselskapet tydelig: Hagedyrkere måtte sprøyte planmessig, systematisk og forebyggende mot hver av de mange mulige sykdommer eller skadeinsekter som kunne ramme nyttevekstene, og dertil bruke kjemiske midler mot ugresset som kunne skape vekstproblemer eller estetiske problemer.⁴¹ Nødvendigheten av en skikkelig «plan» for sprøytingen gjennom året, og for de mange «farer» som måtte forebygges med ulike giftstoff, ble forkynt både i redaksjonelt stoff, spørrespalter og annonser. «Sprøytesesongen står for døren» forkynte leverandøren av mineraloljemidler mot frukttremidd for «et virkelig effektivt renhold av hagen».⁴² Ingen spurte om folk hadde fått et problem. De ble fortalt at de *ville få* ett, eller flere. En endeløs rekke av ulike innsekter lå til en hver tid klare til angrep: «Nå må De snart sprøyte mot rognebærmøllet.

[...] I første halvdel av juli foretas sprøyting med Gesarol sprøytemiddel Original Geigy DDT. Kirsebærflua bekjempes også med Gesarol.»⁴³ Etter blomstringen å dømme, kunne en regne med adskillig frukt i år, meldte bladets i juni 1947. «Nå gjelder det bare å holde skurven og skadeinsektene stangen!» formante den. Ironisk nok klaget samme artikkel over at den flotte blomstringen ikke hadde ført til mye pollinering: «Jo, været under blomstringen var upåklagelig, men hvor ble det av våre venner humlene og biene og de andre støvflygerne? Etter rapporter å dømme har de vært lite å se trass i sola og varmen.» Blandet mente det var vinterkulda og krigsårenes frostvintre som hadde tatt knekken på dem.⁴⁴ At giften kunne ha bidratt virket utenkelig.

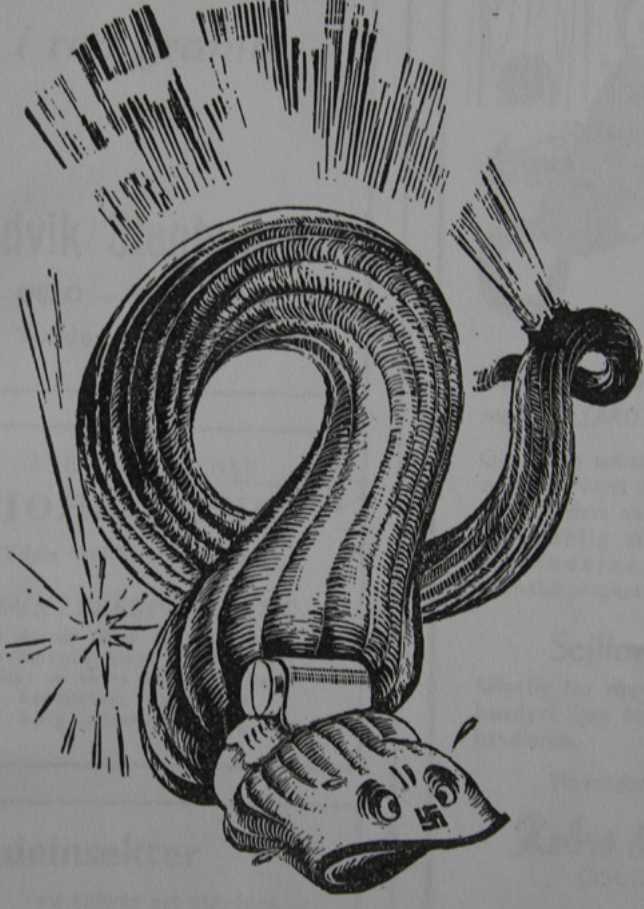
Bladet hevdet folk kunne takke seg selv om skadeinsektene angrep. Hageeiere som ikke deltok i kampen mot krekene var uansvarlige og et problem for sine omgivelser ved at deres hage ble klekkeri og oppalingsanstalt for insekter og skadedyr. En hører et «aldri mer 9. april» i underteksten.

DØD, KRIG OG FOLKLORE

De nye plantevernmidlene ble i de første 10–15 årene etter 1945 presentert gjennom to særlig tydelige idekretser: Det ene var krigsretorikk og krigsmetaforer med referanser til verdenskrigen og den kalde krigen. Det ble ikke bare spilt subtilt på underbevissthet og implisitte tankefigurer. Insekter og andre udyr som skulle kverkes, kunne utstyres med nazisymboler eller med hammer og sigd, eller de kunne fremstilles som en truende hær som kjempet for å ta over verden og gjøre menneskene ufrie og elendige. Dette var kjente allegorier både i amerikanske anti-insektkampanjer og i Hollywoods populære Big Bug Movies på 1950-tallet, flere finansiert av plantevernindustrien,⁴⁵ og i ulike kampanjer for ugressmidler eller giftstoffer som lovet amerikanerne ugressfrie bedd og perfekt plen.⁴⁶ I Hagetidend kom denne forestillingsverdenen og dens tenkemåter til syne både i reklame, fagartikler og brev fra leserne.

Annonsene for slangeklemmen Cheney fortalte at navnet «uttales: Tsjini» og «var med på å vinne krigen, et virkelig kvalitetsprodukt til en rimelig pris!». Blikkfanget var en ekkel slange med svastika i snuten som var i ferd med å kveles av slangeklemmen Cheney og de gode kreftene i verden.⁴⁷ I Dytrol-reklamen fra Shell, «Fruktens fiender» marsjerte fem ulike insekttyper innover en frukt-tregrein med våpen som representerte ulike historiske fiender: middelalderske lanseøkser, arabiske sverd, høygafler fra den franske revolusjonen og sovjetiske sigder. Treets beskytter stanset dem alle med sin kraftige sprøytestråle. Teksten

Cheney
uttales: Tsjini ~ slangeklemmen

som var med på å vinne krigen, et virkelig kvalitetsprodukt til en rimelig pris!

LAURITZEN & THOMMESSEN
Chr. Krohgs gt. 32 - Oslo - Telefoner: 41 16 12, 42 51 37

Bilde 5: Slangeklemmen Cheney.

spilte på parallelliteten med historiens «plager» som en aldri ble ordentlig kvitt. De dukket opp igjen og igjen fordi en ikke fikk drept dem i «eggstadiet»⁴⁸

«Pass opp for eplevikleren!» advarte annonsene.⁴⁹ «DDT original Geigy DDT. Det nye våpen i kampen mot skadeinsekter og parasitter på planter dyr og mennesker» forkynte helsides annonser fra Hans Clausen A.S. «Siste nytt fra insektfronten!» og «Ta kverken på kulturplantenes parasitter!» var overskrifter i krigstyper fra A/S Plantevern-Kjemi i annonsen for en rekke «Kverk»-produkter.⁵⁰ «Død over parasittene, sier Frøken GRO. Hun bruker DDT-preparatene Gesarol mot fluer i stall og fjøs [...] Neocid mot veggedyr, lus lopper, maur etc.», fortalte annonsen til Krogsbøl og Winje, der «frøken Gro» var avbildet med drapskniv i hånden foran en haug med døde innsekter og viste tommelen ned på kriger-manner.⁵¹ «Kjøp HEKSA i tide for å slå til med en gang disse glupske vesener viser seg. Allerede et par dager etter oppspiring eller utplantning kan det være for seint!» advarte A/S Plantevern-Kjemi i reklamen for Heksa 6.6.6.⁵²

Til krigsmetaforikken hørte også redskapene for å få sprøytevæsken skikkelig opp i trærne og utover plantefelt og bærbusker. Reklamene for ryggspøyter, hånd- og motordrevne trillebårspøyter og store motoriserte spøyter på hjul som kunne trekkes av hest, bil og traktor var mange. Mannen som poserte med ryggspøyte eller sto midt i «krigen» mot skadedyrene og pøste ut sprøytevæske mot frukttrærne, var blant de hyppigst avbildede figurene, både redaksjonelt og i annonsene.⁵³ Frem til omkring 1965 var mannen med sprøyten var selve bildet av en fagutdannet gartner, og figurerte også senere i annonser for gartnerutdanninger som Statens gartnerskoler.⁵⁴ Mannen med sprøyten var påfallende lik et kriger med maskingevær som forsvarte landet mot fienden, ofte iført antrekk i «gutta på skauen»-stil. De store motoriserte sprøytene fremsto som plantevernets «tanks». Også ridderrustninger var hyppige virkemiddel i reklamen.⁵⁵ Alle metoder i denne «krigen» ble bifalt i *Hagetidend*, og meldte sommeren 1947 entusiastisk at svenskene tok hadde tatt i bruk helikopter med DDT, og «lagt seg på vingene for å få has på sine vingete fiender – skadeinsektene. (...) fremgangsmåten blir jo noe den samme som ved bombing.»⁵⁶

Den andre tydelige idekretsen i giftdiskursen var folkeeventyrets. Naturen ble tillagt menneskelige trekk, tenkning og motiver og karakterisert med eventyrfortellerens dramatiske virkemidler: «Når du vakner en morgen utpå seinsommeren og hører trosten skratter ondskapsfullt ute i bærbuskene dine», ja, hva så, spurte *Hagetidend*.⁵⁷ «Kjenner du denne styggen?», spurte reklamen for Hexa jordloppopulver med bilde av en diger jordloppe.⁵⁸

Der hvor den angriper, blir avlinga borte. Men ikke nå lenger: HEKSA tar den. HEKSA er et av den moderne vitenskapens ypperligste resultater. Den kjemiske betegnelse er HEKSAklorcykloheksan, populært kalt 6.6.6. HEKSA er like billig som det er virkningsfullt. Bli kvitt fanteriet nå! Og behold grøden selv.⁵⁹

Navn som Heksa, en ond trollkvinne, og 6.6.6. som alluderte Dyret i Åpenbaringen og «Dommedag for insektene», hadde tydelige folklorereferanser. Forestillinger fra krig og eventyr finner vi igjen i en rekke av «imagene» giften ble ikledd i reklamen. I de første 10–15 årene etter krigen, da det særlig var insektgiften som blir sterkt markedsført, finner vi særlig bildene: «Den patriotiske giften», «den vitenskapelige giften», «gjerrigknarkgiften» og «machogiften». Fra rundt 1960 av ser en gradvis mer av andre bilder, som «No problem»-giften, og mellom 1965 og 1975, da særlig ugrasmidler blir markedsført og solgt i et helt nytt omfang, var markedsføringen sterk av «den bedagelige giften», «glamourgiften» og «omsorgs-giften», sistnevnte var tilsynelatende en trivelig gift. Fra å bli figurert som våpen av en kraftig og dødelig type, med slagord som død og kverk på 1940-tallet, gikk giften rundt 1970 til å bli figurert som medisin som var ufarlig og helsebringende og bare trengtes i små doser for å kurere en «lidelse».

Klassikeren innenfor sjangeren den patriotiske giften, et bilde som raskt ble overført til pesticidene, var annonsene for Scillarott. Under bildet av to rotter som paret seg sto budskapet: «259 000 000 rotter avler et eneste par på tre år dersom all yngelen får leve opp. Hver rotte De dreper, sparer landet for uerstattelige verdier.»⁶⁰ Denne klassiske oversvømmelsesretorikken var ubehagelig lik den nazityske propagandafilmer hadde brukt i ulike kampanjer. I rottegiftreklamen ser vi hvordan det å selge tydelig død og vilje til å drepe var regnet for godt reklame. Andre annonser, med en katt som hadde fanget en rotte fortalte: «Katten er god, men Scillarott er bedre. Om våren søker rottene ut av huset. Nytt sjansen til å utrydde dem ved å servere *et dødelig måltid* med den *moderne rottegift*, strandløk-preparatet Scillarott.»⁶¹

Denne patriotiske retorikken fra rottegiften ble overført til insektgiftreklamene. Det var skadene på *landet* som ble fremhevet her. Den enkelte måtte bruke gift i landets tjeneste: «Jordloppene gjør årlig skade for millioner av kroner.» Heksa jordloppepulver med «den nye sterke insektgift HEKSAklorcykloheksan (C₆H₆L₆ = 6.6.6.) som er dobbeltvirkede; dvs. Virker både som kontakt- og tarmgift». Hvilke dyr som burde bekjempes i fedrelandets tjeneste var tøyelig. HEKSA virket også mot «en rekke andre skadedyr» som maur, kålmark, mark i bringebær,

glansbiller, kjølmarm og munkelus med flere, fortalte de helsides annonsene fra A/S Plantevern-Kjemi.⁶² Fra opphavet i kampanjer mot rotter og snegler ble begrepet «Kverk» fra 1946 omgjort til det sentrale slagordet og begrepet også for gift mot insekter og ugras. Det understøttet en visuell strategi med å vise frem dyret eller planten som skulle «kverkes» og skaden disse ville gjøre, slik at «kverk» ble et dagligdags synonym for gift mot det reklamen fremstilte som ekle dyr og planter. A/S Plantevern-Kjemi brukte fra sist på 1940-tallet begrepet «Kverk» i alle gift-annonsene. «Kverk snilene med snilekverk» oppfordret annonser med tegninger av ulike sneglearter på vei for å spise kålplantene men stanset av «Kverken».⁶³

En ypperlig salgsattributt var i denne fasen at giften hørtes skikkelig giftig ut. Blant fengende navn var «Toxin- mot alle skadeinsekter», som fantes i typene A, B, C, D, X og Q mot alle typer av innsekt⁶⁴ «Roktaklor» tok drepen på kålfluer, løfluer og gulrotfluer og de fleste larver og insekter i jorden.⁶⁵ «Nekro» fantes i typene grønn, gul og blå: «Skadeinsektene kommer tidlig. Likesom naturen bryter frem fra sin hvileperiode våkner insektene fra vinterdvalen. Men bekjempelsen er ikke lenger noe problem. Ta NEKRO med i sprøyteplanen.»⁶⁶ Innsektene ble oftest fremstilt som noe annet enn «naturen», noe som truet den. Dette var typisk for mye av propagandamateriellet fra giftprodusentene, der kjemien var naturens og menneskenes venn. «Agrocide. Inneholder det nye kraftige insektdrepende middel Gammehexane (Heksaklorcykloheksan – 666) fra Plant Protection, Ltd.» lokket distributøren. Agrocide kom i type 1, 2 og 3.⁶⁷ Attributter som tall- og bokstavrekker for ulike underprodukter, skulle konnotere systematikk, planmessighet og *vitenskapelighet*. A.S. Plantevern-Kjemi produserte og markedsførte DDT-Kverk i 8 ulike produkttyper. Firmaet utformet lenge annonser som «Meddelelse fra a.s. Plantevern-kjemi», for å gi inntrykk av at dette var en offentlig eller uavhengig autoritativ «bekjentgjørelse». Annonsene viste også ofte til redaksjonelle omtaler og anbefalinger i samme nummer.⁶⁸

Redskapene til å spre midlene skulle også fremvise voldsom kraft. Blant disse var «Svovelfordamperen Vesuv», som spredte svovel- og nikotinvæskedamp, «Atomisator», «Zyklon» og den digre danske «Orkansprøyten» som liknet en tanks.⁶⁹ Sprøytene ble presentert med voldsom fremskrittsoptimisme og uten betenknninger.

Gjerrigknarkgiften kommuniserte: Det er mitt, mitt, mitt! Hvert dyr som forsyner seg, stjeler fra meg og mitt arbeid og ønsker å utarme nettopp meg og ta fra meg gleder og velstand. «La ikke jordinsektene spise opp fortjenesten», forkynte Shell og anbefalte Aldrex og Dioldrex.⁷⁰ Annonsene spilte også på misunnelse, særlig overfor «naboen» som hadde penere hage og mer frukt og grønnsaker

fordi han var med i Hageselskapet og derfor brukte de rette plantevern- og ugrasmidler.⁷¹ Annonser og innsenderspørsmål konstruerte fra sist på 1950-tallet dette feltet som en voksende serie av «ergrelser». Ved å få hageeiere til å «ergre seg» over ting, kunne det skapes et behov og en motivasjon til kjøp. Fremstillinger av hageeiere som ergret seg over dette og hint, og særlig slikt som skapte uorden og «slit og strev» for å holde tritt med naboen, var hyppige fra omkring 1960 av. Mange hageeiere hadde nå hatt arbeidskrevende plen så lenge at de var blitt passe forsynt av endeløst plenstell eller nærmest besatte av trangen til å vise frem en perfekt plen. Dette påvirket markedsføringsmulighetene.

NO PROBLEM!

Den bedagelige giften var særlig ugrasmidlene av ulike slag, både de moderne hormonpreparatene og de petroleumsbaserte typene. Formene varierte etter om de rettet seg til bønder og hagebrukere med større åker eller bedd, eller til menn med prydhager, pipe og filthatt, som figurerte i andre annonser. Den uovertrufne giften i denne siste kategorien var utvilsomt A/S Plantevern-Kjemis lansering fra 1957, «Kverk-Stokken» med sterk øvre middelklasseprofil. Kverk-stokken var en spaserstokk i det nye materialet plast som var «ladet med hormonpreparat» mot ugras, som *Hagetidens* forklarte dette redaksjonelt. Stokken tok man med seg på «spasertur» eller «rundtur» i hagen, gjerne i dress og slips, filthatt og pensko og med en avslappende sigarett i munnen, i følge annonsetegningen. Kom man over en ugressplante en «ønsket å drepe [...] trykkes på en knapp, og ugrasvæske sprøytes ut i en strålebunt på planten».⁷²

Den glamorøse giften fremsto som en tydeligere figur i reklamen utover på 1960-tallet: Glamourpyntede damer som poserte i prydhagen og reklamerte for fargesterke storblomstrede stilkroser plenfrø, plenklippere, hagemøbler og solsenger. Middelklassemenn poserte med nye utegriller og den kjemisk ugrasfrie oppkjørsler til bilen, alt helt «problemfritt».

Giftens problematiske sider kom noen sjeldne ganger til syne i *Hagetidens* spalter, og da på ulike måter.⁷³ I 1953 kom krav om bedre merking av gift. Flere stoffer ble forbudt med ny lovgivning i 1963 og flere særskilte forbud, som av DDT, ble vedtatt i 1970. Etter dette ble flere av de fremste autoritetene på plantevernområdet mer nøkterne i sine anbefalinger, uten på noen måte å ta synlig selvkritikk på tidligere standpunkt. Ulemper som kom frem i spaltene var særlig sprøyteskader, økende resistens mot DDT og andre insektmidler og biedød.⁷⁴ Samtidig var flere blitt skremt av triste og dramatiske tilfeller av forgiftninger og

UGRESS?

Det er hyggelig å gå en tur med KVERK-STOKKEN. Den dreper ugresset mens De spaserer.

Et helt nytt «våpen» for ugress-bekjempelse. KVERK-STOKKEN gjør slutt på strevsom lusing og verkende rygg.

**EFFEKTIV -
LETTVINT -
RIMELIG!**

Kjøp den hos Deres
forhandler av plante-
vernmidler.

A/S PLANTEVERN-KJEMI

SKØYEN, OSLO

Bilde 6: Mann med giftstokk.

dødsulykker knyttet til bruk og oppbevaring av giftstoffene. Fra tidlig 1950-tall satset derfor reklamen å berolige småhageeierne ved å fortelle dem at proffene hadde løst «problemet» greit og «praktisk» for dem slik at de ikke trengte å bekymre seg, eller å tenke.

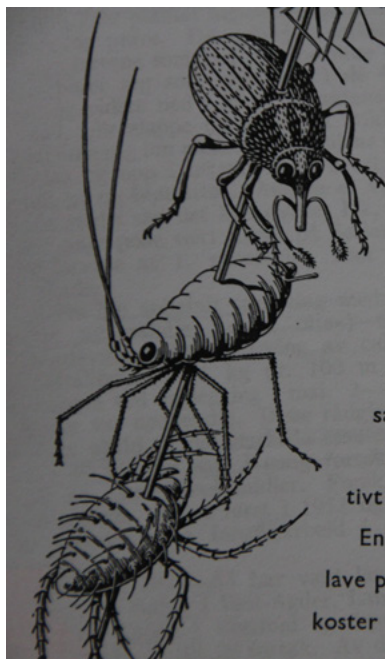
Ordet «problem» i sammenhenger som «ikke noe problem» og «problemet er løst» dukket nå opp som et slags nyord i annonsene fra internasjonale firma. De nye forskriftene fra 1953 påbød bedre merking og bruksanvisninger på produktet, og gjorde kjøperne mer oppmerksom på de akutte giftfarene og giftighetsgradene. Dermed ble «mindre giftig enn» konkurrenten et salgsargument i annonsene som forsikret at tidligere «problemer» med middelet var korrigert for.⁷⁵ Bladan E605 «er mindre giftig enn midler av Parathion-typen, både som magegift og når det gjelder gjennomtrengbarhet av huden», fortalte annonsene, – som hadde lokket med det motsatte få år før.⁷⁶ «Ufarlig for folk og fe», ble fra 1955 av det vanlige omkvedet i annonsene.⁷⁷ Samtidig kjørte kjemigigantene også ufortrødent på med sin propaganda for forbyggende og planmessig sprøyting, og reklamerte for sterkere saker i andre annonser.⁷⁸

«Mindre giftig enn» -argumentasjonen brukte også Statens plantevern, statsentomologen og Institutt for landbrukskemi, som viste til «de eldre arsen- og nikotin-preparatenes langt større giftighet» når de forsvarte «de nye plantevernmidlene» mot kritikk.⁷⁹ Både annonsene og *Minnelista* konstruerte den ansvarlige hagedyrkeren som Den systematiske sprøyteren.

Historien går ikke i rette linjer, heller ikke historien om plantevernmidler i disse 30 årene. Selv om DDT hadde sin glansperiode på 1940-tallet, og det kom kritikk mot middelets effektivitet og resistensproblemene i årene 1950–54, betydde ikke dette slutten for stoffet. Allerede i 1958 var DDT-Kverk symbolene igjen store i annonsene som på etterkrigsvis forkynte «Det er nå udyra skal tas. Sprøyt i tide med Gesarol».⁸⁰ *Minnelista* for 1958 presenterte også DDT som et godt middel mot trips, teger, sommerfugllarver og mange biller, men at sterk bruk kunne øke bestanden av midder. «Giftig, men relativt ufarlig for mennesker og dyr», var nå sannheten i *Minnelista*.⁸¹

MEDISIN, HYGIENE OG OMSORG

Mens glamourgiften vekta «pen» og å sole seg i omgivelsenes blikk ved hjelp av ulike giftstoffer, vekta omsorgsgiften «ren» og den høye «hygieniske» standarden mor kunne holde i familiens «utestue» ved å holde den fri for ulike kryp. Omsorgsgiften hadde sin glansperiode fra sist på 1950-tallet og gjennom 1960-årene.

BLADAN

Det ledende thiofosformiddel

Til tross for nye midler og stor konkurranse viser omsetningen at det fra år til år brukes stadig mer Bladan. Dette skyldes at Bladan virker mot både sugende, gnagende og minerende insekter — det vil si nær sagt alle vanlige skadedyr!

Forsøk og praksis viser at Bladan virker hurtig og effektivt og kan i de fleste tilfeller erstatte andre insektmidler.

En medvirkende årsak til det stigende forbruk er den meget lave pris. Brukt i vanlig styrke 0,04% (40 ml til 100 liter vann) koster Bladan ikke mere enn 1,8 øre pr. liter sprøytevæske.

Bilde 7: Bladan.

Midlene ble presentert som hjelp til «renhold» i hagen. Markedsføringen fortalte hvor sikre og ufarlige hagegiftene var for alle i familien og hvor viktig det var for mor å vise omsorg ved å holde utøyt borte fra barna og stedene der barna lekte og familien oppholdt seg, slik at «alle i familien kunne trives». Ved å fortelle leserne at hagen var et av hjemmets rom, en stue som trengte «rengjøring» fra uønskede krek av alle slag, forsøkte flere av giftprodusentene å gjøre arenaen og anvendelsesområdene for kjemien sin uendelig, ikke bare ved å ekspandere den ut i naturen omkring.

Også disse annonsene krevde «systematisk plan» og viste til *Minnelista* for sprøytetider og blandingsforhold.⁸²

Men forståelsen av hva som var omsorg ble også påvirket av den nye internasjonale giftkritikken. I 1962 publiserte den amerikanske biologen Rachel Carson sin bok *Silent Spring*. Boka utkom på norsk året etter med tittelen *Den tause våren*.⁸³ Her presenterte hun anerkjent forskning fra en rekke forskere som viste virkningen av DDT på naturen, både de umiddelbare virkningene og de kumulative effektene i økosystemer og i mennesker.⁸⁴

Carsons og andre forskeres advarsler om effektene av DDT og andre plantevernmidler påvirket tydelig deler av opinionen, men la på 1960-tallet ingen synlige demper på produsentenes propaganda for plantevernmidlene. Slik Siiskonen har vist for Svenske og Finske landbrukstidsskrift og deres faste plantevernekspertter, forsøkte også ledende norske plantevernekspertter og *Norsk Hagetidend* å tie i hjel Carsons bok og å bagatellisere hennes innflytelse på og voksende tilslutning fra opinionen.⁸⁵ Heller ikke i *Hagetidend* blir *Silent Spring* nevnt med ett eneste ord, selv om det er tydelig at også de norske plantevernekspertene hadde lest henne. Derimot bidro kritikken fra Carson og andre til å endre de retoriske strategiene i reklame og rådgivning. I 1967 var fremdeles annonsene for plantevern- og ugressmidler de desidert største i *Hagetidend*, og fremdeles dominerte de samme store aktørene. Men reklamen hadde nå et helt annet preg. Det var få eller ingen krigstyper som manet til død, krig, kamp eller kverking eller som lokket med stor giftighet mot alle slags krek. Borte var også bildene av hauger med døde insekter av ulike slag og av kjempeinsekter som angrep med alle slags våpen. Annonsene for de fleste midlene mot soppsykdommer og insekter hadde nå fått en form som liknet legemiddelresepten og legemiddeldeklarasjonen, et slags farmasiens, apotekets og helsevesenets estetiske ideal. Illusjonen som ble solgt var nå at plantene var blitt «syke eller skadet» og at det kjemiske middelet var en «medisin» foreskrevet av «plantelegene» for å «helbrede» plantene. Navnene på flere nye midler fjernet seg nå bort fra gift, krig, død og hyperkjemisk mot navn som liknet på legemidler. Her gikk de kjemigigantene som også var legemiddelprodusenter foran. Blant disse var «Euparen (diklofuanid)» fra Bayer som i «deklarasjonen» i annonsen hadde «kurativ (drepande) virkning mot meldugg på roser, er et utmerket middel mot skurv og har ellers god virkning mot en rekke andre sykdommer i pryd-, frukt- og bærhagen.» Andre Euparen-annonser liknet tidens klassiske glossy legemiddelreklamer, der det tradisjonelle bildet av en smilende dame var erstattet av en ditto stilkrose. «Gjør som yrkesdyrkeren – bruk EUPAREN – da får De friskere bær og frukt og vakrere roser.»⁸⁶ Tilsvarende hadde reklamen for fosformiddelet Basudin fra Geigy fremstått fra 1957 av. «Bare en brøkdel så giftig som eldre midler som ofte er årsak til forgiftninger og dødsulykker.» Rett og slett et middel som reddet liv.⁸⁷

Samme strategi ble fulgt av mange av insektmidlene, og flere produsenter tilpasset produktnavnene fra 1971 av. A/S Plantevern-Kjemi, det norske firmaet som hadde produsert suverent flest av de nå forbudte produktene, annonserte i 1971 i mindre annonser for skadedyrmiddelet Rogor, et middel med «kontakt- og langtidsvirkning» mot «mange skadedyr» og «det mist giftige av systemiske

Den beste løsning når hagen skal sprøytes

Mot skadedyr:

LEBAYCID (fenthion)

De fleste vanlige skadedyr i pryd-, frukt-, bær- og grønnsakhagen bekjempes effektivt med Lebaycid. Midlet er særlig egnet for amatør-dyrkerne (fareklasse B).

META-SYSTOX (metyl-demeton-0)

Hvis det er sterke angrep av bladlus eller midder, vil Meta-Systox, som har systemisk virkning, være å foretrekke, fordi dette middel har vesentlig lengere virkningstid enn Lebaycid.

Mot soppsykdommer:

EUPAREN (diklofluanid)

Det nye soppmiddel Euparen har størst allsidig virkning og er derfor det fordelaktigste middel i småhager. Euparen er det beste middel mot gråskimmel (råte) på jordbær og andre planter, har kurativ (drep-ende) virkning mot meldugg på roser, er et utmerket middel mot skurv og har ellers god virkning mot en rekke andre soppsykdommer i pryd-, frukt- og bærhagen. Euparen virker dessuten mot midder.

BAYER KJEMIS
OSLO

Bilde 8: «Medisinsk» reklame for legemiddelprodusenten Bayers sprøytemiddel.

skadedyrmidler». Firmaets soppmiddel «Benlate (benomyl)» hadde «både forebyggende og helbredende virkning». ⁸⁸ - Brukes slik legen har bestemt, kunne det nærmest stå på dem. ⁸⁹

Bildet av forskning, slik den ble fremstilt i reklamen, forandret seg også gjennom perioden. Mens forskningen i 1946 ble presentert som «revolusjonerende oppdagelser» av «geniale vitenskapsmenn» i kjemilaboratorier med sydende kolber og selvlysende pulvere, var det den langsomme, utprøvende og vel gjennomtenkte forskningen som ga kredibilitet til reklamen på 1970-tallet. Jo lengre det hadde vært forsket, jo bedre, ser det ut til. Rundt 30 år med forskning var åpenbart ideelt. Disse nye fremforskede metodene var ikke lenger enkel og ekkel dreping, men samvittighetsfull og klokt uttenkt behandling:

Etter mange års forskning har det lyktes Bayer å utvikle et nytt spesialmiddel som er relativt lite giftig (fareklasse B) og som bekjemper snilene særdeles effektivt. [...] Mesruol snilegift inneholder en utsøkt åte som etes begjærlig av snilene. [...] så effektiv at man bare behøver å strø ut små mengder [...] De minste pakninger er samtidig en praktisk strøboks slik at hvem som helst enkelt og sikkert kunne bruke stoffet. ⁹⁰

1970 var det første internasjonale naturvernåret. *Hagetidend* presenterte metoder for et mer «naturlig» hagebruk, bruk av naturgjødsl, legging av kompost og introduserte for sine lesere begrepene økologisk og biologisk hagebruk og prinsippene bak disse. Tidsskriftet trykket i 1970 faktisk også en artikkel av Lauritz Sømme, ny leder av Statens plantevern, om «Naturvennlig plantevern». ⁹¹

I naturvernåret var fremdeles annonsene for giftige plantevernmidler og ugressmidler de som fyller flest helsider i *Norsk Hagetidend*. Særlig gjaldt dette ugrasmidlene, som det hadde vært langt mindre oppmerksomhet omkring naturskadevirkningene av. Men fra 1970 av sto slike annonser side om side med andre annonser som reklamerte for giftfrie produkter, som giftfri husmaling og plengjødsl og kompostbinger for å lage sin egen kompost. ⁹²

Tonen i spaltene i *Norsk Hagetidend* forandret seg gradvis utover mot 1975, mest de siste årene. I 1975 trykket bladet eksplisitte formaninger og advarsler om forsiktighet ved bruk av plantevernmidler foran rådene om bekjempingsmidler i *Minnelista*, ga råd om giftfri forebygging som kunne bidra til å forhindre sykdommer og skadedyr, og ba folk om ikke å bruke giftstoffer før dette var helt nødvendig etter et masseangrep. Anbefalingene var altså kommet svært langt fra

femtitallets anbefalinger om 9 forebyggende frukttresprøytinger i sesongen, for å forhindre at det skulle oppstå et sopp- eller innsektangrep.

Historien om giften er mangfoldig, full av kontroverser, diskusjoner og forskjellige interessante perspektiver. Her har vi bare fulgt ett tema, men et tema som likevel sier mye om mentalitet og kommersielle kulturuttrykk omkring liv og død på midten av 1900-tallet. At denne historien er en del av manges historie, var en del av manges hverdagsliv, kan en stadig få bekreftet av de mange fortellingene om forrige familiegenerasjons kamp mot «krekene» i hage, hus, uthus og omgivelser, og av giftige etterlatenskaper i falmet gammel emballasje som stadig dukker opp i skap, låver og redskapsboder. Disse historiene, og historiene om menneskers erfaringer med giftstoffene på andre områder i hverdagsliv og samfunn er det jeg ønsker å samle i det større prosjektet *Dødelige drømmer*?

– Personlige erfaringer og historier dere vil dele mottas med stor interesse.

may-brith.o.nielsen@uia.no

LITTERATUR

- Bernes, Claes og Lundgren, Lars J. *Bruk och missbruk av naturens resurser. En svensk miljöhistoria*, Monitor 2009.
- Carson, Rachel. *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin, 1962.
- Graham, Frank Jr. *Since Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin, 1970.
- Daniel, Peter. *Toxic Drift. Pesticides and Health in the Post-War II South*. Baton Rouge: University of Louisiana Press, 2005.
- Davis, Lee Niedringhaus. *The Corporate Alchemists. Profit Takers and Problem Makers in the Chemical Industry*, William Morrow and Company, Inc. New York, 1984.
- Kinkela, David. *DDT and the American Century. Global Health, Environmental Politics, and the Pesticide That Changed the World*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2011.
- Lear, Linda. *Rachel Carson. Witness for Nature*. New York: Holt, 1997.
- Minneliste for Hagedyrkere 1945–1975*.
- Norsk Hagetidend (NH) 1939–1975*.
- Ohman Nielsen, May-Brith. *Kverk krekene! Kverk krekene! Strategier for å selge liv og død til norske hageeiere 1945–1977*, i Ohman Nielsen (red.) 2014.
- Ohman Nielsen, May-Brith. *Små paradiser. Kolonihager i 100 år*. Kristiansand: Portal forlag, skal utgis 2015.

- Ohman Nielsen, May-Brith (red.). Å selge liv og død. Kommersielle strategier og kulturuttrykk i markedsføring av død og dødsfrykt, University Press of Eastern Finland, Joensuu 2014.
- Sheail, John. *Pesticides and Nature Conservation. The British Experience, 1950–1975*. Oxford: Oxford University Press, 1985.
- Siiskonen, Harri. »Silent Spring and the Nordic Agricultural Magazines.« *Scandinavian Economic History Review* 50, nr. 1 (2002): 7–23.
- Siiskonen, Harri. *Dödsrisker och kommersiella interessen i kampen mot kvickrot i det finska jordbruket*, i Ohman Nielsen (2014).
- Steinberg, Ted. *American Green. The Obsessive Quest for the Perfect Lawn*. New York: W. W. Norton, 2006.
- Stoll, Mark. *Rachel Carson's Silent Spring, a Book that Changed the World*. Online exhibition at <http://www.environmentandsociety.org/exhibitions/silent-spring/overview>
- Tsutsui, William M. «Looking Straight at 'Them!' Understanding the Big Bug Movies of the 1950s. « *Environmental History* 12, nr. 2 (2007): 237–253.

SLUTTNOTER

- 1 En mer omfattende utgave av denne teksten er tidligere publisert som May-Brith Ohman Nielsen. Kverk Krekene! Strategier for å selge liv og død til norske hageeiere 1945–1975, i May-Brith Ohman Nielsen (red.): *Å selge liv og død. Kommersielle strategier og kulturuttrykk i markedsføring av død og dødsfrykt*, University Press of Eastern Finland, Joensuu 2014.
- 2 *Dødelige drømmer* er et pågående prosjekt som studerer propagandaen for og bruken av pesticider og herbicider blant vanlige småhagedyrkere, i hushold og på arbeidsplasser. Ferdigstilles 2016. *Små paradis*. 100 år med kolonihager, utkommer på Portal forlag 2015.
- 3 Ohman Nielsen, *Små paradis*.
- 4 Utviklingen mot begrensninger i Storbritannia er omtalt i Sheail 1985. Utviklingen i Sverige er omtalt i Bernes og Lundgren 2009. Utviklingen i USA er omtalt i Kinkela 2011.
- 5 NH 1946, s. 2.
- 6 NH 1956, s. 29.
- 7 90-årsjubileumsnummeret av NH 1974. I denne fasen var det særlig utbygging av nye boligfelt med eneboliger og hager som skapte en ny medlems- og lesergruppe som oppfattet hagen som et «uterom» omkring huset, et sted for rekreasjon og forbruk.
- 8 Ohman Nielsen, *Dødelige drømmer* (manus)
- 9 Ohman Nielsen, *Små paradis* (manus)
- 10 Se Kinkela 2011 og Daniel 2005.
- 11 Se eksempel på slike i NH 1946, s. 135; NH 1947, s. 151 ff; NH 1948, s. 170 ff.

- 12 Om disse stoffene se Ohman Nielsen 2014 s. 19ff. Se også flere titler i litteraturlisten bak i denne artikkelen.
- 13 Om den storskala bruken av Parathion og andre akuttgiftige stoffer i insektsbekjempelse i USA, se Daniel 2005. Se også Ohman Nielsen 2014.
- 14 NH 1946, s. 90 f.
- 15 Blant de få og de som tidligst fra faglig hold kritiserer bruken av DDT, Heksa og E 605 (altså Bladan), i *Norsk Hagetidend*, og gjentatte ganger tar opp behov for avventing, begrensing og sikrere bruk, var entomologen Alfild Løken. Høsten 1948 rådet hun i artikkelen «Er DDT, Heksa og E 605 ufarlige for folk og fe», folk til å se sakene litt an og ikke ta i bruk de nye plantevernmidlene før preparatenes virkning på «den menneskelige organisme» var bedre klarlagt. NH 1948, s. 190 f.
- 16 Se nedenfor, blant annet om *Minneliste for Hagedyrkere*.
- 17 NH 1946, s. 14 f.
- 18 *Ibid.*, uthevinger er fra kilden.
- 19 NH 1946, s. 50: Øystein Husaas: «Mer om DDT».
- 20 NH 1946, annonsebilag ca. s. 120.
- 21 NH 1946, s. 132 f.
- 22 *Ibid.*
- 23 *Ibid.*
- 24 *Ibid.*, s. 133
- 25 *Ibid.*, s. 133.
- 26 *Ibid.*, s. 133.
- 27 Se også diskusjon og andre eksempler ovenfor og nedenfor i denne artikkelen.
- 28 Se NH 1949, annonsedel ca. s. 89 og en rekke påfølgende annonser, deriblant *ibid.*, ca. s. 112, ca. s. 132; NH 1953, ca. s. 41. Se også den tosides annonsen for Forsforkverk fra samme også basert på Thioforfor E 605, NH 1949, annonsedel ca. s. 141. Se også annonsen for «Sladan – Det ledende thioforformiddel, NH 1953, ca. s. 64.
- 29 Påstander i annonsen, blant annet i NH 1949, annonsedel ca. s. 132.
- 30 NH 1948 s. 53 ff. Den sterke krigsmetaforikken i agitasjonen for herbicidene er også påvist av Siiskonen for Sverige og Finland. Siiskonen 2002.
- 31 Ohman Nielsen: *Dødelige drømmer*.
- 32 NH 1948, annonsedel ca. s. 92, se også annonse for «2,4-D Weedone til plener, beiter og annen grasmark» og «Dow Selective i korn og erter» fra Edv. Björklund, *ibid.*
- 33 NH 1950, annonsedel ca. s. 103. Også denne annonsen viste til godkjenning fra Institutt for landbrukskjemi og Statens planteverns ugrasbiologiske avdeling. De forsikret at kverken drepte de aller fleste typer ugras og at den kunne brukes overalt: «i kornåker, eng, beiter, plener, grøftekanter o.l.».

- 34 *Hagetidend* forklarte sakssamarbeidet slik, i 1959, «Det norske Hageselskap har gjennom alle år hatt et meget godt samarbeid med Statens plantevern. Nær sagt utallige artikler har folkene der skrevet i *Norsk Hagetidend*, og i *Minneliste for Hagedyrkere* har de alltid vært med og satt opp sprøyteplaner og gitt gode råd om valg av plantevernmidler. Bøkene «Sjukdomer og skadedyr i frukt- og bærhagen» og «Skadedyr og sjukdommer på grønnsaksvekstene» er også kommet i stand ved et intimt samarbeid mellom Det norske Hageselskap og Statens Plantevern. *NH* 1958, s. 154 f. Om henvisningspraksis, se for eksempel annonsen for Lindan fra Hortex, *NH* 1954, ca. s. 50: «Vi ber Dem derfor studere *Minnelisten for Hagedyrkere* 1954, flyveblad og andre meldinger fra Statens Plantevern».
- 35 *Minneliste for Hagedyrkere* 1952, henholdsvis s. 17 ff og 29 ff. Lederen for Statens Plantevern var på denne tiden fremdeles Sømme og forsøksleder var Husaas. Se ovenfor.
- 36 Se en mer utførlig gjennomgang i Ohman Nielsen (2014).
- 37 *Minneliste for Hagedyrkere* 1952,
- 38 Merk at «forholdene på stedet» ikke betyr at en skulle avvente et insektangrep før en sprøyte. Stadstilpasningen handlet om at ulike steder hadde ulike typer av innsekter, avhengig av klima. Ikke alle innsektene gikk like langt nord og like høyt til fjells.
- 39 *Minneliste for Hagedyrkere* 1952, s. 29 ff.
- 40 *Minneliste for Hagedyrkere* 1952, s. 3 f.
- 41 Om Hageselskapets forhold til ugrasmidlene, se Ohman Nielsen, *Dødelige drømmer*.
- 42 *NH* 1953, ca. s. 29.
- 43 *NH* 1946, annonsedel ca. 139.
- 44 *NH* 1947, s. 129.
- 45 Tsutsui, «Looking Straight at 'Them!'».
- 46 Steinberg, *American Green*.
- 47 *NH* 1947, annonsedel ca. s. 106.
- 48 *NH* 1949, annonsedel ca. s. 58.
- 49 *NH* 1962, ca. s. 109. Se også Geigys «Nå må de snart sprøyte mot rognebærmøllet», se ovenfor.
- 50 *NH* 1949, ca. s. 141, tosidig annonse. *Ibid.*, *Minneliste for Hagedyrkere*, dobbeltsidig annonse s. 38–39 reklamerte for 13 ulike «landbrukskjemiske» produkter, de fleste giftstoffer.
- 51 *NH* 1946, ca. s. 196. Den finnes også i senere andre utgaver med undertittelen «Kverkpreparatene (DDT og 666) er effektive plantevern midler. Forlang brosjyre og opplysninger fra ...», *NH* 1947, annonsedel ca. s. 134.
- 52 *NH* 1949, ca. s. 112.
- 53 *NH* 1949, februarnummeret forsidefoto. Februarnummeret er det nummeret der *Minneliste for Hagedyrkere* er vedlegg, der anbefalingene om sprøyteplaner og oversikten over midler mot skadedyr, sykdommer og ugrastyper spres til landets hagedyrkere. Merk at dette forsidebildet også blir brukt på to forsider i seriene årganger og også flere ganger som bilde inni bladet. Se annonser for Dytrol fra Shell, *NH* 1953, ca. s. 44; *NH* 1954, ca. s. 23; *NH* 1957, ca. s. 51. Mannen med motorsprøyten finnes også i annonse *NH* 1953, ca. s. 64.

- 54 NH 1967, nr. 9, indre omslag «Oplæring i hagebruk og gartneri. Tiden krever grundig opplæring».
- 55 NH 1946, ca. s. 121. Denne annonsen kommer oftest i kvartside, men innimellom også i helside, og er på trykk i omtrent hvert nummer av NH i en 20-årsperiode. Slagordet er «Bruk norske sprøyte- og dustemidler». Se for eks. NH 1946, nr. 12–13; NH 1947, nr. 6, 8–9, 10, 11, 12, 13–14, eller senere serie NH 1953, nr. 4, 6–7; NH 1954, nr. 2–3, 5 og andre. Om Shell sin ridder, se NH 1954, ca. s. 98.
- 56 NH 1947, s. 153: «Hær over hauk».
- 57 NH 1947, s. 124 f: «Fuglene i hagebruket».
- 58 Mye brukt annonse, se for eksempel NH 1948, annonsedel ca. s. 87.
- 59 Annonse fra A/S Plantevern-kjemi, Skøyen, Oslo, NH 1948, annonsedel ca. s. 87.
- 60 NH 1946, annonsedel ca. s. 258. Se også NH 1947, nr. 8–9 og 15–16 og flere liknende før og senere.
- 61 NH 1947, annonsedel ca. s. 103.
- 62 NH 1946, annonsedel ca. s. 108.
- 63 Scillarot er den vanligst annonserte midlet mot rotter. Midler mot snegler er også ulike, men de største annonsene er igjen dem fra A/S Plantevern-Kjemi. Se f. eks. NH 1953, annonsebilag ca. s. 164. Se eksempel på kverk-begrepet også for firmaets ugrasmidler, NH 1950, annonsebilag ca. s. 103.
- 64 NH 1947, annonsedel ca. s. 131.
- 65 NH 1956, ca. s. 105.
- 66 NH 1950, annonsedel ca. s. 68 og ca. s. 84, se også flere annonser de påfølgende årene for ulike varianter av dette, deriblant NH 1956, ca. s. 95.
- 67 NH 1947, annonsedel ca. s. 134. Se også reklamen for A/S Hortex Produkter, NH 1953, ca. s. 90.
- 68 NH 1947, annonsedel, henviser til s. 72.
- 69 NH 1949, annonsedel ca. s. 133. Se også omtalen «En ny frukttresprøyte», NH 1949, s. 118.
- 70 NH 1957, ca. s. 138.
- 71 Også reklamen for andre produkter brukte denne strategier, som Grøndahl & søns forlag: «Liker De naboens hage? Vær da sikker på at han har lest noe av vår litteratur om emnet, som f. eks.:», NH 1957, ca. s. 273.
- 72 Redaksjonell omtale i NH 1957, s. 138, se annonser i påfølgende numre.
- 73 Se mer om dette i Ohman Nielsen 2014, samt i kommende utgivelser *Små paradiser* og *Dødelige drømmer*.
- 74 Se mer om dette i Ohman Nielsen *Små paradiser* og *Dødelige drømmer*.
- 75 NH 1953, ca. s. 64; NH 1954, ca. s. 47. Se mer i Ohman Nielsen (2024).
- 76 NH 1950, ca. s. 55, se også annonse for Bladan E 605 ca. s. 63.
- 77 Se evt. videre i Ohman Nielsen (2014).
- 78 Se evt. mer om dette i Ohman Nielsen (2014).
- 79 Se evt. videre i Ohman Nielsen (2014).

- 80 NH 1958, ca. s. 139.
- 81 *Minneliste for Hagedyrkere* 1958, s. 21. Dette var skrevet av Statens plantevern. Også for andre stoffer ble det konstatert at stoffene kunne være giftige, «men relativt ufarlig for mennesker og husdyr». Andre var «helt ufarlige».
- 82 NH 1946, annonsedel ca. s. 221.
- 83 Rachel Carson, *Den tause våren*, Tiden, Oslo 1963. Boka var oversatt av Torolf Elster.
- 84 Carson 1962, Graham 1970, Lear 1997, Stoll 2012.
- 85 Siiskonen 2002.
- 86 NH 1967, nr. 5, annonsedel indre omslag foran, og f. eks. NH 1971, nr. 6, annonsedel bak «Gjør som yrkesdyrkeren».
- 87 Se for eksempel NH 1958, ca. s. 67.
- 88 Se for eksempel NH 1971, nr. 6, annonsedel bakre omslag.
- 89 Se for eksempel NH 1971, nr. 6, annonsedel bakre omslag.
- 90 NH 1971, nr. 9, annonsedel bak, «Mesurol snilegift».
- 91 NH 1970, s. 136 f.
- 92 Se for eksempel NH 1970, nr. 6, reklamesidene bakerst.

ÅRSMØTE

24. oktober 2014

*Agder Vitenskapsakademis nye æresmedlem, Thor Einar Hanisch, mottar diplommet fra preses Ernst Håkon Jahr.
Foto: Thor Kristian Hanisch*

Nye akademimedlemmer, fra venstre Jeroen Darquennes, Andrzej Dobek, Þórhallur Eypórsson, Helje Kringlebotn Sodal, Yuriy Rogovchenko, Ulrika Söderhamn, Arne Torp og Peder A. Tyvand. Charles Ivan Armstrong, June Barrow-Green, Arnt E. Fiane og Ragnar Thygesen var ikke tilstede da bildet ble tatt. Foto: Thor Kristian Hanisch

AGDER VITENSKAPSAKADEMI

ÅRSMØTE

Fredag 24. oktober 2014 kl 17.

Klubben selskapslokaler, Kristiansand.

REFERAT

Referent: Rolf Tomas Nossum

1: ÅPNING

Preses Ernst Håkon Jahr ønsket velkommen og erklærte møtet satt kl 17:05.

2: INNKALLING, REFERAT

Enstemmig vedtak: *Innkallinga og referatet fra forrige medlemsmøte godkjennes. Akademimedlemmene Inger Johanne Håland Knutson og Arild Sæther oppnevnes til å signere årsmøtereferatet.*

3: NYTT ÆRESMEDLEM

Thor Einar Hanisch mottok diplom som æresmedlem, og holdt en takketale der han skisserte akademiets historie.

4: VELKOMMEN TIL NYE MEDLEMMER

Følgende 12 nye medlemmer ble valgt inn i 2014: Charles Ivan Armstrong, June Barrow-Green, Jeroen Darquennes, Andrzej Dobek, Þórhallur Eypórsson, Arnt E. Fiane, Yuriy Rogovchenko, Helje Kringlebotn Sødal, Ulrika Söderhamn, Ragnar Thygesen, Arne Torp, Peder A. Tyvand. Av disse var 9 tilstede og mottok sine diplomer.

Peder A. Tyvand overrakte akademiet et eksemplar av «Enok Palm Memorial Volume» av tidsskriftet European Journal of Mechanics. Arne Torp hilste akademiet med en tale på vegne av de nye medlemmene.

5: STYRETS ÅRSMELDING FOR 2013

Akademisekretæren la fram styrets årsmelding for 2013. Valgkomiteens leder påpekte at professor Roy Eriksen mangler i fortegnelsen av valgkomiteens medlemmer.

Enstemmig vedtak: *Årsmeldinga vedtas som akademiets årsmelding for 2013 med den endringen som kom fram i møtet.*

6: RAPPORT FRA POZNAN CHAPTER

Akademisekretæren la fram «Report on activity 2012–2014» fra Poznan Chapter.

Enstemmig vedtak: *Rapporten tas til etterretning. Poznan Chapter vivat, crescat, floreatque.*

7: REGNSKAP FOR 2013

Akademisekretæren la fram regnskapet for 2013.

Enstemmig vedtak: *Regnskapet godkjennes. Styret meddeles ansvarsfrihet.*

8: VALG

Valgkomiteens leder la fram følgende innstilling:

Preses: professor Ernst Håkon Jahr (for 2 år).

Styremedlemmer: professor Per Kjetil Farstad (for 1 år)

førsteamanuensis Gunvor Lande (for 2 år)

professor Marit Aamodt Nielsen (for 2 år)

professor Leiv Storesletten (for 1 år)

varamedlem professor Hallvard Hagelia (for 2 år)

varamedlem professor May-Brith Ohman Nielsen (for 2 år)

varamedlem førsteamanuensis Inger Johanne Håland Knutson (for 2 år)

Akademisekretær: professor Rolf Tomas Nossun (for 1 år)

Samtlige ble valgt ved akklamasjon.

9: AKADEMIETS ÅRBOK FOR 2013

Akademisekretæren la fram årboka for 2013 og gjorde spesielt oppmerksom på dens siste kapittel av professor Joachim Dorfmueller om Edvard Grieg og George Gershwin, med undertittelen «Wie Edvard Grieg und George Gershwin berühmt wurden. Versuch einer Synopse». Professor Dorfmueller holdt så et foredrag over samme tema, med musikalske illustrasjoner på klaver.

ÅRSMØTEFOREDRAG

Preses Ernst Håkon Jahr foredro over temaet «Andreas Faye og Holt Seminar».

Protokollen ble signert av 35 medlemmer og gjester. Møtet ble hevet kl 18:45.

Inger Johanne Håland Knutson

Arild Sæther

Thor Einar Hanisch

TAKK OG TILBAKEBLIKK PÅ MIN TID MED VÅRT GEDIGNE SØRLANDSKE AKADEMI

Preses:

Når jeg i dag står her foran denne store, feststemte forsamlingen på en av akademiets viktigste arenaer, Klubben i Kristiansand, er det med stor og dypt følt takknemlighet. Takknemlighet for at dere, mine kjære akademikolleger, har skjenket meg den store ære å bli æresmedlem. Takknemlighet for at jeg så lenge har fått være med i sentrale roller under, jeg kan vel si, akademiets nesten fantastiske tidsreise.

Jeg kaller den fantastisk fordi tanken om den oppsto allerede i 1947 i det svangre, som en spire med magnum potensial, hos redaktør Magnus Breilid i Sentralkontoret for bygdesogearbeidet på Agder. En spire, som via Agder Akademi fra 1962 og Agder Vitenskapsakademi fra 2002, i dag har etablert seg som en blomstrende plante og selvfølgelig aktør innenfor den store familien av nordiske vitenskapsakademier. Attpå til med en suksessfull kontinental avdeling i Poznan, Polen, som så gledelig, som alltid på årsfestene, er representert her i dag, og som, i parentes sagt, hjertelig takk igjen, utløste den høyt verdsatte utmerkelsen deres store Adam Mickiewicz University ved rektor Bronislaw Marciniak og professor Jacek Fisiak, Polens tidligere undervisnings- og forskningsminister, skjenket meg. Og når jeg først er inne på slikt: Igjen takk for Akademiets og Universitetet i Agders initiativ til at jeg fikk motta HM Kongens fortjenstmedalje.

Så tilbake til hovedsporet:

For det var jo Magnus Breilid som alt i 1948 søkte Det kongelige kirke- og undervisningsdepartementet om støtte til opprettelse av et Agder Akademi, og fikk nei 22. oktober fra KUD v/ selveste ekspedisjonssjef Olaf Devik. Begrunnelse: «Departementet har ikkje høve til å gje tilsegn på førehand om støtte til eit større

akademi for bygdesogearbeidet på Agder under den føresetnad at dette også får kommunal hjelp.» Med bakgrunn som senere byråsjef i samme departement kom denne refleksjonen til meg: Lå der ikke en åpning i «avslaget»? En åpning for å starte opp og så søke KUD «i etterhand», en mulighet som ikke ble forsøkt? Var Breilids kongstanke for stor til at han og hans sentralkontor kunne bære den fram alene? Paradokset er at det gikk jo heller ikke så lang tid før lokal økonomisk medvirkning nærmest ble en forutsetning for departemental «hjelp»!

Uansett gikk Breilid svanger med sin store tanke i 13 år, til 1960, da gymnaslektor Halvor Vegard Hauge fra Drammen og Lier uventet dukket opp på den sørlandske arena og umiddelbart tok den til seg og gjorde den til sin.

For Akademiet, som for universitetstanken, museene og katedralskolen, ble dr. philos Halvor Vegard Hauge en Guds gave til Sørlandet. Det var ikke opplagt at han skulle komme hit. Han søkte først rektorstillingen ved Arendal gymnas, fikk den ikke. Så rektorstillingen ved Kristiansand Katedralskole, men den respekterte inspektøren Myhre Nilsen ble innstilt av alle lokale instanser. Men KUD- statsråd Helge Sivertsen grep fatt, og Kongen i statsråd sa sitt. Hauge kom, så, tenkte stort og akademisk, forskrekket de fleste med sine visjoner for intet mindre enn et sørlandsk universitet. Og inspirert av Breilid og seg selv: Med visjonen om et akademi, med universitetssaken som selvfølgelig første sak og prioritet.

Mitt første akademiske lykketreff inntraff sammen med rektor, dr. philos Halvor Vegard Hauge primo juli 1969, da vi begge og Andreas Vollan ble meddelt per hastetelefon av ekspedisjonssjef Enevald Skadsem, med hilsen fra KUD-statsråd Kjell Bondevik, at vi var engasjert som henholdsvis direktør, undervisningsleder og høyskolelektor for å starte opp ADH, en høyskole som straks fikk en enestående opptur. Hauge trengte også snarest en ny akademisekretær etter forgjengerne Haakon Flottorp og Tore Austad, og gledet meg med å gi meg vervet. Skjebnen ville imidlertid alt sommeren 1972 at Hauge overraskende gikk tilbake til sitt rektorat ved Katedralskolen og sine andre viktige verv, nok for derfra å ha større frihet og legitimitet til å prioritere universitetssaken. Mens jeg av Skadsem ble kalt til ny stilling nasjonalt som byråsjef og nestleder for Ingjald Ørbeck Sørheim i distrikts-høyskoleseksjonen i KUD, og for å avlaste han som sekretær for Sentralutvalget for distriktshøyskolene. Da satte Hauge etter hvert sin lit til at de valgte rektorene ved ADH kunne ta ansvar for å drive akademiet videre fra sin DH- plattform. Men de hadde et rent DH-mandat og fant vel ikke å kunne prioritere en satsing på et universitetsrettet akademi der og da. Dermed havnet akademiet i et vakuum, som tross en viss satsing fra det regionale høyskolestyrets side, ikke kunne opprettholde det som en drivende kraft, utover medvirkningen til å fremme det regionale samarbeidet

mellom Bohuslän, Nord-Jylland og Sørlandet gjennom de mange Skagerrak-Kattegat prosjektene. Dette også ofte med medvirkning av Agderforskning, som Agder Akademi ble medstifter av og fulgte opp på AFs rådsmøter i et titalls år. Vi skal heller ikke glemme at akademikollega Harald Olsen gjorde en velkommen innsats med, fra AHS- sekretariatet, å ta flere kulturpolitiske initiativer til beste for regionen, alt før han ble kultursjef i Frøland og Arendal. Og akademikollega Olav Breen, også han i funksjon som akademisekretær, var som alltid til stor nytte i sin tjeneste for akademiet helt fra han kom til ADH og til dags dato.

Mitt andre akademiske lykketreff kom med professor, dr. philos, Ernst Håkon Jahr, en gedigen akademikjenner og akademiforkjemper, da han med all sin kompetanse og sitt driv feide inn over Sørlandet fra sitt professorat ved Universitetet i Tromsø, og nesten umiddelbart fulgte akademikollega, og AVAs første æresmedlem, Knut Brautaset, mekatronikkens banebryter for UiA og Agder, i Grimstad, som HiA-rektor. Som Breilid ble lykkelig da han fant gehør for sin akademidrøm hos Hauge, ble jeg lykkelig da Ernst Håkon entusiastisk, og sammen med sitt gode styre, tok det store løftet som det var å bygge et moderne vitenskapsakademi på arven fra det akademi, som under Hauge i 1960-årene hadde vist så stor livskraft. Dermed ble det mulig å feire Agder Vitenskapsakademis 10 suksessfulle år og Agder Akademis 50 samtidig 27. 10. 2012. «Ars longa, vita brevis,» det var professor Els Oksaar, Joachim Jungius Gesellschaft der Wissenschaften som hilste slik under Agder Vitenskapsakademis første årsfest her på Klubben, og fortsatte: «In necessities unitas, in dubies libertas, in omnibus caritas», i tysk oversettelse: «Im Unumgänglichen Einigkeit, im Strittigen Toleranz, in allem Menschlichkeit.» Også med referanse til Hauges verdifulle bok *Schola Christiansandensis* ligger det nær å tilføye det gamle akademiske motto: profundius, latius, certius. Det vil jo si, å nå dypere forståelse, innsikt og tolkning, å rekke videre ut og helst favne alle vitenskapens felter, og å redusere usikkerhet ved å søke sann kunnskap. Ifølge vår tidligere utdannings- og forskningsminister, da Unesco-direktør, Gudmund Hernes' tale til oss ved jubileet i 2002, holder det å huske to ting: «For det første at initiativet tilhører den som tar det. For det andre, og gjerne med referanse både til Abel og Wergeland, slik det seg hør og bør her i landsdelen, å sette en standard. Gjerne en gullstandard.»

It is a special pleasure for me to end up this modest talk of gratitude and recollection by quoting our esteemed colleague, Member of British Academy, Peter Trudgill by his final words on congratulating AVAs founding members in his speech in 2002: «I am particularly happy to see that the Agder Academy is to have a regional orientation. Social theorists tell us that an important aspect

of globalization is *glocalisation*. This term refers to the fact that globalism can strengthen localism, but also to the rather paradoxical fact that localism is now a global phenomenon. What we are witnessing is a growing global valorization of particular local identities. It is clear that the Agder Academy will be an important part of that process».

Distinguished president, board members, academy secretary Rolf Nossun, colleagues and guests: Thank you so much for your patience. Hopefully I shall have the pleasure of attending major academy events also in the future with you, and the luck to see some of you, including my son Thor Kristian and daughter-in-law Kari, occasionally also my always helpful and dedicated spouse Kirsten, quite regularly in shared premises by AVA and UiA-seniors in the cherished General Oscar Wergelands Hus on Campus Kristiansand, Gimlemoen. Here my active retired UiA-staff will continue the good work with www.agderkultur.no and www.agderkultur.uia.no and with our senior university, and do extensive research to throw more light on the history and further development of our Counties, University and Academy.

Arne Torp

TAKKETALE FRA DE NYE MEDLEMMENE

Dear president, colleagues, and friends!

I am doubly honored today, firstly having been elected member of the Agder Academy of Sciences and Letters and secondly having been invited by the president Ernst Håkon Jahr to express a few words of gratitude on behalf of all the newly elected members. After having tried to glance through the lists of some of the academic achievements of my fellow new members, I feel both humble and overwhelmed. Here are names of researchers from a wide variety of scientific fields, most of which I do not have the slightest idea of. However, the people from academic fields I happen to know are all outstanding scholars. This adds to my feeling of humility in face of the task of speaking on behalf of each member of such a group. I realize that this is an impossible challenge, and I will therefore confine myself to expressing my personal gratitude, thereby assuming that this feeling will also be shared by the other new members.

When I was informed about the election some time ago, I came to think of what our Lord Jesus Christ once said, when visiting his old hometown, Nazareth, and was not very well received by the local population: "A prophet is honored everywhere except in his hometown and with his own people and in his own home." (Mark 6:4). The reason why I mention this here is not to cast any doubt on the truth of this statement. I just want to point to the very obvious fact that there is a considerable difference between a prophet and a scholar.

In the case of evaluating scientific achievement, the place of birth and upbringing is in principle irrelevant, which is borne out very clearly in the impressive list of both old and new academy members from a number of institutions both in Norway and other countries.

Nevertheless, according to its statutes, the mission of the Agder Academy of Sciences and Letters is

“to strengthen the scientific activity in the Agder region, and increase the general understanding of the vital importance of science in society”.

I am therefore glad that my goal in life has never been to become a prophet; otherwise my chances of becoming a member of the academy would have been very poor indeed, according to the carpenter's son from Nazareth. I was namely born and bred in the Agder region: Actually my childhood home was just a few hundred meters from the Holt parsonage, where the University of Agder had its origin 175 years ago, which we will hear more about later today when the president will give his annual meeting speech about the pastor Andreas Faye and Holt Seminar. I for one certainly look very much forward to learning more about this remarkable person who worked in the area where I grew up.

My local background, which certainly would have put a definite end to my career as a *prophet*, has possibly counted in favor of voting me in as a *member of the academy*. Indeed I assume that my local origin and my preoccupation with the spoken vernacular of the Agder region have been important positive factors in the considerations of the electoral committee. Other new members have certainly been active on a more international level, and I look forward to getting acquainted with colleagues from other academic fields here today and in the future, both old and new academy members.

I will also thank the president for having given me a serious challenge two years ago in connection with the 50 years' anniversary of the Academy, namely to give a speech at the celebration seminar in October 2012; cf. the academy yearbook 2012 (pp. 123–174). This task gave me a very welcome opportunity to renew my acquaintance with the dialects of my old home region.

In this speech of gratitude I have focused unduly on my own reasons for joy and gratefulness. I am sure that all new members could have told stories similar to mine, and I am convinced that everybody feels just as happy with and proud of the honor bestowed upon us today as I do. I will end these words by thanking the academy once more for accepting us as members. I hope the future will bring much fruitful cooperation for all of us with the Academy and the University of Agder.

Ernst Håkon Jahr

ANDREAS FAYE OG HOLT SEMINAR

Årsmøteforedrag, Agder Vitenskapsakademi, 24. oktober 2014

I år er det 175 år siden Holt seminar ved Tvedestrand starta sin virksomhet. Sokneprest til Holt Andreas Faye blei i 1839 gitt i oppdrag å organisere og styre institusjonen. Holt seminar utvikla seg gjennom åra til Kristiansand lærerhøgskole, som var den eldste av de seks utdanningsinstitusjonene som i 1994 gikk inn i den da nye Høgskolen i Agder, og som i 2007 blei til Universitetet i Agder (UiA). Universitetets vogge stod i Holt, og det er altså 175 år siden i år.

For lærerseminaret var det svært heldig at sokneprest Andreas Faye blei dets første bestyrer, eller rektor, som vi ville si i dag. Faye var i samtida kjent som en sentral aktør på ei rekke områder i samfunnet: lokal og nasjonal politiker, formannsskapsmedlem, varaordfører og ordfører, stortingsmann, folkeminnegransker, allmennhistoriker og kirkehistoriker, lærer og teoretisk pedagog, grunnlegger av ei lang rekke institusjoner og organisasjoner, biograf og samfunnsdebattant lokalt og nasjonalt – og prest. Han var aktiv lokalt og nasjonalt, han hadde et imponerende internasjonalt faglig nettverk, en ubendig virketrang og en arbeidskapasitet det gikk frasnagn om.

Andreas Faye blei født i Drammen 1802, vokste opp og gikk på den lærde skolen der. I 1823 blei han dimittert til universitetet, der han blei uteksaminert som teolog i 1828. Det sies at flere prestekall da stod ledige, men han valgte likevel å ta imot ei lærerstilling ved Arendal Middelskole. Det betydde nok mye at han i Arendal kom ganske nær Nes Jernverk, der verkseier Jacob Aall (1773–1844) hadde et velfyllt og spennende bibliotek (Eide 2012). Familiene Faye og Aall kjente hverandre godt, og Andreas hadde besøkt Nes Jernverk allerede første gang da han var 18 år.

Det er viktig å påpeke at Arendal rundt 1830 hadde et rikt faglig og kulturelt miljø. Byen var på flere måter et akademisk senter. Det var ikke bare viktig i regionen,

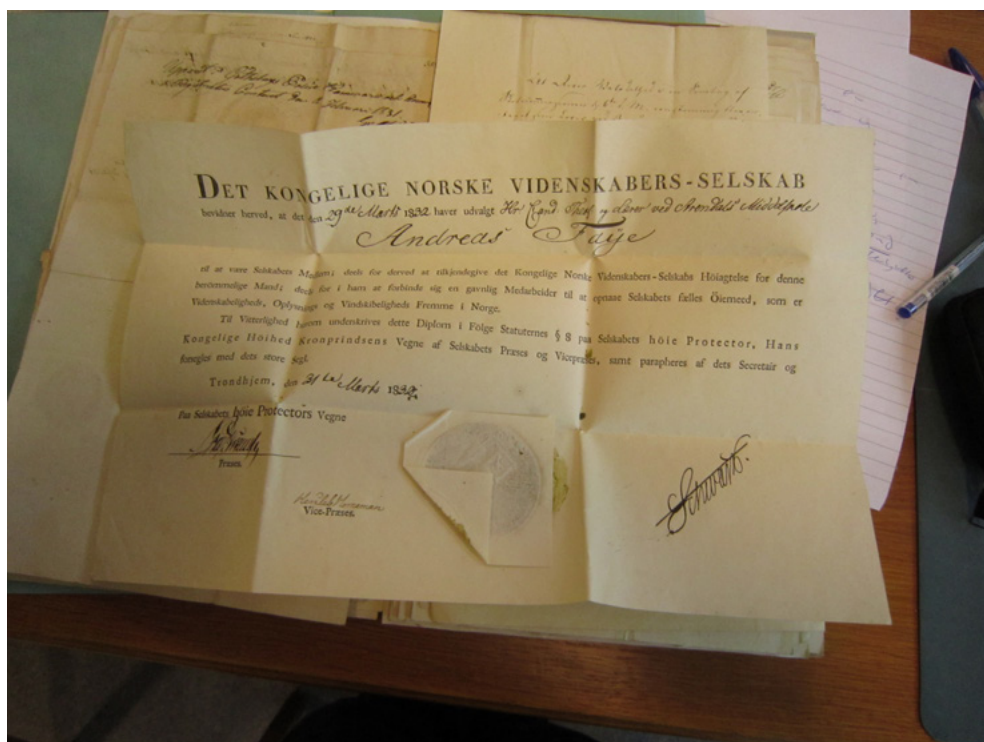
men var også nasjonalt betydningsfullt. Det var her byfogd Nicolai Henrich Jæger (1780–1846) grunnla studiet av nederlandsk språk i Norge, for bare å nevne én som utmerka seg vitenskapelig i miljøet (Askedal 2011). I 1830-åra hadde Arendal sitt eget trykkeri (N. C. Halds Bogtrykkerie, se Johansen 2012). Det var et av de første provinstrykkeriene i landet. Byen Arendal hadde opplagt mer å tilby en akademisk og forskningsinteressert teolog enn det et avsides pretekall hadde. Faye var lærer ved middelskolen i Arendal fra 1829 til 1833, da han blei sokneprest i Holt.

Høsten før han begynte som lærer i Arendal, foretok han ei viktig reise til København, med økonomisk hjelp av Jacob Aall. I København møtte han historiker og biskop (fra 1830) Peter Erasmus Møller (1776–1834). Møller oppfordra Faye til å samle og utgi norske sagn, slik det alt var gjort i Tyskland (av Jacob Grimm) og Danmark (av Just Mathias Thiele). Nå trengtes ei tilsvarende samling fra Norge, mente Møller, slik at en kunne gjøre mer generelle europeiske sammenligninger. Allerede ved denne første utenlandsreise, 25 år gammel, blei Faye inkludert i et internasjonalt forskernettverk. Dette nettverket holdt han seinere ikke bare ved like, han utvida det også. Faye var i det hele tatt langt mer enn de fleste norske forskere i samtida med i internasjonale forskningssammenhenger.

Det første besøket i København (1828) stimulerte Fayes interesse for sagn og historie. Først vendte han seg mot historia. Allerede 1831 hadde han ferdig verket *Norges Historie til Brug ved Ungdommens Underviisning* (Faye 1831), den første fullstendige framstillinga av hele Norges historie, også dansketida. Denne boka kom i flere utgaver og opplag, og blei også oversatt til svensk og tysk. Ei sterkt forkorta utgave av denne boka til bruk i skolene kom i mange opplag.

Det samme året, 1831, drog han på ei lengre reise rundt i Europa. Han besøkte Danmark, Tyskland, Sveits, Italia og Frankrike. Overalt studerte han historie, filosofi og skolevesen. I Berlin hørte han forelesninger bl.a. av filosofen og teologen Friedrich Schleiermacher (1768–1834), og ellers knytta han direkte personlig kontakt bl.a. med dikterne Adam Oehlenschläger (1779–1850) og H. C. Andersen (1805–75), med maleren J. C. Dahl (1788–1857) og med sjølvste Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832). Etter at Faye hadde vært hos han, omtalte Goethe besøket svært positivt i dagboka si. På denne reisa mottok Faye sterke og fruktbare inntrykk på ei rekke felter, ikke minst av den romantiske filosofien i Tyskland. Når vi tar i betraktning samtidas kommunikasjonsmuligheter, var det internasjonale nettverket Faye hadde opparbeida seg før fylte 30 år, direkte imponerende.

29 år gammel blei han medlem av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Det var i 1832. Det var Selskabets sekretær, poeten og juristen Conrad Nicolai Schwach (1793–1860), som stod bak innvalget. Schwach kjente til Faye fra Arendal, der Schwach var sakfører før han fikk et dommerembete i Trondheim. Grunnlaget for innvalget i Selskabet var Fayes bok *Norges Historie* (Faye 1831), som jeg nettopp har nevnt.

Andreas Fayes medlemsdiplom fra Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Foto: Gunnar Holden

Vel hjemme igjen etter reisa i Europa i 1832 kasta Faye seg fullt og helt over oppgava med å samle lokale norske sagn. Biskop Møller hadde inspirert Faye med muligheten til å bidra til en felles europeisk sammenligning av landenes sagn og fortellinger.

Fayes innsamlingsarbeid resulterte i samlinga *Norske Sagn* (Faye 1833). Ei ny utgave av boka, med tittelen *Norske Folke-Sagn*, utkom 1844, gjenopptrykt i 1948. Faye definerte oppgava si som sagnsamler på denne måten: «En Sagnsamler er at ligne med en Botanicus, der viden om samler Planterne, nedtegner hvor han

fandt dem og opbevarer dem saadansom han fandt dem» (Braadland 2004: 9, se også Lindtveit 1961: 48).

Boka *Norske Sagn* blei utgitt på det lokale trykkeriet i Arendal. Det var et vitenskapelig verk, og både i forskningsmessig og filosofisk tilnærming til sagnmaterialet er Faye med dette utvilsomt grunnleggeren av moderne folkeminnevitenskap i Norge. Med han som formidler av den tyske romantikken kom «det nasjonale gjennombrudd» i Norge. At det skjedde på Agder, i Arendal og på Holt, var det imidlertid ikke alle som likte i hovedstaden. Der var det det ensidig nasjonale som mest opptok dem, og som de ønska bidrag til.

Andreas Fayes forskningsfeller var imidlertid ikke først og fremst i Kristiania og ved Det Kongelige Frederiks Universitet. Der holdt isteden *elevene* hans til, og det var P. A. Munch (1810–63), Jørgen Moe (1813–82) og Peter Christen Asbjørnsen (1812–85). Faye var i motsetning til disse tre primært orientert internasjonalt, og han brevveksla med Oehlenschläger i Danmark og Jacob Grimm i Tyskland, han var stimulert til folkeminnearbeid av biskop Peter Erasmus Møller i København, han blei omtalt i positive ordelag i dagboka til Goethe, og han var allerede, som 29-åring, medlem av Videnskabselskabet i Trondheim. Andreas Faye hadde utvilsomt nådd langt i ung alder. For de tre «elevene» i hovedstaden framstod den periferibaserte Faye som en viktig og brysom konkurrent.

Da Fayes *Norske Sagn* kom ut, anmeldte den da 23 år gamle P. A. Munch boka i tidsskriftet *Vidar*, der han sjøl var redaktør. Denne anmeldelsen (Munch 1833), som var anonym, er blitt karakterisert som et av de verste slakt i vår akademiske historie. Ikke var Fayes *Norske Sagn* ei samling med kilder til Norges eldste historie – det ønska Munch at den skulle ha vært –, den brakte heller ikke sagna i riktig språklig stil. Munch savna det som seinere er blitt kalt «den norske stemmen», dvs. slik Asbjørnsen og Moes eventyr framstod språklig ti år seinere.

Faye sjøl brydde seg først ikke om denne anmeldelsen. Den var for det første anonym. Dessuten var det mange feilaktige påstander i den, og den anonyme anmelderen hadde ikke fått med seg at boka var et vitenskapelig verk. Munch tolka *Norske Sagn* isteden som mislykka skjønnlitteratur. Først da Faye fikk vite at det var P. A. Munch som stod bak, fant han å måtte skrive et svar. Det kom over to numre av det samme tidsskriftet (Faye 1833b).

Munch var altså sjøl redaktør av tidsskriftet *Vidar*, for øvrig sammen med dikteren Johan Sebastian Welhaven (1807–73). Andre sagn-interesserte utover landet var svært opprørte på Fayes vegne over Munchs totalt negative omtale. Dikterpresten Simon Olaus Wolff (1796–1859) skreiv et kraftig svar på Munchs anmeldelse, men fikk det refusert av redaktørene i *Vidar*, altså, må vi tro, bl.a. av

Munch sjøl. Wolffs innlegg (Wolff 1833) kom isteden på trykk i avisa *Den vestlandske Tidende* i Arendal, ei avis Andreas Faye hadde vært med på å starte (Lindtveit 1961: 14). Men dermed forblei dette viktige svaret ukjent for de toneangivende kretser i hovedstanden. Det var nok få der som leste provinsaviser som *Den vestlandske Tidende*.

En annen viktig aktør, som i det skjulte virka mot Faye, var ingen ringere enn den unge Jørgen Moe. Han var ute etter å skaffe seg et navn, hevder professor Arne Bugge Amundsen ved UiO i en artikkel i 2002, og Bugge Amundsen kaller rett ut Moe en «muldvarp» i sitt forhold til Faye. Faye hjalp sin yngre kollega, altså Jørgen Moe, til en huslærerpost ved Nes Jernverk, og ansikt til ansikt med Faye var Moe positiv og nærmest krypende. Men i brev til folk i Kristiania forsøkte Moe å latterliggjøre Faye, spesielt som sagnsamler. (Se Krogvig 1915.)

Det var vel slik at P. A. Munch og Jørgen Moe på denne tida begge arbeida med å skape egne revir, egne områder. Munch ønska å etablere historie som eget fag. Historiefaget skulle drives av egne eksperter, av faghistorikere. Og Jørgen Moe emna på egne sagn- og eventyrutgivelser, som vi vet. Faye var åtte år eldre enn Munch og elleve år eldre enn Moe, og de to følte opplagt at Andreas Faye stod i vegen for dem, for Munch som historiker og for Jørgen Moe som sagnutgiver. Men for oss nå står det klart at ikke bare var Faye en svært habil og kompetent historiker, han var også *først* med sitt verk *Norske Sagn*. Som forsker med et etablert internasjonalt nettverk var han åpenbart langt forut for si tid.

Munchs anmeldelse av *Norske Sagn* var et «bakholdsangrep», hevder Bugge Amundsen i den nevnte artikkelen fra 2002. Det at Munch, for øvrig sammen med mange andre, til og med hadde levert materiale til samlinga *Norske Sagn*, og dessuten hadde lest deler av manuskriptet før publiseringa, gjorde at angrepet kom så overraskende på Faye. Bugge Amundsen mener at Faye var offer for en rein hovedstadskonspirasjon.

Det vi iallfall synes å øyne i denne saka, er at aktører blant hovedstadens intellektuelle, intelligentsiaen og folk ved universitetet, ønska et klarere sentralt hegemoni. Arendal og omegn var, som vi har sett, ingen akademisk utkant på denne tida. Det er påfallende at de mer nasjonalt innadvendte i hovedstaden effektivt sørga for – med utgangspunkt i Munchs anmeldelse – å stemple Faye som forskningsmessig inkompetent, og sagnsamlinga hans som stilløs, knusktørr og uinteressant.

Det som var viktig for Faye, var ikke å være dikter, det var ikke det å ha en «nasjonal språkstemme», men isteden saklig og troverdig å gi materiale til *andre*, til diktere og andre kunstnere, slik at *de* kunne utnytte sagna i sin kunst.

Holt Prestegård. Seminarsalen til venstre i 2. etasje. Foto: Olav Breen

Dette ønsket blei da også til overmål oppfylt: Welhaven gjorde straks bruk av Fayes sagn i sine dikt, Ibsen brukte dem gjennomgående i hele sitt forfatterskap, Th. Kittelsen henta inspirasjon derfra til mange av sine tegninger av tusser og troll, nøkk og hulder. Vårt bilde av disse skikkelsene fra norsk folketro har vi nettopp fra Kittelsens tegninger, og han igjen har inspirasjonen fra Fayes sagn. Disse sagna har således vært en uvurderlig kilde for samtidige og seinere kunstnere, akkurat slik Faye ønska at de skulle være. Men om mange kunstnere ofte brukte materiale fra Fayes samling, var det likevel ingen av dem som krediterte han, eller som opplyste hvor de hadde henta sagnstoffet fra. Faye og hans pionerinnsats gikk i allmennheten nesten mot total glemsel.

I dag står det klart som urimelig at P. A. Munchs dom om Fayes *Norske Sagn* er blitt stående mer eller mindre helt opp til vår tid. Munchs syn blei rundt århundreskiftet sementert av professor Moltke Moe (1859–1913), Jørgen Moes sønn, i hans verk «Det nationale gjennombrud og dets mænd». Der blei P. A. Munchs anmeldelse av *Norske Sagn* nærmest kanonisert som den endelige sannhet om Faye som sagnutgiver. (Moe 1927.)

Metoden som blei brukt til å definere bort Faye, var ganske spesiell og kunstig, må en kunne si. Faye blir av Moltke Moe, og seinere av dem som har bygd på han, omtalt metaforisk som «den første frysende svale», dvs. den som varsler

sommeren, men som sjøl ikke er med når det skjer, når sommeren kommer (Moe 1927: 49). «Sommeren» er da «det nasjonale gjennombrudd», som Moltke Moe isteden knytter til faren, Jørgen Moe, og til Asbjørnsen, i tillegg til P. A. Munch og Ivar Aasen.

I motsetning til en så kunstig konstruksjon er det avgjort på høy tid nå å slå fast at den som var først, faktisk var først, og at Faye dermed ikke bare hører med i «det nasjonale gjennombrudd», men at gjennombruddet naturligvis kom med hans *Norske Sagn* i 1833, og ikke med Asbjørnsen og Moe ti år seinere.

Faye var fra 1833 sokneprest til Holt ved Tvedestrand. Han kom dermed til Holt samme år som *Norske Sagn* kom ut. Og fra 1839 underviste han ved og styrte lærerseminaret.

Holt seminar var en foregangsinstitusjon innen høyere utdanning i Norge. Vi kan faktisk se at Faye la avgjørende vekt på *internasjonalisering* fra starten av. Faye sjøl var såkalt førstelærer ved seminaret. Da andrelærerstillinga ved seminaret blei utlyst våren 1839, meldte det seg hele 27 søkere, 26 av dem var ferdige teologer. Blant søkerne var det folk som seinere blei både stiftprost, biskop og til og med stortingspresident. Men Faye valgte ikke andrelæreren blant dem. Isteden tilsatte han Knud Jørgensen (1810–53). Jørgensen var født i Holt, men minst like viktig, om ikke viktigere, må det ha vært at han etter teologisk embetseksamen hadde reist utenlands og hatt studieopphold i Göttingen, og hadde studert skolevesenet i Preussen og Sachsen (Larsen 1951: 30). Vi ser at når det gjelder internasjonalisering, som først i vår tid er blitt et så viktig instrument for kvalitetssikring innen forskning og høyere utdanning, var Andreas Faye og dermed Holt seminar langt forut for si tid.

Da Ivar Aasen (1813–96) var på sin lange ferd rundt i landet mellom 1842 og 1846 for å studere bygdedialektene, var han rett etter nyttår 1845 ei hel uke sammen med Andreas Faye på Holt. De to diskuterte og samtalte hver dag hele uka. Slik Aasen omtaler disse dagene og samtalene i dagboka si, tyder det på at det

Andreas Faye 1848

Christiane Schreibers portrett av Andreas Faye, 1861.

var fruktbare tanker og meninger for prosjektet hans som de to mennene utveksla denne uka på Holt i januar 1845.

Erfaringene fra Holt seminar nedfelte Faye særlig i ei praktisk-pedagogisk bok for lærere, *Almueskolen eller Vink til at opdrage og undervise Børn, samt ordne og styre en Almueskole* (Faye 1853). Ei slik bok fantes ikke fra før i Norge, og den representerte et betydelig pedagogisk pionerarbeid.

Faye leda og underviste ved Holt seminar til han søkte et roligere kall i Sande i Vestfold, som han tiltrådte i 1860. Han var sliten etter mange års intenst arbeid som prest, seminarbestyrer og forfatter. Men det var med vemod han drog fra Holt seminar, og det var med beklagelse seminarstudentene og de øvrige lærerne så han dra. De fikk da malt et praktfullt portrettet av Faye, som nå eies av UiA. Maleriet blei utført 1861 av Christiane Schreiber (1822–98), en av de fremste norske portrettmalerne i samtida.

I Sande fortsatte Faye å sende ut små og store bøker og skrifter, de fleste innen historie. De viktigste bøkene var *Norge i 1814*, ei jubileumbok til 50-årsjubileet (1863), og aktuell igjen i år ved 200-årsjubileet, og dessuten *Christianssands Stifts Biske- og Stiftshistorie* (1867).

I 1864 blei Faye innvalgt som medlem nr. 78 av det da sju år gamle Videnskabs-selskabet i Christiania, det som nå er Det Norske Videnskaps-Akademi, og i 1866 blei han utnevnt til Ridder av St. Olavs Orden «for», som det heter, «Fortjeneste som Embedsmand og i videnskabelig Henseende». Til tross for disse seine anerkjennelsene fra hovedstaden og Kongen var han for lengst marginalisert fullstendig som folkeminnegransker. Muligens var det derfor på nytt et historieverk, nemlig boka hans om Norge i 1814, som var grunnlaget for innvalget også i Videnskabs-selskabet i Kristiania. Faye blei for øvrig innvalgt året etter at P. A. Munch døde i Roma.

Andreas Faye døde i Sande i Vestfold 67 år gammel i 1869, og er gravlagt der.

I dag, som internasjonalisering av forskning og høyere utdanning er grunnleggende og selvsagt, må vi tro tida endelig er kommet til ei total revurdering og oppvurdering av Faye både som forsker generelt og som sagnforsker spesielt. Bugge Amundsens artikkel fra 2002 kan ses på som ei fullstendig faglig rehabilitering av Faye, og den plasserer og definerer han som folkeminnevitenskapens grunnlegger i Norge, vitenskapelig trygt forankra som han var i samtidas internasjonale forskning på feltet.

Da Faye tok avskjed med Holt seminar i 1861, holdt den fremste av de andre lærerne, Andreas Feragen, en tale for han på vegne av studenter og lærere. Der sa han bl.a. dette om og til Faye (Feragen 1904: 70f.):

Deres valgsprog var: 'Prøver alt, beholder det gode'. Dette valgsprog tro lagde De aldrig an paa at binde os i et net af bestemte regler og forskrifter, thi De vidste godt, at sligt vilde tjene kun til at kue aanden og dræbe livet, og aand og liv vilde De jo altid have i undervisningen. [...] De sagde os Deres mening om, hvad De fandt bedst, og lagde forresten til: 'Prøv nu, og vælg'. Tak for en

saadan anerkjendelse af en lærers frihed til at følge egne synsmaader, naar det gjelder brug af former og methoder. De vilde ikke nøde os til at gaa i methodikens strenge ledebaand og advared mod det stive pedantiske væsen.

Også Fayes pedagogiske ledelse av lærerseminaret var utprega moderne i innhold og form. Ved årets 175-årsjubileum for Holt seminar gjør Universitetet i Agder klokt i å holde arven fra Holt seminars første bestyrer høyt i hevd.

LITTERATURLISTE

- Amundsen, Arne Bugge 2002: «Fortelling og foreddling. Andreas Faye som romantisk sagnfortolker.» I: Amundsen, Arne Bugge, Hodne, Bjarne og Ohrvik, Ane (red.): *Sagnomsust. Fortelling og virkelighet*. Oslo: Novus, 26–59.
- Askedal, John Ole 2011: «Nicolai Henrich Jæger (1780–1846): Byfogd i Arendal, leksikografisk pioner og naturhistorisk entusiast.» I: *Agder Vitenskapsakademi Årbok 2010*, red.: Thor Einar Hanisch, Kristiansand: Portal forlag, 95–128.
- Braadland, Jan Faye 2004: «Andreas Fayes store sagnsamlingsprosjekt.» I: Bjorvatn, Øyvind (red.): *Sølvkisten stander i Hanekam. 150 sagn fra Agder, Rogaland og Telemark samlet av Andreas Faye*, Tvedestrand: Bokbyen forlag, 9–16.
- Eide, Elisabeth 2012: «Jacob og Lovise Aalls boksamlinger.» I: *Kunnskap og opplysning – til nytelse og nytte... Artikler fra «opplysningsseminaret», Nes Verk og Arendal, 9.-10. desember 2011* (= Jacob Aalls-prosjektets skriftserie nr. 7), red.: Gunnar Molden. Tvedestrand: Næs Jernverksmuseum, 41–50.
- Faye, Andreas 1831: *Norges Historie til Brug ved Ungdommens Underviisning*. Christiania: Trykt paa Forfatterens Forlag hos Johan Krohn.
- Faye, Andreas 1833: *Norske Sagn*. Arendal: N. C. Halds Bogtrykkerie (2. utgave 1844: *Norske Folke-Sagn*, Christiania: Guldberg & Dzwonkowskis Forlag.)
- Faye, Andreas 1833b: [Svar på P. A. Munchs anmeldelse av *Norske Sagn*]. *Vidar* nr. 67 og 68 for 23. og 30. November.
- Faye, Andreas 1853: *Almueskolen eller Vink til at opdrage og undervise Børn, samt ordne og styre en Almueskole*. Christiania: Carl C. Werner & Comp.
- Feragen, Andreas 1904: *Tilbagesyn paa mit liv med et blik paa folkeskolen før og nu*. Tillægshäfte til Norsk skoletidende. Hamar: Norsk skoletidende bogtrykkeri.

- Johansen, Nils Voje 2012: «Litt rundt etableringen av N. C. Halds Bogtrykkeri.» I: *Kunnskap og opplysning – til nytelse og nytte... Artikler fra «opplysningsseminaret», Nes Verk og Arendal, 9.–10. desember 2011* (= Jacob Aalls-prosjektets skriftserie nr. 7), red.: Gunnar Molden. Tvedestrand: Næs Jernverksmuseum, 89–97.
- Krogvig, Anders 1915: *Fra det nationale gjennembruds tid. Breve fra Jørgen Moe til P. Chr. Asbjørnsen og andre*. Med en indledning utgit av Anders Krogvig. Kristiania: Aschehoug.
- Larsen, Olaf 1951: *Kristiansand lærerskole (stiftsseminar) gjennom 100 år 1839–1939*. Oslo: Olaf Norlis forlag.
- Lindtveit, Knut 1961: *Andreas Faye. Mannen, tiden og verket*. Utrykt hovedoppgave, Universitetet i Oslo, Institutt for nordisk språk og litteratur.
- Moe, Moltke 1927: «Det nationale gjennembrud og dets mænd.» I: *Moltke Moes samlede skrifter* vol. III, utgitt ved Knut Liestøl (=Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter IX). Oslo: Aschehoug, 1–196.
- Munch, P. A. 1833: [Anmeldelse av] Andreas Faye: *Norske Sagn*. *Vidar*, nr. 58, 21. September.
- Wolff, Simon Olaus 1833: [Kommentar til P. A. Munchs anmeldelse av Andreas Faye: *Norske Sagn*]. *Den vestlandske Tidende* nr. 41 og 42, for 19. og 23. November.

ÅRSFEST 2014: VELKOMMEN TIL BORDS!

Preses Ernst Håkon Jahr

Ærede gjester og akademimedlemmer!

Agder Vitenskapsakademi har som si særlige oppgave å støtte all forskning og vitenskap i og om Agder, og å arbeide i samfunnet for forståelse for vitenskapens betydning. Derfor sier statuttene at halvparten av akademiets medlemmer under 70 år skal være aktive på Agder, mens den andre halvdelen fordeler seg på resten av landet og på utlandet med en firedel hver.

På FN-dagen i dag, 24. oktober 2014, kan det være på sin plass å betone at Akademiet fra reetableringa i 2002 alltid har hatt et sterkt internasjonalt engasjement, og har bygd et omfattende nettverk med utenlandske søsterakademier. Som mange vil huske, var fem av de sju akademiene som stod faddere for Agder Vitenskapsakademi i 2002, utenlandske akademier, fra Storbritannia, Tyskland, Danmark og Sverige. Ved hvert årsmøte og årsfest siden 2002 har det ved sida av norske søsterakademier også vært gjestende utenlandske akademier til stede. I år har vi gleden av å ha den ständige sekreteraren ved Kungliga Fysiografiske Sällskapet i Lund, professor Per Alm og hustru Ulla, med oss. Også preses i Det Norske Videnskaps-Akademi, professor Nils Christian Stenseth, med hustru Bjørg, og professor Helge Holden, preses i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, er med i år. Vi er veldig glade for å ha dere her hos oss i kveld.

I tillegg har det også vært slik at hvert år kommer flere av våre utenlandske medlemmer ens ærend til Kristiansand for å være med på årsmøtet og årsfesten. Etter at to av våre polske medlemmer måtte melde forfall i siste liten, er det likevel hele sju utenlandske medlemmer til stede i kveld, fra Storbritannia, Belgia,

Tyskland, Polen og Island. Vi legger således stor vekt på å bygge internasjonale nettverk og relasjoner.

Vårt forhold til Poznan i Polen er spesielt sterkt, der har vi i fem år hatt en egen avdeling, et Chapter, med egne medlemmer, nå 24, og eget styre. I år hadde Polens ambassadør til Norge planlagt å være til stede på årsmøtet og årsfesten. Dessverre måtte han melde avbud for noen få dager siden. Vi håper han isteden kan komme ved en seinere anledning.

Siden starten i 2002 har Akademiet på medlemsmøtene hatt gående en foredragsserie vi har kalt «Agder-forskere før UiA». Der har vi tatt fram og omtalt forskere fra eller med tilknytning til Agder, som har markert seg vitenskapelig i perioden fram til vår tid. Det første foredraget blei holdt på vintermøtet 2003 av Rannfrid Rasmussen, som foredrog om Niels Henrik Abel. Vi ønsker med denne serien å bidra til kunnskap om Agders lærdomshistorie, som kanskje få har kjent til og vært bevisste om, også ved universitetet.

Jeg har tidligere trukket fram det forhold at på 1700-tallet, før Johan Ernst Gunnerus kom som biskop til Trondheim og der starta Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, så var Kristiansand sentret for vitenskap i Norge. Det skyldtes prest, prost og til slutt biskop Jens Christian Spidberg (1684–1762), som alle i landet henvendte seg til med vitenskapelige spørsmål, og som fra 1756 var medlem av Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.

I år vil jeg nevne en annen spennende vitenskapsmann i Kristiansand, nemlig Christian Thistedahl. I fjor var det 200 år siden han blei født her i byen. Han var noe av et vidunderbarn. Ti år gammel begynte han 1823 på Katedralskolen – og her hilser jeg den nye rektor ved Kristiansand Katedralskole Gimle, Knut Gunnar Aasen, – det er vel ikke mange ti-åringer blant elevene dine i dag? 17 år gammel finner vi Thistedahl som teologistudent i Christiania. Da beherska han allerede følgende språk, blei det hevda: latin, gresk, hebraisk, arameisk, arabisk, syrisk, tysk og fransk. Engelsk lærte han seg seinere, det var nok ikke så nødvendig den gangen. Latin, tysk og fransk var langt viktigere.

Teologisk embetseksamen tok Thistedahl med innstilling til kongen 21 år gammel, og han blei tilbudt et professorat i teologi da han var 22. Han avslo det, og også mange seinere tilbud om det samme. I Christiania bodde han hos noen slektninger i Gamlebyen, det området i byen som da blei kalt Oslo. Her arbeida han noen år som manuduktør, eller veileder, for studenter, og huset han bodde i blei snart på folkemunne kalt for «Universitetet i Oslo»!

Mest kjent er han i ettertida som bibeloversetter. Det var hans oversettelse som var grunnlaget for den nye bibelutgava som kom 1891. I 1855 spurte daværende

kirke- og undervisningsminister Thistedahl om han ville ha mer penger til arbeidet med å oversette det gamle testamentet, slik at arbeidet kunne gå raskere? Nei, sa Thistedahl. Men kanskje et ekstraordinært professorat i orientalsk filologi, prøvde statsråden å friste med. Nei, sa Thistedahl. Men kanskje et fett prestekall, som nylig var blitt ledig, kunne det være noe? Nei, sa Thistedahl. En oppgitt statsråd brøt ut: «Men hva *vil* De være da, mann?» «Adjunkt i Kristiansand,» svarte Thistedahl.

Og det blei han. Han var utvilsomt en av de fremste og vitenskapelig mest kompetente lærerne ved Katedralskolen på 1800-tallet. Flere av hans elever markerte seg spesielt, vi kan nevne seinere professor i teologi Gisle Johnson, språkforskeren Hans Ross og bispesønnen og dikteren Andreas Munch. En annen var Laurits Larsen, som seinere grunnla Luther College i USA, og som blei første rektor der i 1861. Gisle Johnson og Laurits Larsen blei forresten omtalt som «Thistedahls Hebræere», fordi de kunne hebraisk flytende allerede da de gikk ut latinskolen. Dette blei forresten også nevnt av Vidar Leif Haanes i takk-for-maten-talen i fjor.

Thistedahl skreiv hele livet, men lite av det blei publisert, og det meste gikk tapt i bybrannen i Kristiansand 1892.

Han døde i 1876. I 1913 gav Oluf Kolsrud ut en 300-siders biografi om han. Ei gate i Kristiansand er oppkalt etter han: «Thistedahls gate».

Agders lærdomshistorie er mangslungen og interessant, og Akademiet vil fortsette å kartlegge våre akademiske røtter her i regionen – fram til universitetet.

Jeg ønsker dere alle hjertelig velkommen til bords!

Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lunds ständige sekreterare Per Alm deler ut Fysiografens forskningspris til yngre forskere til Helle Ingeborg Mellingen. Preses Ernst Håkon Jahr holder fram diplommet. Foto: Thor Kristian Hanisch

Mariam Kharatyan spiller Chopin. Foto: Thor Kristian Hanisch

Helge Holden

PRESES

DET KONGELIGE NORSKE VIDENSKABERS SELSKAB

HILSEN VED ÅRSFESTEN TIL AGDER VITENSKAPSAKADEMI

President of the Academy, members of Agder Vitenskapsakademi, Ladies and Gentlemen

As the president of Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab – the Royal Norwegian Society of Sciences and Letters – the oldest learned society in Norway, I have been asked to speak on behalf of all the academies present. It is my first attendance here at the annual meeting of the Agder Vitenskapsakademi, and I have had a wonderful evening so far.

It is well-known to all of you – at least all Norwegians present – that Norwegian science has experienced its greatest success this fall when the Royal Swedish Academy of Sciences announced that Edvard and May-Britt Moser of NTNU, the Norwegian University of Science and Technology, will share this year's Nobel Prize in medicine or physiology with John O'Keefe. To put it into perspective: It is only the second time that a Norwegian scientist working in Norway receives the Nobel Prize in natural science or medicine. Odd Hassel, born and raised in Oslo, with a PhD from Berlin, who spent his entire career at the University of Oslo, received the Nobel Prize in Chemistry in 1969. Nobel Laureates Lars Onsager (Chemistry in 1968) and Ivar Giaever (Physics in 1973) both received their engineering degrees in Trondheim, Norway, but spent their entire careers in the US. In

this respect Norway compares very poorly with Denmark and Sweden – Denmark having received 10 Nobel prizes in natural science or medicine.

Educated as psychologists, the Mosers wrote their PhD under the supervision of highly esteemed neuroscientist prof. Per Andersen in Oslo. They were offered positions in the Department of Psychology at NTNU. Here they were given considerable freedom, and increasing support. As their success surged, so did the funding. And success they have had: Twice they have been appointed Center of Excellence by the Research Council of Norway, they have the only Kavli Center in Scandinavia, and both Edvard and May-Britt have received ERC grants as well as numerous international prizes. Starting up alone, they now have a research center with more than 100 employees! I am happy to say that their talents were recognized early also by the Royal Norwegian Society of Sciences and Letters, and they received the I.K. Lykke's prize in 1999, and became members in 2002.

The British journal *Nature* writes

“While pursuing their studies, the two scientists have become a phenomenon. Tall and good-looking, they operate like a single brain in two athletic bodies in their generously funded lab in Trondheim, Norway — a remote corner of northern Europe just 350 kilometers south of the Arctic Circle. They publish together and receive prizes as a single unit.”

What can we learn from this amazing story? Recognizing their talent, NTNU gave them generous support, even if their area of research was not among those described in the strategy plan. And they were given exceptionally generous support. This sounds obvious and reasonable now, but required the dedicated support by administration and colleagues alike. The dean of the medical faculty in the early days of the Mosers' career, and now rector at NTNU, insisted that the Mosers be given the whole floor for their lab – not without a certain opposition – and he went on record saying that the Mosers would bring home the first Nobel Prize to NTNU!

Five couples have received the Nobel Prize: Marie Curie and Pierre Curie received the Nobel Prize in Physics in 1903 (with Henri Becquerel). When Pierre Curie learned that the Swedish Academy had decided to award the prize only to him and Henri Becquerel, he wrote to the Swedish Academy and said that he refused to accept the prize unless also Marie Curie received it. A lot has

happened in 100 years! It is hard to imagine Edvard having to send an SMS to the Swedish Academy!

While Hassel received his prize at the age of 72 and after his retirement, the Mosers are in their early fifties. Their dedication, ambitions, enthusiasm make them role models for a generation of scientists. They emphasize that their research is curiosity driven. They have actively followed up their research with numerous outreach activities. And in addition they do not try to hide that it does require very hard work!

It is truly an amazing story! A novel based on this would appear naive and exaggerated!

Let me change topic.

The Norwegian university and college landscape is right now in the process of considerable changes. The previous government's plan "SAK" has been further developed by the present government into "SAKS", where that the final "S" stands for "sammenslåing" – merger. It is commonly agreed that there are too many institutions of higher education in Norway – however, there is less agreement as to which institutions should merge. Thus these days all the institutions are discussing possible strategies, and alliances as well as misalliances are made. The government has insisted that the number of institutions has to be reduced, and no institutions are given the right to veto an involuntary merger. Some rectors will become deans, while others rectors will gain territory. All institutions are nervous about the year to come! In addition, the government has announced that it wants to reconsider how the institutions of higher education are funded. All of this within a very short timeframe. The times they are a'changing...

Why do we have still have Academies? Old-fashioned, elitist, and closed societies, some say. However, in a rapidly changing world, we need institutions that can provide knowledge based, independent information. With strong lobbying organizations, when everyone puts "a spin" on everything, we desperately need independent organizations that can provide knowledge based insight and understanding, independently of interest groups.

Do we have something in common as members of an Academy that covers all sciences, humanities as well as social sciences? It is not obvious, but I think we share the curiosity, and ability to focus on highly specialized and esoteric topics and problems. And we share the pleasure of discovering and understanding.

Personally I appreciate the Academy as a meeting place for highly educated people of different backgrounds. I always learn something!

I think we can all – independently of field – identify with the follow story, which is Dustin Hoffman's acceptance speech when he received The Golden Globe Lifetime Achievement Awards in 1997. Dustin Hoffman is of course not a scientist, but rather an actor of considerable fame – recall Rain Man, Kramer vs. Kramer, All the President's Men. Here is what he said:

«I remember being in a hotel room in 1967 in San Francisco one night and I'm flipping the dials after doing all this promoting all day long. There's this little old Jewish guy with a baldhead sitting at a piano and he's being interviewed. And I suddenly realize I'm looking at Igor Stravinski, the great Russian-American composer. The interviewer is saying to him...

"So Mr. Stravinski, what is the greatest moment for you? Is it when you finally write the symphony"?

And he says... "No, No, No..." He sounds like a New York cab driver.

"Is it when you've heard it played the first time by an orchestra?"

And he says... "No, no, no..."

"What about opening night when they premier it and herald it as being one of the greatest works of the 20th century?" And he says... "No, no, no..."

"So what IS the greatest moment for you?"

He was sitting at the piano with music on the thing there and he says: "I'm sitting here at the piano and for 3, 4 hours. I'm trying to find a note. I can't find the note and I'm going 'bum, bum'... 'bum, bum'... 'bum, bum' for three hours. Finally after 3 hours I FIND the note. That's the moment. There is nothing like it. That's everything".»

This is what we share – when after a long time, with lots of frustrations, we suddenly understand! That is the moment!

Thank you.

Torunn Lauvdal

HILSEN FRA UNIVERSITETET I AGDER

Preses, akademimedlemmer!

Takk for anledningen til å komme med en hilsen fra Universitetet i Agder.

Da man reetablerte Agder Akademi som Agder Vitenskapsakademi i 2002, sa dagens preses i sin tale om visjonen for Akademiet blant annet:

Det vi gjør nå, er å benytte 40-årsmarkeringa, eller om vi vil, 40-årsjubileet til å reetablere akademiet som et moderne vitenskapsakademi i ei tradisjonell ramme. Det gjør vi fordi det vitenskapelige miljøet på Agder nå er blitt så stort, rikt og variert at det er klart behov for og – ikke minst – mulig å etablere et seriøst lokalt selskap der forskere fra ulike vitenskaper og skilte fagfelt bl.a. kan møtes og ha utbytte av hverandres spesialiteter.

Jeg vil først gripe fatt i dette: «Det vitenskapelige miljøet på Agder var blitt så stort». Det hang delvis sammen med den veksten som hadde vært på Høgskolen i Agder, og jeg har lyst til å si at Høgskolen, senere Universitetet, og Akademiet har utviklet seg svært godt sammen siden den gang. Veksten i HiA/UiA har vært formidabel. På 20 år har antallet professorer vokst fra 2 i 1994 til 145 ved siste telling for et par uker siden. Og veksten i forskningsmiljøene i regionen, på Sørlandet sykehus, Agderforskning, Teknova, NIVA, Havforskningsinstituttet, Ansgarskolen og Mediehøgskolen, for å nevne noen, har bidratt til et stort mangfold. I dag finner vi et stort antall ansatte med doktorgrad i næringsliv og offentlig sektor i regionen. Denne formidable utviklingen har gjort behovet for møteplasser for forskere og akademisk interesserte enda større. Det å ha et seriøst akademi som møteplass for forskere fra ulike vitenskaper betyr derfor svært mye i den situasjonen vi er i på Agder i dag.

Men både Universitetet og Akademiet trenger å følge med i tiden og utviklingen. Forskningen i dag er både veldig spesialisert og veldig tverrfaglig. Forskning på de store utfordringene i vår tid, krever tverrfaglighet. Det krever fagfolk og spesialister i team. Det krever dialog på tvers av faggrenser og landegrenser, og akademienes grunnide er således viktigere enn noensinne. Men på samme måte som universitetene stadig må vurdere hensiktsmessig organisering, må akademiene stadig vurdere hvordan de best skaper møteplasser mellom forskere. Jeg regner med at Agder Vitenskapsakademi løpende tar en slik diskusjon. Den er så viktig. Vi må ikke stivne i etablerte former. Jeg ønsker lykke til med det arbeidet, og ser frem til fortsatt samarbeid til vitenskapens fremme.

Oddvar Holmesland

TAKKETALE FOR SØRLANDETS
KOMPETANSEFONDS FORSKNINGSPRIS

President, fellow members of the Academy, visiting members of affiliated academies, ladies and gentlemen.

First, I wish to thank the Academy jury for awarding me this research prize. I am honoured, grateful, and extremely pleased. I am so for different reasons. It is personally gratifying that years of toil, eccentric interest and commitment are recognized in this way. Also, at a time when organized research programmes seem to be the vogue in academia, it is nice that individual, self-inspired research such as mine can become an award winner. And not least, I am pleased that the prize goes to literary scholarship, since the world seems increasingly to put a premium on economics, technology and the sciences.

What literary study can add is an understanding of attempts to represent life in aesthetic form – life in all its complexity, not only life's scientifically definable aspects, but its imaginative, intuitive, subconscious and spiritual dimensions as well – the representation of the otherwise unsayable. Take the unconscious, for instance. It cannot, according to Freud, speak directly and explicitly, but rather through images, symbols, emblems and metaphors. Literature, too, whether poem, or novel, or play, is not involved with making direct, explicit statements about life, but with showing and expressing experience through imagery, symbolism, metaphor and so on. During my years of specializing in modernist British literature, I have tried to gain an understanding of such oblique, indirect forms of communication.

At some point, however, my research career started to move backwards in need of more historical perspective. This moving back has gradually taken me to the

seventeenth and sixteenth centuries, now often referred to as the early modern period. My modernist predisposition, I believe, has enabled me to take a fresh look at early modern genres, and so discover important aspects of early modern literature and culture that I would otherwise have missed. It is intriguing how much of what we tend to think of as modernist experimenting can be traced to the sixteenth and seventeenth centuries, revealing comparable life experiences, ideas, visions and crises. And it has been fascinating to find how much we depend on the early moderns in order to understand the aesthetic expressions of our time. I take this award as a sign that I have succeeded in making a contribution through my research.

Thank you very much!

Sylfest Lomheim

TAKK FOR SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS
POPULÆRVITENSKAPELIGE PRIS

President, members of Agder Academy, dear guests!

I am honoured, I am moved, I am proud. And why not be honest? When I see myself in the world of academia, I certainly think that I have done more in the field of popularizing, stimulating the public interest for language questions, in short, done more work of outreach than work of research. Although I dare say I have done my lot of research, especially in the early years of my career, and especially in the field of translation and translation theory.

You all notice I use the word ‘outreach’, as a translation of Norwegian ‘formidling’, a word that in Norwegian-English dictionaries gives poor results, words like ‘pass-on, impart, go-between’. This illustrates a common problem in translation – there are in general no precise equivalents. Outreach is an activity of transfer, a transfer of knowledge, an activity of popularizing. In short, outreach, or ‘formidling’, can be seen as a kind of translation.

I understand I have got the prize for my work for a broader public, for readers of newspapers and magazines, talking to radio listeners and television viewers during a generation, giving lectures and talks at conferences, seminars, cultural events all over the country, well, so to speak everywhere in Norway.

The greatest audience I have ever had, was in 2011, and it did not cost me any effort at all. I had an audience of, they say, about 25 million people. It all has to do with Little Steven, famous member in the band of Bruce Springsteen. How come? My voice could be heard in the background during the first episode of Lilyhammer, obviously chosen as a typical Norwegian radio voice. Little Steven was standing there, in the middle of the room, the first evening, after his arrival to

Lillehammer, the radio was on. As you probably know, during the Winter Games in '94, the story goes that an American once asked: who is Lily Hammer?

Popularizing your research, talking and writing to a broader public than your colleagues and your students, about all sorts of subjects or questions that might possibly exist in your professional field, sometimes even dare to talk about issues that are frankly outside your competence, that is a risky activity. If you are concerned about or sensitive to what your university colleagues think about your talking and writing, what they say to others about your talking and writing – then you should keep away from that sort of activity. Definitely.

I have learnt a lot about outreach in NRK; very little about outreach at the university. Higher education in Norway is on the whole not sufficiently professional when it comes to language use and presentation of information. There is no tradition for doing that sort of work properly and professionally! And university people maintain they have no time for doing it. “Let’s hand that sort of work over to full-time communicators or journalists.” That is not a good idea; because that will never be good enough!

‘Forsking’ and ‘formidling’; it is true that both activities are equally important. So it is said, in documents and in speeches. But that is not true, in the daily life of the universities. Why? Two words that begin with a p: ‘formidling’ lacks prestige and priority. I wish this reality to change.

The photo I’m holding here in my hands, as a token of the prize, touches me in a very special way: we see here the mountains of my home village in Sognefjord – the part of our country we can refer to as ‘the Heartland of Norway’! Thank you!

Helle Ingeborg Mellingen

TAKKETALE TIL AKADEMIET FOR FYSIOGRAFENS PRIS TIL YNGRE FORSKERE

Preses, medlemmer av akademiet.

Det er en stor ære for meg å bli tildelt denne prisen som den første unge forskeren, og jeg er svært takknemlig for tildelingen. Takk til juryen, til Agder Vitenskapsakademi og til dem som nominerte meg. Jeg vil rette en spesiell takk til Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund. Jeg forstår at prisen ble opprettet som en gave fra dette vitenskapsakademiet i anledning av 50-årsjubileet til Agder Vitenskapsakademi. På denne måten retter man oppmerksomheten mot forskningsarbeid utført av yngre kandidater, i begynnelsen av karrieren.

For et ungt universitet som Universitetet i Agder og en forskningsregion med høye ambisjoner, er det særlig viktig å diskutere karriereveier for unge forskere. Jeg håper at dette temaet blir løftet og diskutert også i Vitenskapsakademiet, med mål om å sikre at flere unge og dedikerte forskere får muligheten til å forfølge sine faglige ambisjoner og bidra til fagutvikling og ny kunnskap på sitt felt.

Min primære forskningsinteresse ligger i krysningspunktet mellom kjønn, identitet og religion, og dette er et felt som vi utvilsomt trenger mer kunnskap om og dypere refleksjon rundt. Det er svært hyggelig at dette arbeidet har blitt lagt merke til av Akademiet. Det var et privilegium å arbeide som stipendiat og få vie så mye tid til å dykke dypt ned i det jeg mener er viktige problemstillinger. Det har vært et ideal for meg å avdekke og utfordre rådende normer og konstruksjoner av ulike identitetskategorier gjennom kritisk lesning av så vel teori som kildemateriale.

For tiden jobber jeg ikke som forsker, men er så heldig at jeg får jobbe med relaterte problemstillinger på en mer praktisk måte, som leder av et regionalt likestillingsprosjekt for Aust-Agder og Vest-Agder fylkeskommuner. Jeg ser at

problemstillinger som jeg tidligere jobbet med på et mer teoretisk plan har stor relevans i regionalt utviklingsarbeid og planarbeid, og legger vekt på at arbeidet vi gjør skal være forskningsbasert i så stor grad som mulig. Fra dette perspektivet ser jeg behovet for langt mer kunnskap og innsikt om problemstillinger knyttet til kjønn og identitet.

Kanskje vil også erfaringen fra arbeid med kjønn, mangfold og regional utvikling kunne brukes i framtidige forskningsprosjekter? For meg personlig er denne prisen helt klart en inspirasjon til å jobbe for å kunne forfølge mine akademiske ambisjoner på et senere tidspunkt.

Til sist vil jeg få lov til å takke veilederne mine fra doktorgradsarbeidet, Unni Langås og Paul Leer-Salvesen, Jeg har lært enormt mye fra dere og dere er viktige forbilder for meg, både faglig og personlig.

Jacek Fisiak

POZNAŃ CHAPTER OF AGDER ACADEMY

REPORT ON ACTIVITIES IN 2014

During 2014 the Board of the Poznań Chapter had the following three members:

Professor Jacek Fisiak, President

Professor Wojciech Golusiński, Secretary and Treasurer

Professor Katarzyna Dziubalska-Kołaczyk, Member

Attorney Katarzyna Golusińska served as the Chapter's legal advisor.

Ms Anna Antkowiak assisted Professor Fisiak in practical matters.

During 2014 the Poznań Chapter Members met twice:

1. The Spring Meeting was held on the 28th of April, 2014. The President of the Poznań Chapter, Professor Jacek Fisiak chaired the meeting. The first half of the meeting was devoted to current affairs. Professor Golusiński presented the annual financial report, which was then accepted unanimously. Professor Fisiak then went on to inform the Members about the planned activities and publications. The business part of the meeting was followed by a talk by Professor Jerzy Fedorowski on *Paleobiogeography*. Professor Fedorowski then answered questions and welcomed contributions from the floor.

2. The Autumn Meeting was held on 12th December 2014. The President of the Poznań Chapter, Professor Jacek Fisiak chaired the meeting. The first half of the meeting was devoted to current affairs. Professor Fisiak then went on to inform the Members about the planned activities and publications. The business part of the meeting was followed by a talk by Professor Grzegorz Oszkinis on *Deep Vein Thrombosis—is it a potentially fatal disease?*, sparking many questions and comments.

POZNAŃ CHAPTER MEMBERS

Andrzej Dobek, professor of physics, Adam Mickiewicz University, Poznań

Katarzyna Dziubalska-Kolaczyk, professor of English linguistics, Adam Mickiewicz University, Poznań

Jerzy Fedorowski, professor of geology, Adam Mickiewicz University, Poznań

Jacek Fisiak, professor of English linguistics, Adam Mickiewicz University, Poznań

Wojciech Golusiński, professor of medicine, Poznań University of Medical Sciences

Maria Agnieszka Kaczmarek, professor of anthropology, Adam Mickiewicz University, Poznań

Hanna Kóčka-Krenz, professor of archeology, Adam Mickiewicz University, Poznań

Henryk Koroniak, professor of chemistry, Adam Mickiewicz University, Poznań

Andrzej Korzeniowski, professor of economics, Poznań University of Economics

Andrzej Kostrzewski, professor of geography, Adam Mickiewicz University, Poznań

Julian Malicki, professor of biophysics, Poznań University of Medical Sciences

Bronisław Marciniak, rector, professor of photochemistry, Adam Mickiewicz University, Poznań

Andrzej Marszałek, professor of medicine, Poznań University of Medical Sciences

Waldemar Marton, professor of English linguistics, Adam Mickiewicz University, Poznań, professor emeritus University of Tromsø

Włodzimierz Mazanka, MA of Fine Art, painter, Poznań

Zbyszko Melosik, professor of education, Adam Mickiewicz University, Poznań

Bogumił Nowicki, professor of music, The Ignacy Jan Paderewski Academy of Music, Poznań

Grzegorz Oszkinis, professor, dean of the Center for Medical Education, Poznań University of Medical Sciences

Stanisław Puppel, professor of English linguistics, Adam Mickiewicz University, Poznań

Honorata Helena Shaw, professor of endodontics, Poznań University of Medical Sciences

Liliana Sikorska, professor of English literature, Adam Mickiewicz University, Poznań

Grzegorz Skommer, professor of Norwegian linguistics, Adam Mickiewicz University, Poznań

Andrzej Tykarski, professor of medicine, Poznań University of Medical Sciences

Jan Węglarz, professor of information and computer science, Poznań University of Technology

NOBELMØTE

Siden 2007 har Agder Vitenskapsakademi arrangert et åpent møte tidlig i desember måned, der årets Nobelpriser samt Abelprisen og Holbergprisen blir omtalt i korte populærvitenskapelige foredrag.

Årets møte, som var det åttende i rekken, ble avholdt i Kilden Konsert- og Teaterhus i Kristiansand den 3. desember 2014, og var et samarbeidsarrangement mellom Agder Vitenskapsakademi, Kristiansand Filosofikafé og Kilden Kulturdrift.

Professor Fount LeRon Shults foredrar om Nobels fredspris for 2014: Foto: Rolf Nossun

Margrethe Wold

NOBELPRISEN I FYSIKK 2014: BLÅ LYSDIODER

En revolusjon i lysteknologi

Isamu Akasaki, Hiroshi Amano og Shuji Nakamura

I NOBELS ÅND

De tre vinnerne av fysikkprisen 2014, Isamu Akasaki, Hiroshi Amano og Shuji Nakamura, fikk prisen i ekte Nobelånd, nemlig for en oppfinnelse som er til nytte for menneskeheten: den blå lysdioden. Dette var den siste brikken som manglet for å kunne lage hvitt LED-lys, en meget energieffektiv, ressursbesparende og miljøvennlig lysteknologi.

Oppfinnelsen gjorde de tidlig på 90-tallet etter mye prøving og feiling i sine respektive laboratorier i Japan: Amano og Akasaki ved Nagoya Universitetet, og Nakamura ved Nichia Chemicals. Utfordringen lå i å konstruere en halvleder som kunne produsere blått lys, og prisvinnerne lyktes der mange andre hadde feilet.

Før den blå lysdioden ble oppfunnet, hadde man allerede røde og grønne lysdioder. Disse ble laget på 50- og 60-tallet, og vi er bl.a. kjent med dem som indikatorlamper i elektriske husholdningsapparater. Etter at den blå lysdioden ble oppfunnet av prisvinnerne på 90-tallet, så vi også mye blått lys bli brukt på elektriske apparater som f.eks. stereoanlegg.

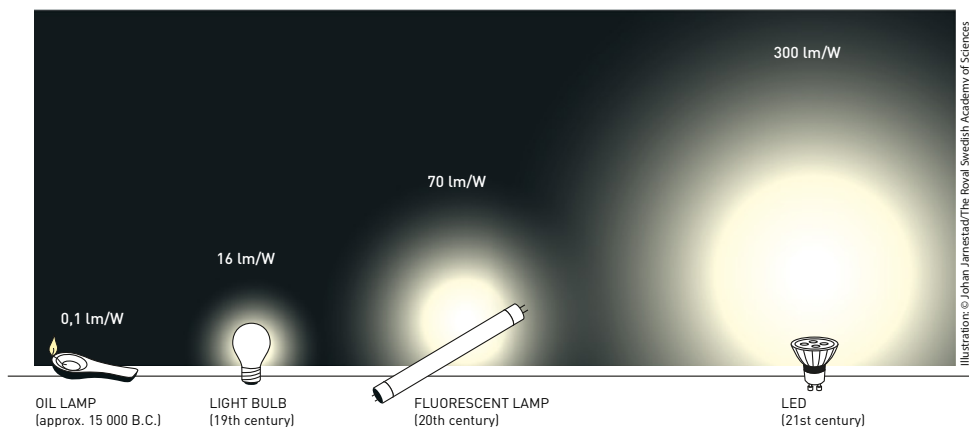
Sammen med røde og grønne lysdioder lager den blå lysdioden hvitt lys, fordi de tre primærfargene rødt, grønt og blått blandes sammen. Hvitt lys er det lyset vi foretrekker å bruke som belysning i de fleste situasjoner da dette gjengir farger på en måte som ligner fargegjengivelsen i sollys.

LED-LYS ER BASERT PÅ HALVLEDERTEKNOLOGI

LED er forkortelse for «Light Emitting Diode», og lysdioder består av halvledere som sender ut lys når elektrisk strøm tilføres. Halvledere er krystaller med egenskaper som ligger mellom ledere (som f.eks. kopper) og isolatorer (som f.eks. papir og plast).

At enkelte krystaller lyser når strøm sendes gjennom dem, ble oppdaget tidlig på 1900-tallet. Fenomenet kalles elektroluminensens. Atomene i en halvlederkrystall deler på elektronene seg imellom. Noen halvledere har et overskudd av elektroner (n-halvledere), og andre har et underskudd (p-halvledere). Lysdioder består av både n- og p-halvledere, og når overskuddselektroner fra n-halvlederen møter atomer i p-halvlederen, endrer atomene energitilstand og energiforskjellen mellom ulike tilstander kan sendes ut som lys.

På atomnivå er rødt og grønt lys lettere å få til enn blått fordi blått lys er mer energirikt og krever større energisprang. Noe av utfordringen prisvinnerne hadde, var å dyrke krystaller av god kvalitet med store energisprang, og de lyktes ved å dyrke galliumnitrid (GaN) på et safirsubstrat med varierende temperatur under dyrkingen. De jobbet i hver sine laboratorier, bygget sitt eget utstyr og forbedret hverandres resultater.

Figuren viser lysteknologi gjennom tidene fra glødelampen til den nye LED-lampen. Over hvert element er det angitt omtrent hvor mye lys, målt i lumen (lm), som hver lampe gir for hver enhet energi (målt i watt) som brukes. Mens glødepærer gir ca. 16 lumen per watt, og mesteparten av energien går til varmeutvikling istedet for lys, gir en LED-pære hele 300 lumen og nesten ingenting av energien går til varmeutvikling. Illustrasjon: Johan Jarnestad/The Royal Swedish Academy of Sciences

LYSTEKNOLOGI GJENNOM TIDENE

Oljelamper har vært vår kunstige lyskilde i mange tusen år, helt fram til 1800-tallet da glødelamper/lyspærer ble oppfunnet. Vanlige lyspærer lyser ved at en metalltråd (ofte wolfram) gløder når strøm sendes gjennom. Senere kom halogenlamper, fylt med halogengass for å forlenge levetiden på metalltråden, og deretter lysrør (lysstoffrør) og sparepærer som også er fylt med gass, men som lyser ved fluorescens av lysstoff på innsiden av kolben når halogengassen ioniseres av spenningen som settes på.

LED-pærer er mye mer energieffektive enn gamle glødepærer og sparepærer, jfr figuren. Mens 95% av all energien som sendes gjennom en glødepære går til varmeutvikling (det vet man dersom man prøver å ta på dem!), så er det veldig lite varmeutvikling fra en LED-pære. Fordi ca. $\frac{1}{4}$ av all energi vi bruker går til belysning, vil man spare mye energi ved å bruke LED til belysning i framtida. På grunn av LED-belysning trenger så lite energi, vil man kunne bringe belysning til steder på jorden som ligger utenfor strømmettet, ved å bruke enkle og billige solceller som strømkilde.

LED-pærer har også lang levetid i forhold til andre typer belysning. Mens vanlige glødepærer regnes å ha en levetid på ca. 1000 timer, og halogenpærer en levetid på ca. 10 000 timer, kan LED-pærer vare i 100 000 timer, altså i mer enn 10 år. Ved at de varer lenger, brukes det også mindre materialer til produksjon, noe som sparer jordens ressurser. LED-pærer inneholder heller ikke kvikksølv som er giftig for miljøet, slik som sparepærer og lysrør gjør (sparepærer og lysrør er spesialavfall).

Da den blå lysdioden var oppfunnet, kom også blå lasere, som bl.a. brukes til datalagring (jfr. blue-ray disc med større lagringskapasitet enn CD og DVD) og til å forbedre laserskrivere. LED-teknologien brukes også til TV-, data- og smart-telefon skjermer, og store, tynne skjermer med LED-lys brukes til skilting både innendørs og utendørs.

LED regnes for å være en revolusjon innen lysteknologi. Stadige forbedringer av effektiviteten gjør det tenkelig at LED-belysning vil være med oss like lenge som oljelampen var det.

Akasaki er professor emeritus ved Meijo University i Nagoya, Japan, og innehar også et professorat ved Nagoya University. Amano er professor ved Nagoya University. Professor Nakamura er i dag ved University of California, Santa Barbara.

REFERANSER/LITTERATURLISTE

- «Scientific background on the Nobel Prize in Physics 2014: Efficient blue light-emitting diodes leading to bright and energy-saving white light sources». Compiled by the Class for Physics of the Royal Swedish Academy of Sciences. 2014. «The Nobel Prize in Physics 2014 – Advanced Information». *Nobelprize.org*. Nobel Media AB 2014. Web. 16 Feb 2015. <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/2014/advanced.html>
- «Populärvetenskaplig information: Blå lysdioder - en uppfinning som sprider nytt ljus över världen». «The Nobel Prize in Physics 2014 - Popular Information». *Nobelprize.org*. Nobel Media AB 2014. Web. 16 Feb 2015. <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/2014/popular.html>

Kjetil Andersson

SVERIGES RIKSBANKS ØKONOMIPRIS TIL MINNE OM ALFRED NOBEL 2014

Jean Tirole

INNLEDNING

Sveriges Riksbanks pris i økonomisk vitenskap til minne om Alfred Nobel ble i 2014 tildelt den franske økonomen Jean Tirole. Det kongelige vitenskapsakademiet gir prisen til Tirole for hans analyse av markedsrett og regulering. Tirole har gjennom en rekke teoretiske arbeider fra 1981 og frem til i dag klargjort hvordan bransjer med noen få store konkurrerende bedrifter fungerer, samt hvordan og hvorvidt disse bransjene bør reguleres for å sikre et utfall som er i samfunnets interesse.

Jean Tirole er født 9. august 1953. I det daglige jobber han som Scientific Director ved Institut d'Économie Industrielle (IDEI), Université Toulouse 1 Capitole. I tillegg innehar han en rekke andre akademiske og industrielle verv¹. Tirole startet sin akademiske karriere med ulike grader i matematikk og ingeniørfag fra franske læresteder i perioden 1976–1978. I 1981 forsvarte han en doktorgrad i samfunnsøkonomi ved Massachusetts Institute of Technology med avhandlingen *Essays in Economic Theory*.

Jeg vil under skrape litt i overflaten på Tiroles arbeider. Mye av det som følger bygger på den vitenskapelige begrunnelsen gitt av det kongelige vitenskapsakademiet for prisen, heretter Kungl. Vetenskapsakademien (2014).

1 Se http://idei.fr/doc/cv/tirole_en_2014.pdf

MARKEDSMAKT OG REGULERING

Mange bransjer har en konsentrert markedsstruktur. Med dette mener vi at tilbydersiden består av noen få, store bedrifter. Eksempelene på slike markeder er mange og inkluderer telefoni, elektrisitet, farmasøytiske produkter, flyproduksjon, flytransport, jernbanetransport, søkemotorer på internett osv. I økonomisk fagterminologi kalles slike markeder for *oligopoler*. De representerer markeder som ligger mellom de teoretiske ytterpunktene frikonkurranse og monopol. Frikonkurranse er betegnelsen på et marked med veldig mange små tilbydere, mens monopol er et marked med bare én tilbyder.

Bedriftene i konsentrerte markeder har, som regel, det økonomer kaller *markeds-makt*. Med dette menes at prisen(e) på produktene eller tjenestene som selges, er høyere enn hva det faktisk koster å produsere en ekstra enhet - grensekostnaden. Dette står i skarp motsetning til bedrifter i et frikonkurransemarked som ikke har markeds-makt: Konkurransen er så sterk at markedsprisen blir drevet ned til grensekostnaden.

Dersom bedriftene i konsentrerte markeder kan tilpasse seg fritt, kan resultatet bli uheldig for samfunnet. Vi kan få for høye priser, og vi kan få ineffektive bedrifter som forsøker å beskytte sin posisjon ved å utestenge mer produktive konkurrenter. For å begrense mektige bedrifters misbruk av markeds-makt er det således ofte i samfunnets interesse for å regulere slike markeder.

Litt forenklet kan vi si at før Tirole var litteraturen om hvorvidt og på hvilken måte offentlige instanser bør gripe inn i markeder i en markedsøkonomi, i stor grad konsentrert om ytterpunktene frikonkurranse og monopol. Jean Tirole får prisen for sin analyse av markeds-makt og regulering av bedrifter i oligopoler – den i praksis mest vanlige markedsformen. Hans arbeider har hatt stor innflytelse for både lovgivning, institusjonsdesign og det praktiske arbeidet til konkurransetilsyn og sektorspesifikke reguleringsmyndigheter over hele verden.

INDUSTRIAL ORGANIZATION (IO)

Grunnlaget for en hensiktsmessig, normativ reguleringsteori er en positiv analyse av den næringen som skal reguleres. Industrial Organization (IO) er det engelske begrepet for fagfeltet som omfatter positiv analyse av konkurransen i oligopoler. Næringsøkonomi eller konkurranseanalyse er norske termer som ligger nærme dette begrepet, men er allikevel ikke fullt dekkende. Jeg vil derfor i det følgende bruke begrepet IO.

I begynnelsen av 1980-tallet gjennomgikk IO en revolusjon ved å integrere spillteori som verktøy for å modellere den strategiske interaksjonen mellom bedriftene i oligopoler. Jean Tirole har vært helt sentral i utviklingen av moderne IO. Hans IO-lærebok fra 1988, Tirole (1988), er velkjent for generasjoner av økonomer, og har så vidt jeg vet aldri blitt revidert, men er fremdeles i vidstrakt bruk på handelshøyskoler og universiteter over hele verden. Som påpekt av Kungl. Vetenskapsakademien (2014) – i den grad den er utdatert på noen områder, er det mye fordi Tirole selv med medforfattere, har brakt feltet videre.

Tirole har gitt sentrale bidrag til generell IO teori på områder som strategiske investeringer, vertikale relasjoner, patenter og dynamiske oligopoler. Mange av resultatene og modellerings-teknikkene i disse arbeidene har hatt innflytelse på økonomisk teori langt utover IO. Et eksempel på dette er konseptet Markov Perfekt Likevekt (MPL) som ble introdusert i Maskin og Tirole (1988a, 1988b). MPL muliggjorde en dynamisk analyse av oligopoler og plasserte en rekke tidligere IO resultater innenfor en stringent analyseramme. I dag er konseptet sentralt i felt som makroøkonomi, vektstteori og politisk økonomi.

Kanskje like viktig er Tiroles analyse av spesifikke bransjer. Tirole har for en rekke bransjer som elektrisitetsforsyning, telekommunikasjon, interbank-markeder og trafikkutveksling på internett vært den første som utformet en modell som fanger opp det essensielle med akkurat dette markedet. Disse arbeidene har vært sentrale både for forståelsen av hvordan bransjene fungerer i seg selv, men også for den generelle lærdommen at bedrifter i ulike markeder interagerer på ulike måter som har fundamentale implikasjoner for design av optimal regulering.

REGULERING

På samme måte som for IO, har Tirole gitt fundamentale bidrag både til generell reguleringsteori og spesifikk regulering av enkeltbransjer. Mye av arbeidet rundt reguleringer gjort i samarbeid med nå avdøde Jean-Jacques Laffont. Laffont og Tirole (1993) oppsummerer deres arbeid rundt regulering og offentlige innkjøp.

Utgangspunktet i denne reguleringsteorien er at regulator har begrenset (asymmetrisk) informasjon: Bedriftene vet mer om sine kostnader og teknologi enn regulatøren, og denne vet heller ikke hvor mye innsats bedriftene legger ned for å være effektive. Utfordringen er å designe mekanismer som gir bedriftene incentiver til å opptre i henhold til samfunnets målfunksjon.

Et sentralt funn er at regulatøren ofte kan redusere sitt informasjonsproblem ved å la bedriftene velge fra en meny av nøyaktig utformede kontrakter og på den måten avsløre sine reelle kostnader.

Noen av utfordringene i utformingen av en slik meny minner om de avveiningene en privatperson må foreta dersom han ønsker å hyre en håndverker. Skal oppdraget utføres til fast pris eller på timebasis? En fastpriskontrakt gir sterke incentiver for håndverkeren til å være effektiv, siden verdien av ekstra innsats tilfaller han selv. En timepriskontrakt derimot, gir få slike incentiver. En fastpriskontrakt er ofte det mest effektive dersom oppdraget er enkelt og lett målbart. Hvis oppdraget har en kvalitetsdimensjon som er vanskeligere å måle derimot, kan en timepriskontrakt være mer hensiktsmessig.

De samme mekanismene finnes i ulike typer av reguleringer. I en *rate-of-return* regulering må den regulerte bedriftens avkastning på kapitalen ikke overstige en viss sats. Dette gir svake incentiver for bedriften til å være effektiv på samme måte som i timepriskontrakten til håndverkeren. Dette står i motsetning til en *price-cap* regulering som legger et tak på gjennomsnittsprisen til produktene til den regulerte bedriften. På samme måte som i håndverkerens fastpriskontrakt stimulerer dette til effektivitet siden bedriften får beholde gevinsten av effektive tilpasninger i form av profit.

Ytterligere utfordringer oppstår når regulatøren ikke kan binde seg til langtidskontrakter med de regulerte bedriftene. De regulerte bedriftene kan da være motvillige til være effektive (avsløre sin type) i dag i frykt for hardere regulering i fremtiden. En implikasjon er at regulatøren bør ha en «mild» regulering av bransjen i begynnelsen. En annen implikasjon er at dersom en ønsker en regulering som stimulerer til effektiv ressursutnyttelse, må man akseptere at de meste effektive bedriftene sitter igjen med profit.

AVSLUTNING

Jeg avslutter denne gjennomgangen med et sitat fra den svenske priskomiteés egen oppsummering: «Jean Tirole's research is characterized by respect for the particulars of different markets and the skillful use of new analytical methods in the economic sciences. He has developed deep analytical results about the essential nature of imperfect competition and contracting under asymmetric information. Tirole has also distilled his own and others' results into a unified framework for teaching, policy advice, and continued research. His contributions provide a

splendid example of how economic theory can be of great practical significance», Kungl. Vetenskapsakademien (2014), side 42.

REFERANSER

- Kungl. Vetenskapsakademien, 2014. *JEAN TIROLE: Market power and Regulation*, Scientific Background on the Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 2014, The Royal Swedish Academy of Science.
- Laffont, J.-J. og J. Tirole, 1993. *A Theory of Incentives in Procurement and Regulation*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Maskin, E. og J. Tirole, 1988a. A theory of dynamic oligopoly, I: Overview and quantity competition with large fixed costs. *Econometrica* 56, 549–569.
- Maskin, E. and J. Tirole, 1988b. A theory of dynamic oligopoly, II: Price competition, kinked demand curves, and Edgeworth cycles. *Econometrica* 56, 571–599.
- Tirole, J., 1988. *The Theory of Industrial Organization*. The MIT Press, Cambridge MA.

Brit Helene Lyngstad

NOBELPRISEN I LITTERATUR 2014

Patrick Modiano

Patrick Modiano er en av Frankrikes mest markante samtidsforfattere. I år fikk han Nobelprisen i litteratur for «erindringens kunst», som han bruker til å fremkalle «de mest ugripelige menneskeskjebner og avdekke okkupasjonstidens livsverden». Han er den ellevte franskmannen som får denne prisen.

Modiano ble født i 1945. Han bodde i store deler av barndommen i Paris, hvor foreldrene hans traff hverandre i okkupasjonstiden. Moren var en belgisk skuespillerinne. Faren, Alberto Modiano, kom fra en italiensk-jødisk familie, og var født og oppvokst her. Han klarte å unngå å bli listeført som jøde i 1940 og levde under jorden frem til frigjøringen av byen i 1944. Dette var mulig takket være hjelp fra venner og ulike former for lyssky virksomhet. Etter krigen reiste han mye i forretninger. Moren var stadig på turné. Foreldrene var med andre ord mye fraværende da Modiano vokste opp. Han ble svært knyttet til sin yngre bror Rudy, som døde av leukemi 10 år gammel, og de åtte første bøkene hans er dedisert til broren. Modiano tilbragte ungdommen på diverse kostskoler.

Forfatterskapet startet med utgivelsen av *La Place de l'Etoile* i 1968. Da var Modiano altså bare 23 år, og til nå har han gitt ut 28 romaner. For sin tredje bok fikk han den store romanprisen til L'Académie française. Den siste, som heter *Pour que tu ne te perdes pas dans le quartier*, kom 2. oktober i år. Oversatt til norsk: For at du ikke skal gå deg vill i nabolaget. Tre av bøkene er kommet på norsk: *Gater i mørke* (1979), *Ungdomstid* (1982) og *Søndagene i august* (1988), alle på Cappelen forlag. Selv om han er svært etablert i Frankrike, er han ikke godt kjent utenfor landets grenser.

De første bøkene til Modiano er sterkt preget av andre verdenskrig. Han skriver mye om kollaborasjonen, de som samarbeidet med nazistene. Dette var tabu i Frankrike på denne tiden, og bøkene skapte skandale. Fra og med hans fjerde roman, *Villa Triste* (1975), som har handling fra Algerie-krigen, skifter forfatterskapet imidlertid kurs. Den andre verdenskrig er fremdeles i kulissene, men fokus settes på Modianos egen ungdomstid og de temaene han er særlig kjent for: å prøve å forstå hvem man er, hvordan man ble den man er – og hva som egentlig har skjedd. Han er opptatt av hvordan man skal hindre at historien går tapt. I *Dora Bruder* (1997) skriver han om skjebnen til en ung jødisk jente frem til hun døde i Auschwitz.

Den første åpne selvbiografiske boken hans er *Livret de famille* (1977). Den består av fjorten fortellinger. Her bruker han sitt eget og broren Rudys navn og har stadige allusjoner til okkupasjonstiden, en tid han selv altså ikke har opplevd. Han skriver blant annet «Mine erindringer gikk forut for min fødsel [...] Jeg var overbevist om at jeg hadde levd i Paris under okkupasjonstiden, ettersom jeg mintes enkelte personer fra denne tiden, samt ørsmå foruroligende detaljer» (1977: 116). Han skriver videre at det er som om minnet hans er forgiftet. Farens historie griper inn i hans egen. I en av fortellingene handler det om hvordan en av mennene som var hovedansvarlig for deportasjonen av jøder i Paris, og som var på jakt etter faren hans under krigen, plutselig dukker opp 30 år senere i baren på hotellet i Sveits hvor den unge gutten befinner seg sammen venner. Eller var det kanskje bare en som lignet?

I arbeidet med å finne ut hvem han er og hva som har skjedd, tar han leseren med til gaten i Paris hvor bestemoren, som han aldri har kjent, en gang bodde. Hun var datter av en teppehandler fra Philadelphia. Det finnes ingen fotografier av henne, men han følger gatene hun må ha gått når hun var på vei hjem. Vi følger ham også på leting etter sin egen dåpsattest, som han finner i en kirke i Biarritz.

Uttrykket «livret de famille», som er tittelen på denne boken, brukes om en slags «familiebok» som utleveres til nygifte, til attester og til opptegnelser av fødsler og dødsfall. «Hvilke spor ligger igjen etter et menneskeliv?» er et spørsmål Modiano stiller i mange av bøkene sine. Det handler altså mye om å prøve å forstå seg selv, om å prøve å forstå og bli kjent med sine foreldre – i ettertid – og om tap, tristhet og ensomhet.

I sitt detektivarbeid for å prøve å avdekke fortidens gåter blander Modiano fakta og fiksjon. Det selvbiografiske materialet er bare interessant når det er «luftet» av fantasien, sier han i et intervju i avisen *Le Monde* i 2013. I *Livret de famille* forestiller han seg ikke bare hvor bestemoren gikk, eller livet til moren som ung skuespiller, men også barndommen til den ukjente mannen av russisk opprinnelse som dør alene på en kafé i Paris. Under neonlys ved et bord ute, en oktoberkveld i 1963. Det er bare to gjester denne kvelden, og etter å ha vært inne og tatt en telefon, ser

bokens forteller at mannen ligger bøyd over bordet. Politiet blir tilkalt, og han må bli med på politistasjonen. De undersøker mannens identitetspapirer. Det viser seg at han jobbet i et firma som leide ut båndopptagere. Hans jobb var å gå hjem til folk og kreve inn båndopptagere som ikke var levert. Fortelleren skriver:

Dette livet begynte altså i Russland, i St. Petersburg i nitten tretten. Et av de okergule palassene langs elven. Jeg fulgte tidens strøm helt tilbake til dette året og lot meg gli inn den halvåpne døren til det store barneværelset i himmelblått. Du sov, den lille hånden din hang utenfor vuggen. I dag hadde du visst vært på en lang tur til Tauride-hagen og spist middag med god appetitt. Det var Mademoiselle Coudreuse, den franske guvernanten, som fortalte meg det. I kveld blir vi hjemme, moren din og jeg, sammen med noen venner: Félix, Hélène og kanskje storhertug Dimitri. Vinteren nærmer seg, og vi kommer helt sikkert til å tilbringe noen dager med deg på Krim eller i villaen i Nice ... Men hva er vitsen med å legge planer og tenke på fremtiden? I kveld hører vi fortsatt hver time krystall-lyden fra klokken i gangen. Den våker over din barnlige søvn og beskytter deg, på samme måte som lysene, der nede, som blinker fra øyene (1997: 92–93).¹

Fortellingene i *Livret de famille* handler også om planer som aldri ble noe av, slik det ofte er i livet. Et eksempel er fortellingen om onkelen som vil begynne et nytt liv på landet, men finner ut at den idylliske gamle møllen som han har drømt om og sett for seg, viser seg å være ombygd til en asiatisk bungalow. Skuffelsen og tristheten hans smitter over på den fjortenårige gutten som er med på turen. Eller reisen til Kina som planlegges over lang tid og i detalj av den 20-årige gutten og den eldre mannen, men aldri finner sted. Meningen ligger i selve samværet og fellesskapet med en farsfigur.

I *Rues des boutiques obscures* (1978), som Modiano fikk Goncourt-prisen for, norsk tittel *Gater i mørke*, brukes krimsjangeren for å utforske temaene identitet, hukommelse og glemsel. Her er jeg fortelleren en privatdetektiv som lider av hukommelsestap, på leting etter en mann som muligens er ham selv. Han snakker med folk som kjente denne mannen, får se gamle papirer og fotografier. Til slutt kommer det frem at under okkupasjonen prøvde denne mannen, med falske identitetspapirer, å krysse grensen til Sveits sammen med kjæresten, men de ble lurt av de som skulle hjelpe dem, først adskilt, så forlatt i snøen.

1 Oversatt av meg.

Dimanches d'août (1986), en annen av bøkene som er oversatt til norsk (med tittelen *Søndagene i august*), ligner også en krimroman. Det er fortellingen om et ungt par som har stjålet en diamant og lever i skjul i Nice på den franske rivieraen. Også her har vi å gjøre med en jegforteller som forteller i ettertid og man spør seg hva som egentlig har skjedd. Også her handler det om unge mennesker som flyter rundt uten å høre til. Det unge paret er omgitt av tvilsomme personer med uklare identiteter, og som vanlig hos Modiano finner vi en god dose med ubehag og uro. Her i en by beskrevet ved hjelp av lys og skygger og, som alltid, presise gateangivelser.

Med sin flytende stil, uklare kronologi og melankolske stemningsskildringer skriver Modiano fint og forståelig på variasjoner over de samme temaene. Han går inn i det flytende og usikre, og skriver om tomhet, redsel og mye om det å ikke helt forstå eller få tak i det som skjer og har skjedd. Han er kalt vår tids Proust, stadig på sporet av den tapte tid, stadig opptatt av erkjennelse og av bevissthetens mørke gater. Han er også blitt sammenlignet med Knausgård når det gjelder forholdet til faren, som hele tiden ligger under og holder skrivingen i gang.

LITTERATUR

Clément, Michel. 2014. «Patrick Modiano, lauréat du Prix Nobel de littérature».

<http://www.lemonde.fr/livres/article/2014/10/09/le-prix-nobel-de-litterature-a-patrick-modiano_4503598_3260.html>. Lastet ned 03.02.2015

Modiano, Patrick. 1968. *La Place de l'Etoile*. Paris

Modiano, Patrick. 1975. *Villa Triste*. Paris

Modiano, Patrick. 1977. *Livret de famille*. Paris

Modiano, Patrick. 1978. *Rues des boutiques obscures*. Paris

Modiano, Patrick. 1979. *Gater i mørke* [1978]. Overs. Mona Lange. Oslo

Modiano, Patrick. 1982. *Ungdomstid* [1981]. Overs. Kjell Olav Jensen. Oslo

Modiano, Patrick. 1986. *Dimanches d'août*. Paris

Modiano, Patrick. 1988. *Søndagene i august* [1986]. Overs. Tom Lotherington. Oslo

Modiano, Patrick. 1997. *Dora Bruder*. Paris

Modiano, Patrick. 2014. *Pour que tu ne te perdes pas dans le quartier*. Paris

Uvsløkk, Geir & Winther, Truls Olav. (2014, 10. oktober). *Patrick Modiano*.

I Store norske leksikon. Hentet 30. oktober 2014 fra https://snl.no/Patrick_Modiano.

Leiv Storesletten

ABELPRISEN 2014

Yakov G. Sinai

Abelprisen er ein internasjonal pris for framifrå vitskapleg arbeid innan matematikk og matematiske fag. Det er Det Norske Videnskaps-Akademi som deler ut prisen, som er på seks millionar norske kroner. Ein internasjonal komité av fem framifrå matematikarar vel ut vinnaren. Det heiter i retningslinjene at:

Prisen er en anerkjennelse av vitenskapelige bidrag som er av eksepsjonell dybde og betydning for matematiske fag. Slikt arbeid kan ha løst grunnleggende problemer, frembrakt innflytelsesrike nye teknikker, kommet med samlende prinsipper eller åpnet for viktige nye forskningsfelt. Det er et mål at prisene i årenes løp skal tildeles innen et vidt spekter av områder innen matematiske fag.

I år vart prisen delt ut for tolvte gong. I løpet av desse åra har prisen rokke å bli den mest prestisjefylte blant alle prisar og utmerkingar innan matematiske fag. Dette skuldast ikkje minst dei 14 namngjetne matematikarane som har fått denne gjeve prisen. Dei er alle gigantar innan matematikken og har løyst djupe og fundamentale problem, utvikla nye teoriar og dels revolusjonert gamle klas-siske felt. Prisvinnarane spanner over vide felt innan matematiske fag, sentrale område som geometri, talteori, algebra og gruppeteori, topologi, numerisk analyse, sannsynsteori og det store feltet matematisk analyse som m.a. omfattar differensiallikningar.

Abelprisvinnaren i år var den namngjetne russiske matematikaren **Yakov Sinai**, professor både ved Princeton University, USA og Landau-instituttet for teoretisk

fysikk, Det russiske vitskapsakademi. Prisen vart i følge komiteen tildelt «*for hans vesentlige bidrag til dynamiske systemer, ergodeteori og matematisk fysikk*»

Yakov Sinai vart fødd i Moskva i 1935 av jødiske foreldre. Begge foreldra, Grigóri Sinai og Nadézjda Kagan, var mikrobiologar med forskarkarrierar. Morfaren, matematikaren Benjamin Fedoróvitsj Kagan, var leiar for instituttet for differensialgeometri ved det statlege universitetet i Moskva. Kagan hadde stor innverknad på dottersonen. Han gjekk av frå stillinga si ved det statlege universitetet i 1952, same året som dottersonen Yakov vart teken opp som student ved fakultetet for mekanikk og matematikk.

Yakov Sinai tok cand.mag-graden i 1957, hovudfaget i 1960 og doktorgraden i 1963 – 28 år gammal. Rettleiaren hans var den namngjetne matematikaren Andréj Kolmogorov. Sinai var forskar ved laboratoriet for sannsynsteoretiske og statistiske metodar ved det statlege universitetet i Moskva frå 1960 til 1971. I 1971 vart han professor ved same universitet og seniorforskar ved Landau-instituttet for fysikk ved Det russiske vitskapsakademi. Frå 1993 har han vore professor i matematikk ved Princeton-universitetet i USA, samtidig som han har halde fram i stillinga ved Landau-instituttet.

Yakov Sinai er ein av dei fremste og mest innflytelsesrike matematikarane på 1900-talet. Han har oppnådd ei lang rekke banebrytande resultat innan teorien for dynamiske system, innan matematisk fysikk og innan sannsynsteori. Mange matematiske resultat og omgrep ber namnet hans, mellom anna Kolmogorov-Sinai-entropi, Sinai-biljard, Sinai-vandringar, Sinai-Ruelle-Bowen-mål og Pirogov-Sinai-teori.

Heilt sidan Newtons tid har matematikarar, fysikarar og andre forskarar nytta differensial-likningar for å beskriva og forklara fenomen i naturen, og studera korleis dei utviklar seg over tid. Faget fysikk er til dømes utenkeleg utan bruk av differensiallikningar. Men bruken av differensiallikningar omfattar heilt forskjellige emne som planetrørsler, havstraumar, fysiologiske syklusar, populasjonsdynamikk og elektrisitetsnett, for å nemna nokre få. Nokre av desse fenomena kan ein beskriva særst nøyaktig, mens andre tilsynelatande utviklar seg på ein kaotisk og tilfeldig måte. Ein har no funne ut at orden og kaos er nær knytt til einannan: Vi kan finna kaotisk oppførsel i deterministiske system, og omvendt kan ein statistisk analyse av eit kaotisk system føra til ei nøyaktig beskriving av systemets utvikling.

Yakov Sinai har kome med vesentlege bidrag innanfor dette vidtfemnande området då han oppdaga overraskande samanhengar mellom orden og kaos. Han utvikla bruken av sannsynsteori og målteori i studiet av dynamiske system. Innsatsen hans omfattar djuptgripande arbeid innan ergodeteori og statistisk mekanikk. Andre

pionerarbeid frå Sinai innan matematisk fysikk omfattar: tilfeldige vandringar i tilfeldige omgivnader, faseovergangar, eindimensjonal turbulens og spektrumet til diskrete Schrödinger-operarorar.

Sidan Sinai har gjeve vesentlege bidrag innan *dynamiske system*, vil vi seia nokre ord om dette viktige og merkelege feltet. Deler av dette feltet omfattar ikkje-lineære differensiallikningar. Slike likningar, eller system av likningar, kan vera ekstremt sensitive med omsyn til initialkrav eller startkrav. Ei løysing av ei differensiallikning representerer ei kurve i planet, og initialkravet gjev startpunktet. La den uavhengige variable representera tida. Vi ville venta at to løysingskurver med nesten same startpunkt ville liggja nær kvarandre etter som tida går. Dette er alltid riktig for lineære differensiallikningar. Ikkje-lineære likningar derimot, kan vera særst sensitive med omsyn til initialkrava, slik at to løysingskurver med nesten same startpunkt kan fjerna seg radikalt frå kvarandre etter som tida går. Dette kan vi illustrera med eksempel frå feltet værvarsling. Matematikaren og meteorologen Edward Lorenz viste for over 50 år sidan at matematiske modellar/differensiallikningssystem som beskriv utviklinga av ein vær situasjon, kan faktisk vera ekstremt sensitive med omsyn til startkrava. Ei lita endring av tilstanden, i temperatur, vindfart, lufttettleik, osv, kan gje dramatiske utslag i utviklinga av været innan eit par dagar. Sidan vi i praksis ikkje kan måla slike vær-parametrar eksakt, betyr dette at langtidsvarsel av været i visse situasjonar kan vera prinsipielt umogeleg! Dette blir stundom kalla *sommarfugl-effekten*: systemet kan vera så sensitivt at eit lite vengeslag av ein sommarfugl kan endra vær situasjonen dramatisk på sikt.

Gjennom meir enn 50 år har Sinai skrive over 250 forskingsartiklar og ei rekkje bøker. Han har også skrive fleire arbeid saman med kona, Elena B. Vul, som er matematikar og fysikar. Vidare har Sinai vore rettleiar for meir enn 50 ph.d.- kandidatar. Han har utdanna og påverka ein heil generasjon leiande spesialistar innan forskingsfeltet sine.

Yakov Sinai har motteke ei rekkje gjeve internasjonale forskingsprisar innan matematikk og fysikk. Vi nemner: Leroy P. Steele-prisen for «Lifetime Achievement» (2013), Wolf-prisen i matematikk (1997), Nemmers-prisen i matematikk (2002), Henri Poincaré-prisen i fysikk (2009) og Dobrushins internasjonale pris (2009) frå Institutt for informasjons-overføring (Det russiske vitskapsakademi). Mellom dei mange utmerkingar han har fått, nemner vi også: Boltzmann-gullmedaljen (1986) og Dirac-medaljen (1992), begge for framifrå bidrag innan matematisk fysikk.

I høve Sinais 70-års dag i 2005 vart det gjeve ut ei spesialutgåve av Moskvas matematiske tidskrift. Der kunne ein lesa at «Yakov Sinai er en av vår tids største

matematikere» og vidare at «Hans vedvarende interesse for matematikk og hans eksepsjonelle entusiasme for vitenskap er til inspirasjon for flere generasjoner forskere over hele verden.»

Vi kan trygt konkludera med at Yakov Sinai er ein særst verdig vinnar av Abelpriisen.

KJELDER

Abelpriisens nettsider: www.abelpriisen.no

INFOMAT, Mars 2014: www.matematikkforeningen.no/infomat/1403.pdf

Frode Gallefoss

NOBELPRISEN I MEDISIN ELLER FYSIOLOGI 2014

for oppdagelsen av stedsansens hjerneceller

John O'Keefe, May-Britt Moser og Edvard I. Moser

May-Britt og Edvard I. Moser deler årets nobelpris i fysiologi eller medisin med John O'Keefe, University College London. Det er første gang denne prisen går til Norge. Tildelingen er spesiell også fordi de norske prisvinnerne er uvanlig unge og gift med hverandre.

NOBELPRISVINNERNES HISTORIE OG TILKNYTNINGER

John O'Keefe ble født i 1939 i New York City, USA, og har både amerikansk og britisk statsborgerskap. Han tok doktorgrad i fysiologisk psykologi på McGill University, Canada i 1967. Deretter flyttet han til England for postdoc-trening ved University College London hvor han i 1987 ble utnevnt til professor i kognitiv nevrovitenskap.

May-Britt Moser ble født i Fosnavåg i 1963. Hun studerte psykologi ved Universitetet i Oslo sammen med sin fremtidige ektemann Edvard Moser og forsvarte sin doktorgrad i nevrofysiologi i 1995. Deretter var hun postdoc ved Universitetet i Edinburgh og senere gjesteforsker ved University College London hos John O'Keefe før hun flyttet til NTNU i Trondheim i 1996. Hun har siden 2000 vært professor i nevrovitenskap ved NTNU.

Edvard I. Moser ble født i 1962 i Ålesund, er også psykologitdannet ved UiO og forsvarte sin doktorgrad i nevrofysiologi ved UiO i 1995. Han var også postdoc

ved Universitet i Edinburgh og senere gjesteforsker i John O'Keefes laboratorium i London. De flyttet til NTNU, Trondheim i 1996, hvor han ble professor i 1998.

STEDSANS:

Stedsans og evnen til å navigere er noen av våre mest fundamentale hjernefunksjoner. Stedsansen gir oss informasjon om kroppens plassering i forhold til miljø og omgivelser. Under navigasjon blir dette knyttet sammen med en forståelse av avstand og retning som igjen er basert på integrering av bevegelse og kunnskap om opprinnelig utgangspunkt. Vi er avhengige av disse romfunksjonene for å gjenkjenne og huske miljøet vi skal bevege oss i.

Spørsmål om disse grunnleggende hjernefunksjoner har engasjert filosofer og forskere i lang tid. På 1800-tallet hevdet den tyske filosof Immanuel Kant (1724–1804) at noen mentale evner eksisterer uavhengig av erfaring. Han betraktet stedsans som en medfødt egenskap.

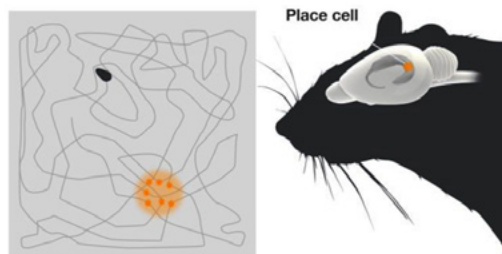
Edward Tolman, amerikansk psykolog, foreslo etter sine forsøk (Tolman, 1948), at dyr kan huske en relasjon mellom steder og hendelser, og at gradvis utforskning av miljøet resulterte i etableringen av et kognitivt kart. Tolman mente altså at den etablerte stedsansen er tillært og ikke medfødt. Tolmans teori ble heftig diskutert, men tok ikke stilling til hvor i hjernen disse funksjonene var lokalisert eller hvordan slike komplekse funksjoner kunne etableres. Utviklingen av avanserte teknikker ved hjelp av implanterte mikroledninger, som i vår tid har blitt under en hårsstrås tykkelse, og som tar opp signaler fra hjerneceller hos dyr som fritt beveger seg i miljøet (Sturmwasser, 1958), gjorde det mulig å nærme seg disse spørsmålene.

STEDSANSCELLENE:

John O'Keefe hadde sin bakgrunn i fysiologisk psykologi og arbeidet sammen med Ronald Melzack ved McGill University i Canada før han flyttet sitt postdoc-arbeid til smertelaboratoriet hos Patrick Wall ved University College London. Her startet han sitt arbeid på dyr i slutten av 1960. I 1971 oppdaget han, sammen med Dostrovsky, stedsanscellene på rotter, som beveger seg fritt i et avgrenset område, og som er lokalisert til øvre del av hippocampus, i et område kalt CA1 (O'Keefe og Dostrovsky, 1971). Aktivitetsmønsteret til disse cellene var helt uventet. Individuelle stedsansceller var nemlig bare aktive når dyret var på et bestemt sted i rommet. Ved systematisk å endre miljøet og teste ulike teoretiske muligheter for aktiviteten til stedsanscellene, viste O'Keefe at stedsanscellenes aktivitet ikke bare

gjenspeilet aktiviteten i sensoriske nerveceller, men at det representerte en kompleks tolkning av miljøet. Man kan tenke seg at rottas forskjellige sensoriske inntrykk fra øyne (lys, farge, mønster, bevegelse), føtter (struktur på underlag, hull, kanter), nese (lukt), munn (smak), hørsel (lyder) og nesens pels og følehår danner et samlet sanseinntrykk kombinert med en hukommelse om hvor man nettopp har vært, som gir en unik informasjon om hvor rotta befinner seg og som altså aktiverer helt spesifikke stedsansceller og danner et stedsminne.

Ulike stedsansceller kan være aktive på forskjellige steder og kombinasjonen av aktivitet i mange stedsansceller kan bidra til å opprette et internt kart for hvert enkelt miljø (O'Keefe, 1976; O'Keefe og Conway, 1978). O'Keefe konkluderte sammen med Nadel at stedsanscellene etablerer et indre kartsystem, eller en spesifikk stedsans (O'Keefe og Nadel, 1978). Han viste at hippocampus lagrer flere kart. O'Keefe oppdager altså det kognitive kartet som Tolman postulerte og lokaliserer det til hippocampus.

I senere eksperimenter viste O'Keefe at stedsanscellene kan ha minnefunksjoner (O'Keefe og Conway, 1978; O'Keefe og Speakman, 1987). Den samtidige omorganisering i mange stedsansceller i ulike miljøer ble kalt remapping og O'Keefe viste at remapping er lært, og når den først er etablert, kan den være stabil over tid (Lever et al., 2002). O'Keefes forslag om at hippocampus var involvert i romlig navigasjon ble møtt med en viss skepsis, men ble senere anerkjent ved at andre bekreftet funnene, som dermed i økende grad ble oppfattet som banebrytende.

FRA HIPPOCAMPUS TIL GITTER-/RUTENETTCELLER I ENTORHINALE CORTEX

Gjennom 1980- og 1990-tallet var den rådende teorien at dannelsen av stedsansområdene oppstår i hippocampus selv. May-Britt Moser og Edvard Moser, som studerte hippocampus både under sitt doktorgradsarbeid i Per Andersens laboratorium ved Universitetet i Oslo og etterpå både som gjesteforskere i Richard Morris' laboratorium i Edinburgh og John O'Keefes laboratorium i London, ville vurdere om stedsanscellenes avfiring kunne genereres fra aktivitet utenfor hippocampus.

Hippocampus er hjernens bibliotekar.

Hippocampus er en struktur mot midtlinjen i tinninglappen som er helt sentral for hukommelsen. Navnet er fra latin og betyr sjøhest fordi hippocampus likner en sjøhest i størrelse og form.

Hippocampus bearbeider sanseinntrykk og lagrer dem etter et bestemt mønster slik at informasjonen kan hentes fram igjen ved behov. Det blir som en bibliotekar som hele tiden setter inn nye bøker i et bibliotek etter et avtalt arkivsystem og henter fram bøker som skal lånes ut dersom de står på rett plass i arkivet. De lagrede sanseinntrykkene, som blir lagret ved hjelp av hippocampus, «sikkerhetskopieres» også til en annen del av hjernen hvor hippocampus sin funksjon ikke er like viktig for å hente ut minnene. Dersom hippocampus skades, mister man dermed evnen til å huske nye hendelser i livet (anterograd amnesi), selv om minner fra lengre tid tilbake kan huskes som normalt, og fordi de da hentes fram fra «sikkerhetskopien» i hjernebarken.

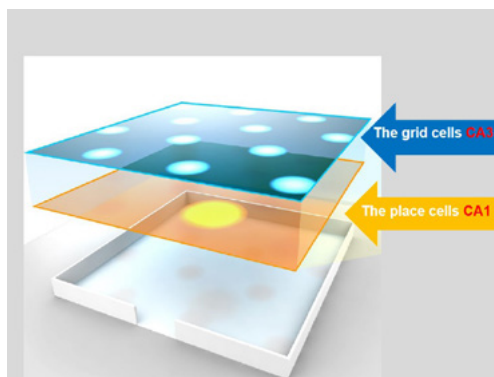
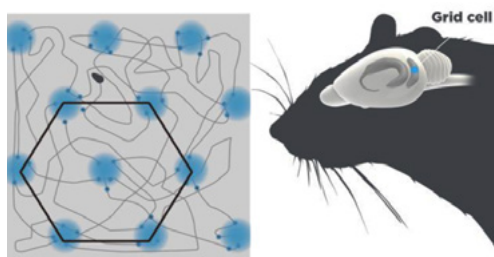
Hippocampus har en høy energiomsetting. Ved svikt i oksygentilførselen til hjernen kan hippocampus ta skade før andre deler av hjernen. Ved hjertestans og nærdrukning ser man derfor ofte at hukommelsesproblemer kan prege symptombildet, mens andre kognitive funksjoner som oftest er bedre bevart.

Den store strømmen av informasjonssignaler til hippocampus kommer fra en struktur på oversiden av hippocampus, kalt den entorhinale cortex. En stor del av signalene fra den entorhinale cortex går til gyrus dentatus i hippocampus, som i sin tur kobles til et område i hippocampus kalt CA3, og som kommuniserer videre med CA1 i den dorsale hippocampus. Dette er, som tidligere nevnt, den samme delen av hjernen hvor O'Keefe fant stedsansceller. I 2002 fant May-Britt og Edvard Moser at hvis man koblet ut impulsene fra den entorhinale cortex gjennom CA3, så endret ikke stedsansfeltene i CA1 seg (Brun et al., 2002). Disse funnene, og vissheten om at den mediale entorhinale cortex også er direkte og gjensidig koblet til CA1-regionen, førte til at May-Britt og Edvard Moser ville se nærmere på den mediale entorhinale cortex på leting etter en ny type stedsansceller.

I en innledende studie finner de, i likhet med hva andre hadde vist, at den mediale entorhinal cortex inneholder celler som har fellestrekk med stedsansceller i hippocampus (Fyhn et al., 2004). Men i en senere studie, der dyrene får et større område å bevege seg i, oppdager de en ny celletype, gittercellene/rutenettcellene (grid cells), med helt uvanlige egenskaper (Hafting et al., 2005). Rutenettcellene viste et forbløffende aktivitetsmønster. De var aktive på flere steder i det landskapet som dyret beveget seg i, og måten disse stedene forholdt seg til hverandre på dannet et helt spesielt mønster. Det viste seg at disse rutenettcellene var aktive i et utvidet hexagonalt mønster eller seksantrutenett. Dette mønsteret har stor likhet med de sekskantede hullene i en bikube.

Rutenettceller i samme område av den mediale entorhinal cortex er aktive i lik avstand fra hverandre og med samme orientering av nettet, slik at de sammen dekker hvert punkt i miljøet. Det hexagonale rutenettmønsteret hadde aldri blitt sett i noen hjerneceller tidligere. May-Britt og Edvard Moser konkluderte med at rutenettcellene var en del av et navigasjonssystem. De viste videre at rutenettcellene fungerte i et nettverk i den mediale entorhinal cortex sammen med hoderetningsceller («kompassceller») og celler som definerer yttergrenser (grenseceller/border cells), og i mange tilfeller celler med en kombinert funksjon (Solstad et al., 2008). Ved hjelp av opptak fra flere rutenettceller i ulike deler av den entorhinal cortex, viste May-Britt og Edvard Moser også at rutenettcellene er organisert i funksjonelle moduler med forskjellige rutenettavstander som varierer fra noen centimeter til meter, og dermed dekker små og store miljøer.

May-Britt og Edvard Mosers oppdagelse av rutenettcellene, et romlig, metrisk system for koordinering, og deres identifisering av den mediale entorhinal cortex som et beregnings-senter for lokalisering i rom, er et gjennombrudd som åpner nye veier for å fremme forståelsen av de nevrale mekanismer som ligger til grunn for romlige kognitive funksjoner.

RUTENETT OG STEDSANSCELLESYSTEMER HOS ANDRE PATTEDYR OG MENNESKER

Siden oppdagelsen av stedsans- og rutenettceller hos rotter og mus har disse celletypene også blitt funnet i andre pattedyr (Killian et al, 2012;.. Ulanovsky et al, 2007;. Yartsev et al, 2011, 2013;). Mennesker har store hippocampus-entorhinale hjernestrukturer og disse strukturene har lenge vært erkjent som viktige for romorientering og episodisk hukommelse (Squire, 2004). En rekke studier støtter ideen om at den menneskelige hjerne har et romkodesystem som likner det som finnes hos andre pattedyr. Forskere har funnet stedsanslignende celler i hippocampus (Ekstrom et al, 2003;. Jacobs et al, 2010). Det er også bekreftet rutenettlignende celler i den entorhinale cortex ved direkte registrering fra nerveceller (Jacobs et al, 2013) i den menneskelige hjerne ved undersøkelser hos pasienter med epilepsi. Funksjonell magnetresonansavbildning (fMRI) (Doeller et al., 2010) har også gitt støtte til eksistensen av rutenettceller i den humane entorhinale cortex. Det er interessant at hippocampusstørrelsen blant Londons taxisjåfører, som gjennomgår omfattende opplæring for å lære å navigere mellom tusenvis av steder i byen uten kart, økte i løpet av en ettårs treningsperiode og at drosjesjåførene etter slik trening hadde signifikant større hippocampusvolum enn kontrollpersoner (Magurie et al. 2000, Woollett og Maguire, 2011).

HVORDAN ER DETTE MULIG I NORGE?

Det er utrolig hva prisvinnerne har klart å bygge opp i Trondheim i løpet av få år, fra ingenting til et særdeles aktivt forskningsmiljø med nær 100 ansatte. Satsingen og fremsynet fra NTNU, som gjorde dette mulig, må berømmes. Viktig var det også at de tidlig reiste ut, knyttet nære kontakter med de beste, inklusive O'Keefe, og fikk dem som støttespillere under oppbyggingen i Trondheim. Miljøet tiltrekker seg fremragende forskere fra hele verden. De liker seg. Det skyldes ikke bare forskningen, men også at Moser-paret legger stor vekt på å ta vare på medarbeiderne og får dem til å føle seg hjemme. Forsøksdyrene tas også godt vare på, og de vises gjerne frem til besøkende og i mediene. Slikt bidrar til gode forskningsresultater. Resultatene publiseres jevnlig i topp internasjonale tidsskrifter. Bare siden 2002 har prisvinnerne hatt 31 arbeider i Science, Nature og Nature Neuroscience, foruten et stort antall i andre toptidsskrifter.

Hvordan leder man et så stort forskningsmiljø? Ut fra hva det som fortelles, mestrer prisvinnerne også det. De kan umulig delta direkte i alle forsøkene, men

de følger med på alt som foregår, planlegger prosjekter, tolker resultater, diskuterer, skriver og styrer det hele (Lømo, 2014).

RELEVANS FOR MENNESKER OG MEDISIN

Hjernelidelser er vanligste årsak til uførhet og vil i økende grad være årsak til funksjonssvikt når eldrebølgen kommer. Til tross for stor innvirkning på folks liv og på samfunnet, er det ingen effektiv måte å forebygge eller kurere de fleste av disse lidelsene på. Hukommelsen påvirkes av flere hjernesykdommer, inkludert demens og Alzheimers sykdom. En bedre forståelse av nevralt mekanismer bak romlig hukommelse er derfor viktig, og funn av stedsans og rutenettcellene har vært av stor betydning for å fremme dette arbeidet. O’Keefe og medarbeidere har vist i en musemodell av Alzheimers sykdom at nedbrytningen av stedsansfeltet korrelerte med forringelse av dyrenes romlige hukommelse (Cacucci et al., 2008). Det er ingen umiddelbar overføringsverdi av slike resultater til klinisk forskning eller praksis. Imidlertid er hippocampus en av de første strukturer som blir påvirket ved Alzheimers sykdom og kunnskap om hjernens navigasjonssystem kan bidra til å forstå kognitiv svikt hos pasienter med disse sykdommer.

KONKLUSJONER

John O’Keefe, May-Britt Moser og Edvard I. Mosers funn av stedsans- og rutenettceller, representerer et paradigmeskifte i vår forståelse av hvordan spesialiserte celler og hjerneregioner samarbeider for å utføre høyere kognitive funksjoner. Funnene har bidratt til utstrakt ny forskning på rutenett- og stedsanscellesystemer hos pattedyr og mennesker. Studier av navigasjonssystemet har åpnet nye muligheter for å studere hvordan kognitive prosesser håndteres i hjernen.

LITTERATURLISTE:

- Bjerknes, T.L., Moser, E.I. and Moser, M.B. (2014). «Representation of geometric borders in the developing rat». *Neuron*, 82(1), 71–78.
- Bonnevie, T., Dunn, B., Fyhn, M., Hafting, T., Derdikman, D., Kubie, J.L., Roudi, Y., Moser, E.I., and Moser, M.B. (2013). «Grid cells require excitatory drive from the hippocampus». *Nature Neuroscience* 16, 309–317.

- Brun, V.H., Otnass, M.K., Molden, S., Steffenach, H.A., Witter, M.P., Moser, M.B., and Moser, E.I. (2002). «Place cells and place recognition maintained by direct entorhinal-hippocampal circuitry». *Science* 296, 2243–2246.
- Cacucci, F., Yi, M., Wills, T.J., Chapman, P. and O'Keefe, J. (2008) «Place cell firing correlates with memory deficits and amyloid plaque burden in Tg2576 Alzheimer mouse model». *PNAS*, 105, 7863–7868.
- Doeller, C.F., Barry, C., and Burgess, N. (2010). «Evidence for grid cells in a human memory network». *Nature* 463, 657–661.
- Ekstrom, A.D., Kahana, M.J., Caplan, J.B., Fields, T.A., Isham, E.A., Newman, E.L., and
Fried, I. (2003). «Cellular networks underlying human spatial navigation». *Nature* 425, 184–188.
- Fyhn, M., Hafting, T., Treves, A., Moser, M.B., and Moser, E.I. (2007). «Hippocampal remapping and grid realignment in entorhinal cortex». *Nature* 446, 190–194.
- Fyhn, M., Molden, S., Witter, M.P., Moser, E.I., and Moser, M.B. (2004). «Spatial representation in the entorhinal cortex». *Science* 305, 1258–1264.
- Hafting, T., Fyhn, M., Bonnevie, T., Moser, M.B., and Moser, E.I. (2008). «Hippocampus-independent phase precession in entorhinal grid cells». *Nature* 453, 1248–1252.
- Hafting, T., Fyhn, M., Molden, S., Moser, M.B., and Moser, E.I. (2005). «Microstructure of a spatial map in the entorhinal cortex». *Nature* 436, 801–806.
- Jacobs, J., Kahana, M.J., Ekstrom, A.D., Mollison, M.V., and Fried, I. (2010). «A sense of direction in human entorhinal cortex». *PNAS* 107, 6487–6492.
- Jacobs, J., Weidemann, C.T., Miller, J.F., Solway, A., Burke, J.F., Wei, X.X., Suthana, N., Sperling, M.R., Sharan, A.D., Fried, I., and Kahana, M.J. (2013). «Direct recordings of grid-like neuronal activity in human spatial navigation». *Nature Neuroscience*, 6, 1188–1190.
- Jezek, K., Henriksen, E.J., Treves, A., Moser, E.I., and Moser, M.B. (2011). «Theta-paced flickering between place-cell maps in the hippocampus». *Nature*, 478, 246–249.
- Killian, N.J., Jutras, M.J., and Buffalo, E.A. (2012). «A map of visual space in the primate entorhinal cortex». *Nature* 491, 761–764.
- Lever, C., Wills, T., Cacucci, F., Burgess, N., and O'Keefe, J. (2002). «Long-term plasticity in hippocampal place-cell representation of environmental geometry». *Nature* 416, 90–94.

- Lømo, T., Nobelprisen I fysiologi eller medisin 2014, *Tidsskrift for den norske Legeforening*, 23 – 24, 134
- O'Keefe, J. (1976). «Place units in the hippocampus of the freely moving rat». *Experimental neurology* 51, 78–109.
- O'Keefe, J., and Conway, D.H. (1978). «Hippocampal place units in the freely moving rat: why they fire where they fire». *Experimental brain research* 31, 573–590.
- O'Keefe, J., and Dostrovsky, J. (1971). «The hippocampus as a spatial map. Preliminary evidence from unit activity in the freely-moving rat». *Brain research* 34, 171–175.
- O'Keefe, J., and Nadel, L. (1978). «The Hippocampus as a Cognitive Map» (Oxford University Press).
- O'Keefe, J., and Speakman, A. (1987). Single unit activity in the rat hippocampus during a spatial memory task». *Experimental brain research* 68, 1–27.
- Solstad, T., Boccara, C.N., Kropff, E., Moser, M.B. and Moser, E.I. (2008). «Representation of geometric borders in the entorhinal cortex». *Science* 322, 1865–1868
- Solstad, T., Moser, E.I., and Einevoll, G.T. (2006). «From grid cells to place cells: a mathematical model». *Hippocampus* 16, 1026–1031.
- Squire, L.R. (2004). «Memory systems of the brain: a brief history and current perspective». *Neurobiology of learning and memory* 82, 171–177.
- Strumwasser, F. (1958). «Long-term recording from single neurons in brain of unrestrained mammals». *Science*, 127, 469–670
- Tolman, E.C. (1948). «Cognitive maps in rats and men». *Psychological Review*, 55, 189–208. Ulanovsky, N., and Moss, C.F. (2007). «Hippocampal cellular and network activity in freely moving echolocating bats». *Nat Neurosci* 10, 224–233.
- Woollett K. and Maguire E.A. (2011). «Acquiring «the Knowledge» of London's layout drives structural brain changes». *Current. Biology*, 21(24), 2109–2114
- Yartsev, M.M., and Ulanovsky, N. (2013). «Representation of three-dimensional space in the hippocampus of flying bats». *Science* 340, 367–372.
- Yartsev, M.M., Witter, M.P., and Ulanovsky, N. (2011). «Grid cells without theta oscillations in the entorhinal cortex of bats». *Nature* 479, 103.

Turid Knutsen

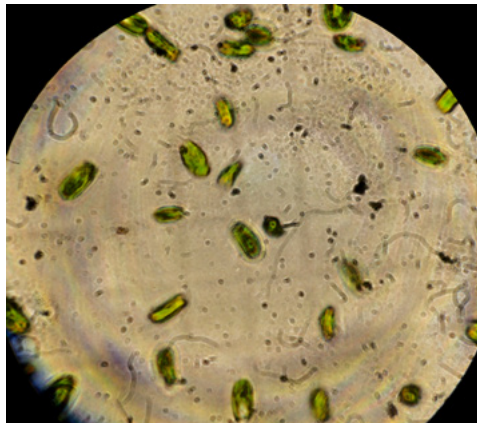
NOBELPRISEN I KJEMI 2014

Eric Betzig, Stefan W. Hell og William E. Moerner

Nobelprisen i kjemi 2014 ble tildelt Eric Betzig, Stefan W. Hell og William E. Moerner for sine bidrag til å utvikle lysmikroskopet til å kunne vise detaljer helt ned på nanonivå.

Allerede i det 17. århundre startet vitenskapsmenn bruken av lysmikroskop. En helt ny verden åpnet seg for forskerne idet de kunne betrakte menneskelige bestanddeler som blodceller, bakterier og sædceller på nært hold. Dette var starten på en helt ny vitenskapsgren; mikrobiologi. Den dag i dag står fortsatt lysmikroskopet sentralt på laboratoriebenken til enhver mikrobiolog. Lysmikroskopet er basert på at lys fra en lyskilde sendes gjennom objektet som skal studeres. Lyset samles deretter i en kondensor (en samlelinse) og bildet forstørres av to linser som er plassert i hver ende av et rør (objektiv og okular). Forstørrelsen man oppnår er avhengig av linsen i objektivet. Jo større forstørrelse, jo krummere må linsen være. Grensen for lysmikroskopets oppløsning (at øyet kan skille mellom to punkter) er avhengig av hvor mye lyset kan brytes. Dette er igjen avhengig av hvilke bølgelengde lyset har. Når man bruker vanlig hvitt lys, kan man oppnå en forstørrelse på ca. 1000 ganger. Dette tilsvarer at øyet kan oppfatte to punkter som har en avstand på ca. 0,0002 mm. Allerede i 1873 fremsatte Eric Abbe påstanden om at lysmikroskopet hadde denne begrensningen. Siden da har det vært en vedtatt sannhet at et optisk mikroskop ikke kunne observere objekter som var mindre enn halve bølgelengden til lyset. Bølgelengden til synlig lys ligger mellom 400 og 750 nm, hvilket betyr at helt opp til nå har man trodd at man ikke kan studere objekter som er mindre enn ca 200 nm (0,2 mm = 0,00002 mm).

I figur 1 ser man et ordinært lysmikroskop som benyttes i forbindelse med forskningen på vekstthastigheten til alger utsatt for lys med ulike bølgelengder. Man kan se cellene og skimte så vidt cellekjernen, men man kan ikke se hva som foregår inni cellekjernen.

Figur 1 a og b Et klassisk lysmikroskop og et bilde av algen Tetra Selmis tatt med et slikt mikroskop.

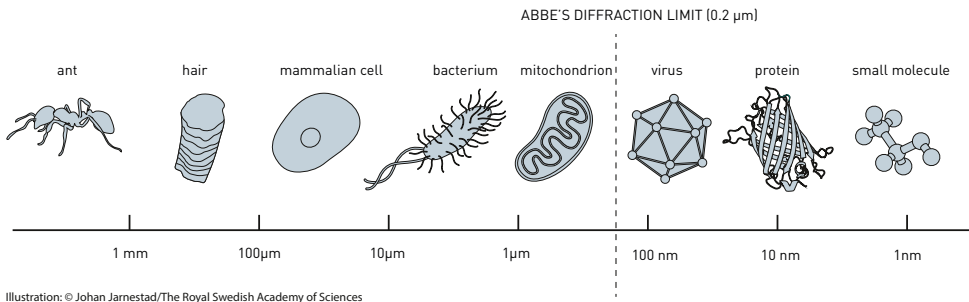
UV-lys har kortere bølgelengde enn synlig lys og kan derfor gi en noe bedre oppløsning. UV-lys kan ikke registres i det menneskelige øye. Imidlertid fins det noen fluorescerende stoffer (fluorokromer) som kan ta opp UV-lys og deretter sende ut synlig lys. Dette kalles fluorescens. Vi har alle opplevd fluorescerende stoffer – morild i sjøen, vanlige lysstoffrør, bilderør i TVér, er alle basert på begrepet fluorescens. Noen spesielle stoffer vil ta opp energi når man lyser på dem og sende energien ut igjen ganske raskt. Hvis energien er innenfor energien til synlig lys, vil det se ut som om stoffet lyser av seg selv. Til forskjell fra fosforiserende stoffer, er energien til det utsendte lyset litt mindre enn det lyset som ble absorbert. Det er derfor mulig å skille innsendt lys fra utsendt lys.

I et fluorescensmikroskop blir det brukt fluorescerende molekyler til å avbilde deler av en celle. Molekylene som tilsettes cellene vil vandre til de spesielle delene av cellen som skal undersøkes og feste seg der (for eksempel til DNA i kjernen). Molekylene aktiveres ved å sende inn en lypuls. Lyset får molekylene til å gløde en liten stund. Dette lyset kan da betraktes i mikroskopet slik at den delen som inneholder de fosforiserende molekylene blir synlig. Denne metoden har vært

benyttet til å lokalisere grupper av molekyler, som for eksempel DNA-kveiler. Oppløsningen har ikke vært god nok til å se de enkelte DNA-kjedene.

Du ser en hel trådsnelle, men du ser ikke selve tråden.

For å oppnå en større oppløsning enn 200 nm (hvis man for eksempel vil studere hva som er inni en cellekjerne), har man til nå måtte ta i bruk mikroskoper som scanning elektron mikroskop (SEM) eller atomic force mikroskop (AFM). For å få bilder i et SEM er man avhengig av at objektet kan lede elektrisk strøm. Organisk materiale må derfor bearbeides på forhånd og bildene man studerer blir av døde celler. Figur 2 illustrerer størrelsesforholdene blant ulike organismer og hva som kan betraktes i et ordinært lysmikroskop.

Figur 2 Størrelsesforhold blant ulike organismer. Abbes forstørrelsesgrense.

Erik Betzig, Stefan W. Hell og William E. Moerner har mottatt Nobelprisen i kjemi 2014 for å ha funnet metoder til å oppnå en tilnærmet ubegrenset oppløsning ved bruk av et videreutviklet lysmikroskop basert på fluorescerende stoffer. Det er teoretisk ingen nedre grense for oppløsningen ved bruk av disse metodene. Lysmikroskopet er blitt et nanoskop. Når oppløsningen kommer ned på nanonivå, stilles det store krav til kontroll på hvordan det scannes over preparatet. Alle mikroskoper som gir oppløsninger ned mot nanometer nivå benytter piezoelektriske materialer til å kontrollere bevegelsene av objektet som skal studeres. Det er to mulige veier å gå for å omgå Abbe's begrensninger for lysmikroskopet. De tre nobelprisvinnerne har hver for seg nærmet seg målet.

PROFESSOR STEFAN HELL

Stefan Hell tok sin doktorgrad ved Universitetet i Heidelberg i 1990. Han arbeidet mye med lysmikroskop i sine studier og godtok ikke uten videre den vedtatte begrensningen. Han følte imidlertid at han ikke vant gehør for dette i sine diskusjoner med kollegaer å finne på veier utenom den optiske begrensningen. De eldre professorene møtte ideene hans med skepsis. Han fikk tilbud om jobb ved Universitetet i Turku i Sydvest-Finland hos en professor som jobbet med fluorescensmikroskop og flyktet nærmest landet. I 1993 satt Stefan Hell på studenthybelen sin i Sydvest-Finland skumleste i en lærebok i kvanteoptikk. I det han leste om stimulert emisjon, fikk han ideen som senere skulle gi han en Nobelpris i kjemi.

Stimulert emisjon er en teknikk som benyttes i alle typer lasere. Det har vist seg at dersom et molekyl som allerede har tatt opp energi fra en innsendt lysstråle, blir utsatt for lys med nøyaktig samme energi som det den sender ut, vil molekylet sende ut lyset samtidig som det blir truffet. Man stimulerer molekylet til å sende ut lyset på det tidspunktet man ønsker.

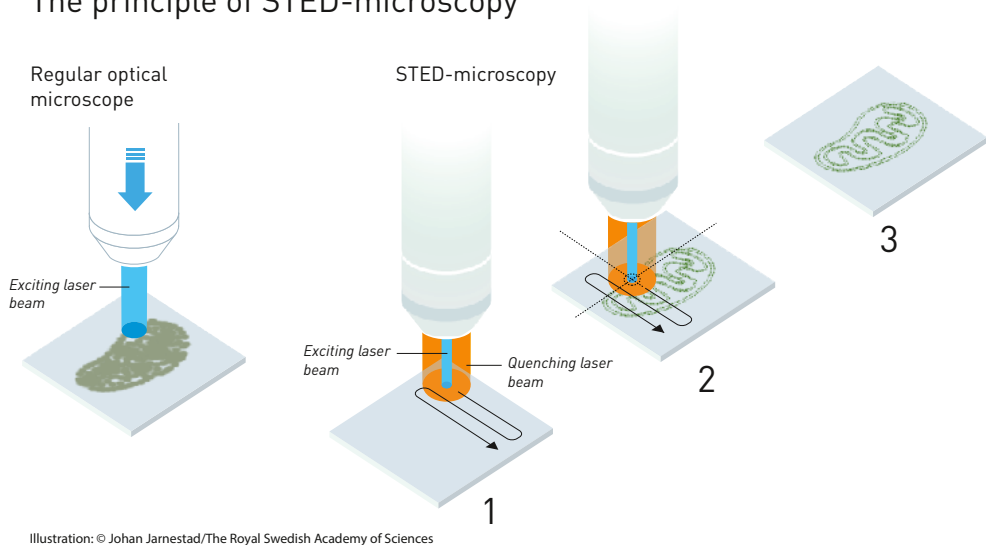
I et tradisjonelt fluorescensmikroskop bestråles prøven, lyset slukkes og mikroskopet viser bilde av prøven som ligger og gløder. Kunne man ved stimulert emisjon bestemme selv når prøven skulle lyse?

Stefan Hell startet med å utvikle en metode til å utnytte stimulert fluorescens i mikroskopet. Han byttet jogg og ble ansatt ved Max Planck Institute for Biophysical Chemistry i Göttingen. Her utviklet han det såkalte STED-mikroskopet. Her blir hele prøven først bestrålt av lys. Deretter bestråles hele prøven, med unntak fra et lite areal, med lys på nytt. Alle molekylerne som blir truffet av den nye lysstrålen sender ut lyset sitt samtidig. Etterpå blir denne delen av prøven mørk. Det som nå lyser, ved vanlig fluorescens, er det lille arealet som ikke er truffet av det siste lyset. Mikroskopet viser da bilde av dette lille arealet. Ved å flytte lyset gradvis over hele prøven, kan man få et sammensatt bilde av prøven, med oppløsning tilsvarende det lille arealet. Jo mindre areal, jo høyere oppløsning. Prinsippskisse for STED-mikroskopet vises i figur 3.

PROFESSOR WILLIAM E. MOERNER

I 1989 jobbet W.E.Moerner ved forskningssenteret til IBM i San Jose, California. Som første menneske greide han å måle lysabsorpsjon i et enkelt molekyl. Åtte år senere oppdaget han det grønne fluorescerende protein (GFP). Proteinets ble isolert fra en fluorescerende glassmanet. GFP-proteinet kobler seg på andre proteiner og sender ut grønt lys som synliggjør nøyaktig hvor det merka proteinet

The principle of STED-microscopy

Figur 3 Prinsippskisse av STED-mikroskopet

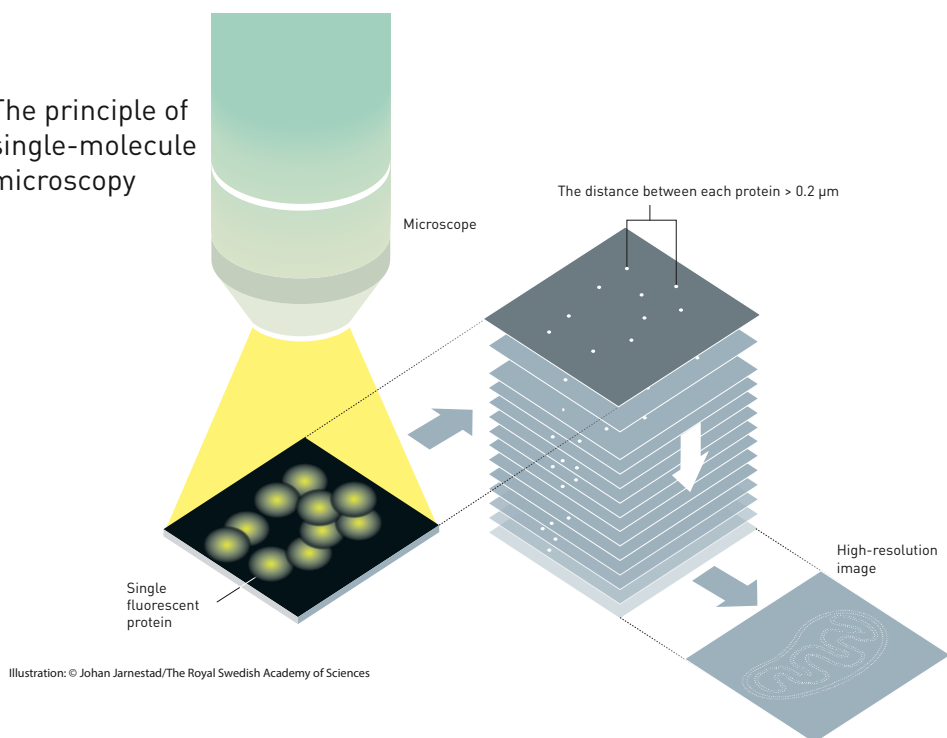
er. I 1997 ble han ansatt ved University of California i San Diego og begynte et samarbeid med Roger Tsien (som siden mottok Nobelpris) om å få GFP-proteinet til å lyse i alle regnbuen farger. Under disse forsøkene oppdaget W.E.Moerner at han kunne kontrollere tidspunktet for når variantene av proteinet lyste. Dersom han bestrålte proteinet med lys med bølglengde 488nm, begynte det å fluoresisere, men lyset sluknet fort. Ved bestråling med lys med alle bølglengder bortsett fra 405nm, forble proteinet mørkt. Men dersom proteinet ble truffet med lys med akkurat 405 nm, begynte det igjen å fluoresisere med lys på 488 nm.

Moerner løste proteinene opp i en gel slik at avstanden mellom hvert protein ble større enn Abbe's deteksjonsgrense på 0,2 nm. Han studerte deretter gelen i et ordinært lysmikroskop. Proteinene lyste opp som individuelle lyspunkt – et for hvert protein når det ble «skrudd på». Resultatene av dette arbeidet ble publisert i Nature i 1997.

PROFESSOR ERIC BETZIG

Mens Moerner jobbet med GFP proteinet, hadde Eric Betzig nærmest gitt opp tanken på å komme forbi Abbés begrensing på lysmikroskopet. I begynnelsen av 1990-tallet jobbet Betzig med et såkalt nær-felt mikroskop på Bell laboratoriene i

The principle of single-molecule microscopy

Figur 4 En prinsippskisse av et single-molecule mikroskop

New Jersey. I dette mikroskopet blir en lysstråle sendt ut fra en ekstremt tynn tip plassert bare noen nm over prøven. Det emitterte lyset har svært kort rekkevidde og det er derfor vanskelig å visualisere strukturen på celleoverflaten.

I 1995 følte Eric Betzig at han ikke kom lenger. Han var inne på tanken om bruken av proteiner som lyste i forskjellige farger kunne øke oppløsningen. Dersom ulike molekyler lyser i ulike farger og de var fordelt med en avstand over 200nm, kunne man ved å ta et bilde pr farge og deretter sette bildene sammen få et komplett bilde av overflaten. Problemet var at han ikke visste om slike molekyler. Han publiserte ideene sine i *Optics Letters* i 1995 og begynte å jobbe i sin fars firma istedenfor. I mange år var Erik Betzig langt vekk fra vitenskapelig forskning. Ikke før i 2005 våknet på ny interessen for vitenskap og han begynte å lese vitenskapelig artikler på fritiden. Da han tilfeldigvis snublet over artikkelen til Moerner om proteiner som kunne styres når de sendte ut lys, hentet han frem ideene fra ti år tidligere. Istedenfor å ha molekyler med ulikt lys, kunne han bruke molekyler som lyste ved ulik tid.

Ett år senere kunne Erik Betzig demonstrere at ideene virket i praksis. Sammen med dem som jobbet med fluorescerende proteiner, koblet han proteiner på membranen som omkranser lysosomet i en celle. Proteinene ble aktivert for fluorescens ved hjelp av en lyspuls. Pulsen var så svak at det bare var en liten del av overflaten som ble truffet og deretter fluorescerte. Avstanden mellom dem var større enn Abbés grense og et vanlig lysmikroskop kunne benyttes. Posisjonen til hvert protein kunne da sees tydelig. Når proteinene sluttet å lyse, ble tipén flyttet til en ny gruppe proteiner og prosedyre ble gjentatt. Slik ble hele overflaten dekket. Bildene ble satt sammen til et høyoppløselig bilde av overflaten til membranen. Resultatet ble publisert i Science i 2006. Figur 4 viser en prinsippskisse av et single-molecule mikroskop.

Eric Betzig, Stefan Hell og W.E. Moerner har sammen utviklet nanoskop teknikker som fører til ny viten av største betydning for menneskeheten. Alle tre jobber fortsatt, hver på sitt område. Stefan Hell studerer innsiden av nerveceller, Eric Betzig studerer celledeling inni embryoer og W.E. Moerner studerer proteiner i forbindelse med Huntingtons sykdom.

F. LeRon Shults

REFLECTIONS ON THE 2014 NOBEL PEACE PRIZE

Kailash Satyarthi and Malala Yousafzay

The awarding of the Peace Prize this year is in keeping with the Norwegian Nobel Committee's relatively new tradition of highlighting non-traditional avenues for peace making. During the last century the prize most often went to individuals who had contributed, in the words of Alfred Nobel's will, "to the abolition or reduction of standing armies and the formation and spreading of peace congresses." Recently, however, the award has gone to persons or groups who have promoted peace in other ways, such as raising awareness of climate change or fighting for human rights. In 2014 the Committee seems to be sending the message: children are people too – and achieving and sustaining global peace will require renewed attention to the plight of young people, especially girls, in developing countries.

This year two well-known champions of children's rights, Kailash Satyarthi and Malala Yousafzay shared the Nobel Peace Prize "for their struggle against the suppression of children and young people and for the right of all children to education." Children, the Nobel Committee emphasized, "must go to school and not be financially exploited." In recent years, concern about these issues has increased in the international community, and a growing number of individuals and institutions have devoted themselves to remedying the situation.

The good news is that today it is estimated that there are 78 million fewer child laborers in the world than there were in 2000. The bad news is that the same calculations indicate that at least 128 million children continue to suffer under exploitative labor conditions. The 2013/14 United Nations Education for All: Global Monitoring Report estimated that 250 million children and young people are not learning basic skills as a result of inadequate access to educational resources.

In its official announcement of the 2014 award winners, the Nobel Committee went out of its way to emphasize that it “regards it as an important point for a Hindu and a Muslim, an Indian and a Pakistani, to join in a common struggle for education and against extremism.” The tensions between India and Pakistan are complex and long-standing, and the Committee concluded that the efforts of Satyarthi and Yousafzay may very well aid in “the realization of the fraternity of nations,” another of the criteria for the Peace Prize set out by Alfred Nobel in his will.

My comments this evening will be divided into three parts. The first two sections briefly describe the backgrounds and provide summaries of the accomplishments of this year’s Peace Prize winners. One of my main areas of expertise is the scientific study of religion, and so in the final section I offer some reflections on the ambiguous role of religion in the prizing of peace in an increasingly pluralistic, interconnected, and ecologically fragile global context.

KAILASH SATYARTHI

Born on 11 January 1954 in the Vidisha district of India, Kailash Satyarthi was educated as an electrical engineer. At age 26 he gave up his plans for an engineering career and began fighting for the liberation of Indian children who had been sold or forced into slave labor. In the words of the Nobel Committee: “Showing great personal courage, Kailash Satyarthi, maintaining Gandhi’s tradition, has headed various forms of protests and demonstrations, all peaceful, focusing on the grave exploitation of children for financial gain.” Some of Satyarthi’s strategies have been quite daring and dangerous, including mounting raids on factories – often protected by armed guards – where children were being held captive and forced to work. In fact, it has been estimated that his grassroots efforts have led to the rescue of over 83,500 child slaves.

Satyarthi realized early on, however, that freeing children from such situations was only half the battle. It was also necessary to provide them with resources and opportunities for making a new life. As the Committee pointed out, he “has also contributed to the development of important international conventions on children’s rights.” Satyarthi has campaigned worldwide against child labor, arguing that it is intrinsically linked to other social problems such as the perpetuation of illiteracy, poverty and population growth. He has worked with or served on the boards of numerous organizations committed to eradicating child labor and improving educational opportunities, including the Global March Against Child

Labor, the South Asian Coalition on Child Servitude, and the International Center on Child Labor and Education.

In 1980, Satyarthi founded Bachpan Bachao Andolan (Save the Childhood Movement), which works with local villages and regional authorities to rehabilitate and educate children who are liberated from servitude. In 1994, he founded GoodWeave International (formerly known as Rugmark), a non-profit organization that monitors and audits companies that make hand-knotted carpets. Those companies that pass inspection are provided a GoodWeave logo that certifies that their product has been made without the use of child labor. Despite several attempts on his life over the decades, Satyarthi continues to work against child trafficking in India and worldwide, and for the rights of all children to attend school and to pursue a promising future.

MALALA YOUSAFZAY

Satyarthi's name may be new to some of you, but you would have to have been living in a cave the last three years not to have heard of Malala Yousafzay, the girl who – as the title of her autobiography puts it – “stood up for education and was shot by the Taliban.” Born on 12 July 1997 in northwest Pakistan, Malala has often been in news headlines worldwide since October 2012, when a Taliban gunman attempted to assassinate her on a bus as she was returning home from an exam with her classmates. The bullet was not fatal, but she required multiple surgeries and was eventually treated in Great Britain, where she now attends school in Birmingham. Yousafzay was the first Pakistani and, at age 17, the youngest person ever to receive the Nobel Peace Prize.

In January 2009 she became a BBC blogger, anonymously providing a diary of her experiences in Swat Valley, and her reactions to the Taliban's destruction of schools and attempts to ban the education of girls. By late 2009 her identity had been revealed, and she became a public advocate for the rights of girls – and all children – to go to school. In the words of the Norwegian Nobel Committee: “Despite her youth, Malala Yousafzay has already fought for several years for the right of girls to education, and has shown by example that children and young people, too, can contribute to improving their own situations. This she has done under the most dangerous circumstances. Through her heroic struggle she has become a leading spokesperson for girls' rights to education.”

Prior to winning the Nobel Peace Prize, Yousafzay had also received several other awards – including Pakistan's National Youth Peace Prize (2011), the

Sakharov Prize (2013), the Simon de Beauvoir Prize (2013) and the Ambassador of Conscience Award (2013). She has spoken around the world on themes related to children's rights to education. One of her most well known speeches was given at the United Nations on her 16th birthday, which was declared "Malala Day." During that speech she declared: "I do not even hate the Talib who shot me. Even if there is a gun in my hand and he stands in front of me. I would not shoot him. This is the compassion that I have learnt from Muhammad-the prophet of mercy, Jesus Christ and Lord Buddha."

CHILDREN, RELIGION AND PRIZING PEACE

In its official announcement the Nobel Committee noted that "in the poor countries of the world, 60% of the present population is under 25 years of age," and insisted that "it is a prerequisite for peaceful global development that the rights of children and young people be respected. In conflict-ridden areas in particular, the violation of children leads to the continuation of violence from generation to generation." It is hard to argue with the logic of the Committee: a peaceful future depends on properly educating the next generation of human beings. It is also hard to imagine that anyone would challenge the passion that seems to have motivated the Committee's selection process this year: who could possibly be against helping children?

Who indeed? In fact, there are all too many industrialists and fundamentalists who seem to value their own acquisition of revenue or their own interpretation of religion above all else, leading to policies and practices that enslave or encumber children and women – and this is not limited to the developing world. My assignment for this evening was to introduce this year's winners and to offer some brief evaluative and contextualizing comments, not to analyze the deleterious effects of capitalist excess and religious fanaticism. However, I would like to complete my task by drawing attention to the ambiguity of the role of religion in the promotion of peace.

As I noted in my introductory comments, the Nobel Committee stressed the significance of the religious background of the Peace Prize winners – a Hindu and a Muslim – and praised their common struggle against extremism and for education. In fact, both Kailash Satyarthi and Malala Yousafzay often refer to their religious faith as grounding their compassionate and courageous efforts to facilitate peace in general and the welfare of children in particular. There is no doubt that there are powerful resources for motivating altruism in the Hindu and Islamic traditions.

Like the other major religions that emerged in the wake of the axial age, their holy texts often encourage or even command justice and mercy.

However, it is also important to acknowledge that the global fight for the welfare of children, especially girls, will require fighting against the tide of traditional interpretations of such texts, which have in fact been used to sanction slavery and the oppression of women. The preference for boys over girls in the Brihadaranyaka Upanishad and Manusmriti, for example, is based on the assumption that only those reincarnated as males can perform the appropriate meritorious acts for liberating ancestors from sin. The fourth Surah of the Qur'an allows men to have sex with their slave girls and instructs husbands to beat their wives if they are unrepentantly disobedient or suspected of disloyalty. Similar examples of the privileging of men and the condoning of slavery could be drawn from the Hebrew Bible and the New Testament. Religion has in fact traditionally played a role in reinforcing sexism, as well as racism and classism – all biases that helped human groups hold together during the shift from small-scale hunter-gatherers to sedentary communities and the eventual emergence of regional empires.

Today, however, most of us live in large-scale, pluralistic, globally interconnected societies. As we begin to feel the effects of our combined actions on an increasingly fragile ecological environment, we can no longer afford to appeal to supernatural agents in our attempts to make sense of nature and act sensibly in society. We must face these problematic aspects of the world's religious traditions head on. We certainly have a great deal to learn from Hinduism, Islam and other axial religions as we try to cultivate peace both locally and across the globe. But we have a harder row to hoe: unlearning the evolved tendency to imagine secretive and punitive gods who are invested in the behavior and survival of particular in-groups.

If we hope to decrease the growing tensions between out-groups in a world with shrinking natural resources and an expanding population, we must develop the capacity to contest the evolved biases that engender religious superstition and segregation. Satyarthi and Yousafzay have significantly contributed to this process by questioning the attitudes and resisting the actions of those who try to manipulate the caste system in India and enforce universal Sharia law in Pakistan. In our rapidly globalizing context, the unveiling and unraveling of all forms of the religious oppression of women, children and the poor have indeed become central tasks within the overall goal of promoting the prizing of peace.

Levi Geir Eidhamar

HOLBERGPRISEN 2014

Michael Cook

Holbergprisen for 2014 gikk til islamforskeren Michael Cook (f. 1940). Cook, som opprinnelig er britisk, studerte religionsvitenskap ved University of London, hvor han blant annet tilegnet seg ferdigheter i arabisk, persisk og tyrkisk. Forskerkarrieren ble innledet ved School of Oriental and African Studies (SOAS) i London. I 1986 flyttet han til USA, hvor han tiltrådte som professor i midtøstenstudier ved Princeton University. Denne stillingen har han hatt fram til nå.

Av Cooks fyldige og varierte produksjon skal her nevnes et knippe av de mest kjente arbeidene, med hovedfokus på de to mest sentrale.

I 1977 ga Cook ut boken *Hagarism: The Making of the Islamic World* sammen med Patricia Crone. Tidligere religionshistoriske verker med fokus på islams første år hadde primært basert seg på islamske skrifter på arabisk. I denne boken tar forfatterne også inn bredden av ikke-muslimske og ikke-arabiske kilder, i tillegg til nyere arkeologiske funn. Den holder en stringent akademiske og sekulær tilnærming, helt parallell med metoder som benyttes i studier av jødedom og kristendom. Det førte til at etablerte muslimske forståelser ble utfordret. I forordet sier forfatterne at boken er skrevet av vantro for vantro. Boken er fortsatt kontroversiell, men den har bidratt til nytenkning når det gjelder metodologien i studiet av islams tidlige historie.

I *Early Muslim Dogma: A Source-Critical Study* (1981) foretar Cook analyser av tidlige islamske kilder. Analysen bygger på nærlesninger av den arabiske grunnteksten.

To bøker, *Muhammad* (1983) og *The Koran: A Very Short Introduction* (2000), er mer populært anlagt og kan med stort utbytte leses av det allmenne publikum. Her gis en framstilling av islams tidlige historie i rammen av samtidens religiøse og kulturelle miljø.

Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought fra år 2000 utgjør en hjørnestein i Cooks produksjon. Tittelen spiller på i et vers i Koranen: «Måtte dere bli et folk som kaller til det gode, som forordner det som rett er, og forbyr det urette.» (3,104). Den samme tanken er nevnt flere steder i Koranen og i de såkalte hadithene – tradisjonene etter profeten Muhammad.

Boken åpner med en fortelling om en kvinne som blir voldtatt på en togstasjon i Chicago og reaksjonen fra dem som var vitne til det hele. Dette illustrerer den allmenne siden ved bokens problemstilling: I hvilken grad bør enkeltmennesker styres av påbud og forbud av hensynet til fellesskapets beste? Samtidig dreier Koranen seg om en spesifikk religiøs problemstilling: Skal en religiøst basert moral kun være en privatsak, eller bør enkeltindivider og samfunnsautoriteter ta ansvar for å stanse andre mennesker fra å gjøre det som er galt i henhold til religionen? Koranens utsagn synes å peke i retning av det siste alternativet. Cook kartlegger historien om den islamske refleksjon rundt denne plikten og dens betydning for dagens islam.

Den første delen av boken behandler tenkere i islams første århundrer, med hovedfokus på den kjente teologen al-Ghazali (d 1111). De var opptatt av ulike spørsmål i tilknytning til den ovennevnte problemstillingen. Skal plikten til å forby galt også gjelde for kvinner og slaver? Gjelder plikten overfor dem som står over en selv i autoritet? Har de islamske lærde spesielle forpliktelser i denne sammenhengen? Hvilke begrensninger finnes det for denne plikten?

Opp gjennom historien har det vært mange muslimske herskerne som har påberopt seg plikten til å forby det gale. Flere islamske lærde mente herskerne har monopol på bruk av vold som sanksjonsmiddel i så måte. Andre lærde har vært mer skeptiske, og gir beskriver av herskere som misbruker sin makt.

Cook trekker linjene fram til vår tid. Her peker han på at det finnes større åpenhet for nytenkning når det gjelder dette innen shia-, enn innen sunni-islam.

Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought kan sies å ha et smalt fokus. Samtidig gir den en sammenhengende beskrivelse av kontinuitet og endring innen islamsk tenkning fra islams første år fram til i dag. På denne måten bidrar boken til forståelse av hvordan denne delen av islamsk tenkning har relevans for moderne islamske politikk og ideologi. Den reiser også prinsipielle spørsmål for sammenlignende studier av etikk.

Cooks siste bok er *Ancient Religions, Modern Politics: The Islamic Case in Comparative Perspective* fra 2014. Den tar opp et meget aktuelt spørsmål i dagens nyhetsbilde. Er det noe spesielt ved islam som – sammenlignet med andre religioner – forårsaker at religionen i seg selv spiller en så viktig politisk og samfunnsmessig rolle? Kan islams høye politiske profil forklares ut fra spesielle egenskaper ved den islamske arven, eller kan dette i hovedsak forklares av andre faktorer som for eksempel de muslimske samfunnenes fortid som kolonier? I denne boken setter Cook seg fore å undersøke hvilken rolle islam spiller i moderne politikk sammenlignet med hinduismen og kristendommen. Den sistnevnte religionen behandles først og fremst i latinamerikansk sammenheng, siden Cooks primære fokus er religionenes tilstedeværelse i utviklingsland. Konklusjon er klar: Ingen religiøs arv kan tjene som pålitelig og full årsaksforklaring for oppførselen til dem som arver den. Like sikkert er det imidlertid at de nedarvede reglene ikke kan endres uten at det får konsekvenser. Dette resonnementet underbygges gjennom en grundig sammenligning av de tre religiøse tradisjonene i forhold til en rekke emner som betydning av religiøs identitet, sosiale strukturer, militarisme, troseksklusivitet, politisk makt og fundamentalisme.

Kjernen i behandlingen er den islamske vekkelsen som startet på 1970-tallet og som i sterk grad fortsatt preger den muslimske verden. Cook peker på mulige ikke-muslimske paralleller. Når det gjelder økningen i religiøsitet, er dette også noe som kan spores i framveksten av pinsebevegelsen og karismatisk katolisisme. Når det gjelder styrking av religiøs identitet, kan det også sies å være karakteristisk for hinduistisk-nasjonalistiske bevegelsen. Når det gjelder religiøs begrunnelse for sosiale verdier, finnes noe tilsvarende også i det kristne høyre i USA. Når det gjelder økningen av jihadisme, kan en viss parallell finnes hos militante sikher. Det vil si at flere trekk ved den islamske vekkelsen ikke er unike. Likevel fremstår den samlede kombinasjonen av dem som unik.

Cook beskriver et spekter av religiøse doktriner og praksiser angående krigføring, med militant sikhisme og buddhistisk pasifisme som ytterpunkter. Visse deler av hinduistisk tenkning ligger nær den buddhistiske ikkevoldsfilosofien, samtidig med at flere av hinduismens kanoniske tekster er fulle av kamp og vold. Det gamle testamentets beskrivelser av ekstrem vold i Guds navn har i liten grad blitt eksplisitt avvist av de kristne kirkesamfunnene. Samtidig fremstår evangelienes Jesus med en pasifisme som ligger nær Buddhas. Det var ikke før det ellefte århundre at ideen om religiøst motiverte korstog tok form. Dette kan likevel anses som en sekundær utvikling som ikke direkte ble begrunnet i sentrale kristne tekster.

Når det gjelder islam, anslår Cook at profeten Muhammed deltok i om lag sytti militære ekspedisjoner mot vantro i løpet av sitt styre i Medina. De fleste var ledet av ham selv. Noen av dem var rene angrepskriger, mens andre ble kjempet defensivt. Krigføring mot vantro – jihad i Guds navn – er et framtrædende tema både i Koranen og i tradisjonene om profetens ord og gjerning, den såkalte sunnaen. I løpet av islams første hundre år hadde dyktige muslimske hærførere erobret et område fra India til Spania. Denne arven holdt seg levende opp gjennom historien. Samtidig har mange muslimer, både nå og tidligere, nedtonet denne forståelsen av «jihad» som bokstavelig betyr å «streve» på arabisk. Istedenfor å betone den militære jihad (kalt «den lille jihad»), legger de hovedvekten på «den store jihad» som består i kampen mot onde lyster i eget liv. Det finnes også en førende islamsk tradisjon som begrenser omfanget av den militære jihad til forsvarskriger på muslimsk territorium.

Michael Cook presenterer to av de mest innflytelsesrike islamistene i århundret som ligger bak oss – Abu Ala Maududi og Sayyid Qutb. De anså den militære jihad som et uselvisk oppdrag for å ødelegge verdens korrupte maktstrukturer. Her går det klare linjer fram til lederne av al-Qaida, som både i teori og praksis har stått for en offensiv militær jihad – også på ikke-muslimsk territorium. De mener aksjonene i Vesten kan rettferdiggjøres som represalier for tidligere vestlige angrep på muslimer. Denne typen offensiv militær jihad begrunnes teologisk i det de anser som en tilsvarende praksis hos profeten og de første kalifene.

I boken gir Michel Cook beskrivelser av den islamske arven som svært mangfoldig. Her kan finnes begrunnelser både for fredelig sameksistens og militær konflikt.

Det karakteristiske ved Cooks samlede produksjon er at den oppviser en rekke grundige analyser av innen-islamske diskurser fra islams første år fram til vår egen tid. Dette gir i neste omgang en fylldig bakgrunn for forståelsen av den komplekse utviklingen i dagens muslimske verden. Michael Cooks spennende presentasjon av historiske tekster framstår med andre ord som høyst dagsaktuelle.

HOLT SEMINAR 175 ÅR

2. SEPTEMBER 1839 – 2. SEPTEMBER 2014

Jubileumsarrangement i seminarsalen, Holt prestegård

2. september 1839 var første skoledagen på Holt seminar – offisielt «Christianssands Stifts Lærerseminarium» – i andre etasje på Holt prestegård.

Seminarets 175-årsjubileum blei markert i seminarsalen 2. september 2014. Rundt 60 mennesker fra Risør i øst til Kristiansand i vest kom til arrangementet. Initiativet til jubileumsmarkeringa var tatt av Agder Vitenskapsakademi og Bokbyen ved Skagerrak. Medarrangører var Universitetet i Agder og Holt bygdekvinnelag.

Preses i Agder Vitenskapsakademi, professor Ernst Håkon Jahr, innleda om historia fra Holt seminar til dagens Universitetet i Agder. Universitetets røtter går tilbake til Holt seminar, universitetets vogge stod i seminarsalen på Holt prestegård. Jahr la særlig vekt på den store innsatsen Andreas Faye (1802–1868) gjorde som den første bestyrer (rektor) av seminaret, og som sogneprest, historiker, sagnforsker og samfunnsbygger. Foredraget omfatta også en omtale av Andreas Feragen (1818–1912), som først var elev og seinere lærer ved seminaret. Feragen var utvilsomt en av de fremste pedagogene i Norge på 1800-tallet.

Bjørn Monstad, studiedirektør ved Universitetet i Agder og tidligere rektor ved Kristiansand lærerhøgskole, fortalte om høgskolefusjonen i 1994, som gav mulighet for den utviklinga som leda fram til universitetet 1. september 2007. Birte Simonsen, dekan for lærerutdanningene ved universitetet, orienterte om studiene i dag, og viserektor for utdanning, professor Marit Aamodt Nielsen, hilste fra universitetet.

Mellom foredraga var det innslag ved Jan Kløvstad fra Bokbyen ved Skagerrak, som framstod både som Andreas Faye og som Arne Garborg og Jørgen Løvland, de to siste berømte studenter ved seminaret.

Lektor og Holt seminar-entusiast Øyvind Bjorvand, medlem av Agder Vitenskapsakademi, avslutta arrangementet med å takke Universitetet i Agder for den store interessa for røttene til universitetet, og oppfordra samtidig universitetet til å etablere som fast rutine å sende alle lærerstudenter innom seminarsalen på Holt i løpet av studietida.

*Stor oppslutning om jubileumsarrangementet i seminarsalen på Holt prestegård, i første rekke (fra venstre) Turid og Adolf Aadnesen, Øyvind Bjorvatn.
Foto: Ernst Håkon Jahr*

To brødre, begge medlemmer av Agder Vitenskapsakademi: lektor Øyvind Bjorvatn og professor Bjarne Bjorvatn. I bakgrunnen: foto av student Arne Garborg. Foto: Ernst Håkon Jahr

Professor Ernst Håkon Jahr la i foredraget om Holt seminar særleg vekt på de to Andreas-ene, Faye og Feragen. Foto: Thor Einar Hanisch

BIDRAGSYTERE

Kjetil Andersson, kjetil.andersson@uia.no
Olav Breen, olav.breen@uia.no
Björg Dale, bjorg.dale@uia.no
Levi Eidhamar, levi.g.eidhamar@uia.no
Jacek Fisiak, fisiak@amu.edu.pl
Frida Forsgren, frida.forsgren@uia.no
Frode Gallefoss, frode.gallefoss@sshf.no
Thor Einar Hanisch, thor.e.hanisch@uia.no
Frank Høgberg, fhogber@online.no
Helge Holden, holden@math.ntnu.no
Oddvar Holmesland, oddvar.holmesland@uia.no
Ernst Håkon Jahr, ernsthakon.jahr@uia.no
Turid Knutsen, turid.knutsen@uia.no
Torunn Lauvdal, torunn.lauvdal@uia.no
Sylfest Lomheim, sylfest.lomheim@uia.no
Brit Helene Lyngstad, brit.h.lyngstad@uia.no
Helle Ingeborg Mellingen, helle.mellingen@vaf.no
Gerd Buene Mortensen, an-hegnu@online.no
May-Brith Ohman Nielsen, may-brith.o.nielsen@uia.no
Fount LeRon Shults, leron.shults@uia.no
Helje Kringelbotn Sødal, helje.k.sodal@uia.no
Leiv Storesletten, leiv.storesletten@uia.no
Arne Torp, arne.torp@iln.uio.no
Margrethe Wold, margrethe.wold@uia.no

*Agder Vitenskapsakademi takker
Universitetet i Agder og
Rasmussengruppen AS
for økonomisk støtte til akademiets arbeid med å
fremme vitenskapelig virksomhet på Agder
og forståelse for vitenskapens betydning i landsdelen.*

